

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Taloustieteiden tiedekunta

**TILINTARKASTUKSEN LAATU JA LAADUNVARMISTUS.
LAADUNVARMISTUKSEN VAIKUTUKSET
TILINTARKASTUKSEN LAATUUN
HTM-TILINTARKASTAJIEN NÄKÖKULMASTA**

Laskentatoimi,
Pro Gradu-tutkielma
Helmikuu 2006
Laatija: Hannu Lahti
Ohjaaja: prof. Marko Järvenpää

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO TALOUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA

Tekijä: Hannu Lahti	
Työn nimi Tilintarkastuksen laatu ja laadunvarmistus. Laadunvarmistuksen vaikutukset tilintarkastuksen laatuun HTM-tilintarkastajien näkökulmasta	
Oppiaine Laskentatoimi	Pro gradu –tutkielma
Aika 14.02.2006	Sivumäärä 85 sekä liitteet 4 kpl
Tiivistelmä – Abstract <p>Tilintarkastuksen laadunvarmistus aloitettiin suomessa 1998. Tutkielman tavoitteena oli selvittää, mitä korkea laatu tarkoittaa tilintarkastuksessa, kuinka laadunvarmistukseen liittyvät laadunvarmistustarkastukset ovat vaikuttaneet HTM-tilintarkastajien tilintarkastustyön laatuun sekä kartoittaa eräiden EU:n jäsenvaltioiden laadunvarmistusjärjestelmien nykytilaa.</p> <p>Tutkimusmetodi on nomoteettinen, sillä tavoitteena on ollut selvittää vallitsevat tilintarkastuksen laatuun ja laadunvarmistukseen liittyvät tosiasiat alan kirjallisuuden perusteella sekä lisäksi kyselytutkimuksella, johon vastasi 54 HTM-tilintarkastajaa sekä 8 HTM-tilintarkastajien laadun tukihenkilöä.</p> <p>Tilintarkastusala on erityisen tiukkaan säädelty ala. Tilintarkastus perustuu tilintarkastuslakiin sekä etenkin tilintarkastusalan suosituksiin, joista hyvä tilintarkastustapa eli tilintarkastuksen laatu on pitkälti johdettavissa.</p> <p>Kyselytutkimuksen perusteella on pääteltävissä, että laadunvarmistustarkastukset ovat vaikuttaneet myönteisesti HTM-tilintarkastajien tilintarkastusprosessiin ja laadunvarmistustarkastuksista annettiin pääosin myönteistä palautetta.</p>	
Asiasanat tilintarkastus, laadunvarmistus, tilintarkastuksen laatu, hyvä tilintarkastustapa, quality control, quality assurance, peer review, monitoring	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto / Taloustieteiden tiedekunta	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
1.1	Aiheen valinnan taustaa ja tutkielman tavoite.....	1
1.2	Tutkimusongelmat.....	3
1.3	Tutkielman rajaukset.....	4
1.4	Tutkimusmetodi.....	5
1.5	Tutkielman kuvaus ja rakenne.....	6
1.6	Aiemmat tutkimukset.....	8
2	PALVELUTUOTANNON JA HYVÄN LAADUN MÄÄRITTELY.....	10
2.1	Laatuajattelun historiaa.....	10
2.2	Palvelun ominaispiirteitä.....	12
2.3	Mitä laatu on palvelutuotannossa.....	13
2.4	Asiantuntijayrityksen palvelut.....	14
2.5	Asiantuntijayrityksen palvelun laadun erityispiirteet.....	15
2.6	Tilintarkastuspalvelun yhteneväisyydet muuhun palvelutuotantoon.....	16
2.7	Tilintarkastuspalvelun erityispiirteet.....	16
2.7.1	Tilintarkastuksen lakisääteisyys.....	16
2.7.2	Tilintarkastajan riippumattomuus ja esteellisyys.....	17
3	HYVÄ TILINTARKASTUSTAPA JA TILINTARKASTUKSEN LAATU.....	19
3.1	Lakisääteisen tilintarkastuksen tavoite.....	19
3.2	Hyvän tilintarkastustavan yleiset periaatteet.....	19
3.3	Tilintarkastustapa osa-alueittain.....	20
3.3.1	Tilintarkastuksen suunnittelu.....	20
3.3.2	Toiminnan ymmärtäminen, olennaisuus ja riskikartoitus.....	22
3.3.3	Tilintarkastajan oma laatujärjestelmä.....	24
3.4	Tilintarkastustyön toteuttaminen.....	26
3.5	Dokumentointi.....	29
3.6	Raportointi.....	35
4	TILINTARKASTUKSEN LAADUNVALVONTA.....	38
4.1	Historia ja taustaa.....	38
4.2	Laadunvalvonnan tavoitteet.....	39
4.3	Laadunvalvonta eli laadunvarmistus käytännössä.....	41

4.3.1	HTM-yhdistyksen laadunvarmistusjärjestelmä.....	41
4.3.2	KHT-yhdistyksen laadunvarmistusjärjestelmä.....	43
4.4	Laadunvalvonta muissa Pohjoismaissa.....	44
4.4.1	Ruotsi.....	44
4.4.2	Norja.....	45
4.4.3	Tanska.....	46
4.5	Laadunvalvonta eräissä muissa EU-maissa.....	47
4.5.1	Iso-Britannia.....	47
4.5.2	Irlanti.....	50
4.5.3	Alankomaat.....	51
4.5.4	Saksa.....	51
4.5.5	Itävalta.....	53
4.5.6	Ranska.....	53
4.5.7	Muut EU-maat.....	54
4.6	Sarbannes-Oxley Act ja USA.....	56
4.7	Laadunvalvonnan tulevaisuus.....	57
5	LAADUN KEHITYS SUOMESSA 1998-2004.....	61
5.1	Kyselytutkimuksen periaatteet ja rajaukset.....	61
5.2	Kyselytutkimuksen tulokset.....	63
5.2.1	Osio A: Tilintarkastuksen suunnittelu.....	63
5.2.2	Osio B: Varsinainen tilintarkastustyö.....	65
5.2.3	Osio C: Dokumentointi.....	67
5.2.4	Osio D: Raportointi.....	69
5.2.5	Yleisarvosana.....	70
6	JOHTOPÄÄTÖKSET KYSELYTUTKIMUKSESTA.....	73
7	YHTEENVETO.....	75
	LÄHTEET.....	79
	LIITTEET	

1 JOHDANTO

1.1 Aiheen valinnan taustaa ja tutkielman tavoite

Tilintarkastuksen laatu ja siihen olennaisesti liittyvä laadun valvonta ovat nousseet esille maailmanlaajuisesti 1980-luvun loppupuolella. Syinä ovat olleet yritystoiminnan globalisoituminen, toisin sanoen kansallisten rajojen ylittävien monimutkaisten konsernirakenteiden yleistyminen, sekä etenkin tapahtuneet talousskandaalit, joista Suomessa ensimmäisiä olivat Wärtsilä Meriteollisuus Oy:n ja Mancon Oy:n konkurssit 1980-luvun loppu ja 1990-luvun alussa.

Tilintarkastuslain syntymiseen liittyneet paineet voidaankin johtaa edellä mainituista konkurseista, mutta laadun valvontaan liittyvä ohjeistus on saanut alkunsa EU:n kahdeksannen direktiivin määräyksestä, jonka mukaan kussakin maassa on luotava tilintarkastuksen laadunvalvontajärjestelmä. Uuden EU:n ministerineuvoston vahvistaman kahdeksannen eli tilintarkastusdirektiivin 6. luku käsittelee laadunvarmistusta (Keskuskauppakamari 2005d, 4-5). Tilintarkastuslain 16 §:n mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Mitä hyvä tilintarkastustapa sisältää, ei ole laissa erikseen säädelty, vaan se on jätetty pääasiassa ammattikunnan kattojärjestöjen sorvattavaksi. Suomessa KHT-yhdistys on julkaissut käännöksen Kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFACin (International Federation of Accountants) julkaisemista tilintarkastussuosituksista eli ISA-standardeista (International Standards of Accounting). Julkaisun nimi on Tilintarkastusalan suositukset ja se on ilmestynyt vuosittain päivitettyinä.

Suomessa varsinaista tilintarkastuksen laatuun liittyvää ohjeistusta ennen vuonna 1995 voimaan saatettua tilintarkastuslakia on ollut vain KHT-yhdistyksen suositukset sekä HTM-yhdistyksen ohjeistukset. Tilintarkastajien hyväksyntää ja toimintaa ovat valvoneet Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) ja kauppakamareiden tilintarkastusvaliokunnat (TIVA). Näiden organisaatioiden valvontaa voi mielestäni kutsua passiiviseksi eli pääasiassa jälkikäteen kanteluiden ja valitusten perusteella tapahtuvaksi valvonnaksi. Tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen vuosittain antamien päiväkirjayhteenvetoreporttien tarkoituksena on ollut lähinnä valvoa sitä, että hyväksytyillä tilintarkastajilla on vuosittain ollut tarpeellinen määrä tilintarkastustehtäviä sekä koulutusta.

Tilintarkastuksen laadunvalvonta aloitettiin syksyllä 1998 ja se tapahtuu ns. omavalvontana. Tämä tarkoittaa sitä, että tilintarkastajayhdistykset eli siis KHT-yhdistys ja HTM-tilintarkastajat ry järjestävät itse sisäisesti jäsentensä laadunvalvonnan. Vaihtoehtona olisi ollut ns. viranomaisvalvonnan järjestäminen eli olisi esimerkiksi perustettu viranomaiselin, joka olisi suorittanut laadunvalvontatarkastukset. Tällaista tilintarkastajajärjestöistä riippumattoman toimielimen suorittamaa laadunvarmistuksen järjestelyä kutsutaan monitoring-menetelmäksi. Koska aloitetussa laadunvalvontajärjestelmässä tarkastukset suoritetaan tarkastettavan tiloissa, tarkastetaan ja arvioidaan kunkin tarkastettavan yleisiä ja asiakaskohtaisia todellisia tarkastusasiakirjoja sellaisena kun ne tarkastajalla on, katsoisin, että tällaista järjestelmää voi vastaavasti mielestäni kutsua aktiiviseksi laadunvalvonnaksi.

Tilintarkastajien laadunvalvontatarkastus tapahtuu viiden vuoden välein ja täten ensimmäinen kierros saatiin päätökseen vuoden 2004 keväällä. Kaikki suomalaiset auktorisoidut tilintarkastajat (KHT ja HTM) sekä tilintarkastusyhteisöt on ensimmäisen kerran tarkastettu. Uusi kierros on alkanut syyskuussa 2004.

Tämän tutkielman päätavoitteena on selvittää, kuinka tämän viiden vuoden aikana suomalaisen tilintarkastuksen laatu on kehittynyt ja mikä mahdollinen vaikutus tässä kehityksessä on ollut aloitetulla laadun valvonnalla. Olen suorittanut HTM-tutkinnon vuonna 1992 ja toiminut HTM-tilintarkastajat ry:n laadun tukihenkilönä eli laadun valvontatarkastajana alusta alkaen, eli syksystä 1998. Mielestäni tämän asian tutkiminen on tärkeää useistakin syistä. Ensiksikin tilintarkastajiin ja tilintarkastuksen laatuun kohdistuva yleinen mielenkiinto on jatkuvasti kasvanut, etenkin viimeisten vuosien aikana paljastuneiden väärinkäytösten takia (mm. Enron, Tyco, WorldCom USA:ssa, Ahold Hollannissa, Parmalat Italiassa, Phoenix Saksassa ja Töölön Matkatoimisto Suomessa). Nämä väärinkäytökset kaatoivat yhden ns. Big Five-tilintarkastusorganisaation eli Arthur Andersen -ketjun. Toiseksi käytännön tasolla tilintarkastajien laadun tasoa on melko vähäisesti tutkittu ja etenkin aloitetun laadunvarmistusjärjestelmän vaikutusta siihen. Kolmanneksi oletan, että meillä Suomessakin jossakin vaiheessa saattaa herätä kriittistäkin keskustelua siitä, onko tilintarkastusyhdistysten suorittama omavalvonta tarpeeksi tehokasta.

Euroopan komissio julkaisi 16.3.2004 esityksen direktiiviksi lakisääteisestä tilintarkastuksesta. Direktiiviehdotus on huomattavasti laajempi kuin nykyinen kahdeksas yhtiöoikeudellinen direktiivi (84/253/ETY). Direktiiviehdotus tarkentaa tilintarkastajien hyväksymisvaatimuksia,

tilintarkastajien velvollisuuksia, riippumattomuutta ja etiikkaa. Ehdotuksessa korostetaan ulkopuolisen laadunvarmistuksen ja julkisen valvonnan merkitystä. Direktiiviehdotus vahvistettiin Luxemburgissa 11.10.2005, kun Ecofin-neuvosto hyväksyi kokouksessaan Euroopan parlamentin täysistunnon 28.9.2005 esittämät tarkistusehdotukset. Direktiivi vahvistetaan lopullisesti kaikkien unionin virallisten kieliversioiden tarkastuksen jälkeen todennäköisesti keväällä 2006 ja tämän jälkeen jäsenvaltioilla on kaksi vuotta aikaa saattaa direktiivi voimaan kansallisesti (Keskuskaupakamari 2005d, 4). Tilintarkastuksen laadunvalvonta ja siihen liittyvä laadunvarmistusjärjestelmä on siis tällä hetkellä useissa EU-maissa kriittisen tarkkailun alaisena ja direktiivin noudattaminen vaatii useimmissa EU-maissa uusia lainsäädännöllisiä toimenpiteitä. Voi hyvinkin sanoa, että tilintarkastuksen laadunvarmistusjärjestelmä on lähivuosina eräs keskeisimpiä murroksessa olevia aiheita tilintarkastusalalla, ongelma on siis erittäin ajankohtainen. Tässä tutkielmassa on myös tavoitteena kartoittaa millä tavoin laadunvarmistusjärjestelmät on otettu käyttöön eri EU-maissa.

Tilintarkastuksen laatua, jota kuvataan tilintarkastuslaissa termillä hyvä tilintarkastustapa, ei ole lainsäädännössä tarkemmin määritelty. Hyvän tilintarkastustavan voidaan siis todeta pohjautuvan pitkälti ammattikunnan ja sen kattojärjestöjen normittamaksi ja se on alati elävä käsite. Tämän tutkielman tavoitteena on myös pyrkiä vertaamaan palvelutuotannon yleisiä laatuteorioita ja -kriteerejä hyvään tilintarkastustapaan sekä analysoida yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia niiden kesken.

1.2 Tutkimusongelmat

Vaikkakin Suomessa on otettu käyttöön vuonna 2000 kansainväliset IFAC:n ISA-standardit nykynimeltään IFRS-standardit, perustuu hyvä tilintarkastustapa pitkälti kansalliseen normistoon, sillä ainoastaan Pohjoismaissa lakisääteinen tilintarkastus on ulotettu myös pieniin yhteisöihin ja yhtiöihin. Tämän vuoksi esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa vallitseva tilintarkastuskäytäntö ja siihen liittyvä normisto ei sovellu sellaisenaan Suomeen. Tilintarkastus on lakisääteistä palvelua, jonka vuoksi palvelujen tuottamiseen liittyvät yleiset laatuteoriat eivät mielestäni myöskään sovellu sellaisenaan. Palvelun laadun määrittäminen sinänsä on hyvin problemaattista verrattuna tavaratuotantoon. Tilintarkastuksessa ainoat konkreettiset tuotteet ovat tilintarkastajan laatimat kirjalliset raportit eli pääsääntöisesti tilin-

tarkastuskertomus ja tilintarkastuspöytäkirja ja muut mahdolliset kirjalliset muistiot tai lausunnot.

Tutkielman ongelma-asettelun voi kuvata keskittyvän kahteen asiakokonaisuuteen. Ensiksi siihen, mitä hyvä laatu eli hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa tilintarkastuksessa ja toiseksi, onko vuonna 1998 aloitettu laadun valvonta eli laadun varmistusjärjestelmä parantanut tilintarkastusten laatua ja millä tavoin.

1.3 Tutkielman rajaukset

Tässä tutkielmassa keskitytään pääsääntöisesti pienten ja keskisuurten yritysten tilintarkastusten laatuun sekä HTM-tilintarkastajat ry:n laadunvalvontajärjestelmään, joka koskee pääasiassa HTM-tilintarkastajia. Yhdistyksen jäseninä on myös KHT-tarkastajia, mutta heidät on pääosin pyritty rajaamaan käsittelyn ulkopuolelle. Suuret julkisesti noteerattavat yritykset ovat pääsääntöisesti isojen, yleensä kansainvälisiin tilintarkastusketjuihin kuuluvien tilintarkastusyhteisöjen tarkastamia. Näillä isoilla ketjuilla (ns. Big Four, ennen Big Five), joita Suomessa ovat KPMG Wideri Oy, PriceWaterhouse Coopers Oy, Ernst & Young ja Deloitte Touche, on omat ylikansalliset laatujärjestelmät, joita ei tässä tutkielmassa käsitellä. HTM-tilintarkastajat sekä suuriin ketjuihin kuulumattomat KHT-tilintarkastajat toimivat pääosin pienissä ja keskisuurissa yrityksissä tarkastajina ja heillä ei ole tukenaan suurten ketjujen omia laatujärjestelmiä. Koska KHT-tarkastajista pääosa toimii suurissa ketjuissa, on tässä keskitytty lähinnä HTM-tarkastajien hyvään tilintarkastustapaan ja heihin kohdistuvaan laadun tarkastukseen. Tilintarkastajatehtävissä toimi 31.3.2005 päättyneellä raportointikaudella yhteensä 625 KHT-tilintarkastajaa, joista oli sijoittunut Big Four –ketjuihin 422 eli noin 68 % (Keskuskauppakamari 2005b, 2). Julkisen hallinnon tilintarkastajien, JHTT, laadunvarmistusjärjestelmää ei ole tässä tutkielmassa tutkittu. JHTT-tilintarkastajien oma laadunvarmistusjärjestelmä on aloittanut syksyllä 2004 (Vakkuri & Pesonen 2005, 65).

IFRS-standardit on pääosin sivuutettu, sillä ne käytännössä tulevat ainakin lähitulevaisuudessa koskemaan julkisesti noteerattuja ja yhteiskunnallisesti merkittäviä yhteisöjä, jotka pääsääntöisesti ovat ns. suuria yhtiöitä. Näissä edellä mainittujen kansainvälisten tilintarkastusketjujen rooli on lähes suvereeninen. IFRS-standardeja on pyritty käsittelemään niissä

tilintarkastuksen osaprosesseissa, joissa kyseisillä ohjeilla on laajempaa käytännön merkitystä myös pienten ja keskisuurten yritysten tarkastuksissa.

Lainsäädäntöä, julkaisuja sekä oikeuskäytäntöä on pyritty seuraamaan 31.12.2005 saakka.

1.4 Tutkimusmetodi

Suomalaisessa liiketaloustieteessä on vakiintunut jako neljään metodologiseen perusratkaisuun: käsite-analyttinen, nomoteettinen, päätöksentekometodologinen ja toiminta-analyttinen tutkimusote (Neilimo & Näsi 1980, 67). Lisäksi tätä luokitusta on täydennetty konstruktiiivisella tutkimusotteella (Kasanen ym. 1991, 301-327). Tässä tutkielmassa on vahvasti nomoteettisen tutkimusotteen piirteitä, sillä tutkielmassa pyritään saamaan selville vallitsevat tosiasiat ja näiden tosiasioiden väliset yhteydet. Perimmäisenä tarkoituksena on tieteellinen selittäminen (Neilimo & Näsi 1980, 34). Tutkimusotteen voidaan lisäksi katsoa vastaavan nomoteettisen tutkimuksen hypoteettisdeduktiivista versiota, johon kuuluu yleensä laajahko luonteeltaan lukkoonlyövä käsitteellinen eli teoreettinen osuus sekä laajahkon empiirisen aineiston analyysi käsitteellisen osuuden sanelemien asioiden suuntaan sekä käsitteellisempi osuus, jossa pyritään todistelemaan hypoteesien ja empiiristen tulosten vastakainasettelulla (Neilimo & Näsi 1980, 70). Olkkosen (1994, 67-70) mukaan nomoteettisen tutkimusotteen tunnuspiirteitä ovat muun muassa tarkoitus tutkia ja selittää lainalaisuuksia, tavoitteena kausaalisten tai korrelatiivisten yhteyksien osoittaminen, empirian merkittävä rooli sekä tulokset usein lainomaisuuksia. Perinteisessä nomoteettisessa tutkimuksessa etsitään ilmiöiden lainalaisuuksia, niiden syy- ja seuraussuhteita tilastollisten yleistysten kautta (Salmi & Järvenpää 2000, 2). Nomoteettiseen tutkimusotteeseen liittyy yleensä myös selittäminen sekä kausaaliset yhteydet, jota on pyritty toteuttamaan laajahkolla kyselylomakkeella ja sitä kautta selvittämään onko tilintarkastuksen laadunvalvonnan aloittamisella yhteyttä eli kausalisuutta mahdolliseen tilintarkastuksen laadun parantumiseen.

Tutkielma on osittain myös deskriptiivinen eli pyritään kuvaamaan käsitteellisessä eli teoreettisessa osassa hyvän tilintarkastustavan sisältö pääpiirteissään. Laajalla kyselylomakkeella pyritään selvittämään kuinka hyvin tämä on toteutunut käytännössä ja arvioimaan tilintarkastuskäytännön muuttumista vuosien 1998-2004 aikana.

Luvun neljä tilintarkastuksen laadun määrittely lähestyy tutkimusotteeltaan käsiteanalyttistä otetta. Käsiteanalyttisen tutkimusotteen mukaisesti tehdyn tutkimuksen tavoitteena on luoda loogisia käsitejärjestelmiä eli kuvia tarkasteltavan ilmiön luonteesta. Lähtökohtana ovat yleensä aikaisemmat käsitteet ja tutkimustulokset. Käsiteanalyttisen tutkimuksen tutkimustulokset saattavat olla sekä toteavia että suosittelevia (Neilimo & Näsi 1980, 70).

1.5 Tutkielman kuvaus ja rakenne

Käsitteellisessä eli teoreettisessa osassa hyvän tilintarkastuksen käsitteistö on jaettu neljään osakokonaisuuteen: suunnittelu, varsinainen tarkastustyö, dokumentointi ja raportointi. Kunkin osakokonaisuuden osalta on pyritty esittämään ja selittämään tilintarkastusalan suositusten sekä kirjallisuuden pohjalta mitä hyvä tilintarkastustapa käsitteenä sisältää. Koska olen toiminut vuodesta 1992 alkaen HTM-tilintarkastajana ja viimeiset 8 vuotta päätoimisesti, olen pyrkinyt kuvaamaan tilintarkastajana ja laadun tukihenkilönä työssäni kohtaamiani käytännön ongelmatilanteita kunkin osakokonaisuuden käsittelyn yhteydessä.

Tilintarkastuksen prosessia voi mielestäni kuvata lyhykäisyydessään siten, että mitä ja miten tilintarkastajan on toimittava, jotta hän on tarkastuksen yhteydessä riittävän tehokkaasti hankkinut riittävän tilintarkastusevidenssin tilintarkastuskertomuksen ja muiden mahdollisten lausuntojen antamista varten. Tilintarkastusevidenssi koostuu siitä kirjanpito- ja lähdeaineistosta, johon tilinpäätös perustuu sekä näitä tukevasta muista lähteistä hankituista aineistoista. (KHT-yhdistys 2004a, 192) Jotta tämä olisi mahdollista laadukkaasti ja tehokkaasti, on tarkastusprosessi suunniteltava huolella, varsinainen tarkastus suoritettava suunnitelman mukaisesti huomioiden kuitenkin tarkastustyön aikana mahdollisesti ilmenevät seikat, jolloin suunnitelmaa tai sen painopistealueita saatetaan joutua muuttamaan.

Varsinainen tarkastustyö eli tarkastusevidenssin hankinta tulee dokumentoida siten, että työpapereista ilmenee mitä on tarkastettu, miten tarkastettu ja etenkin mihin tilintarkastaja on perustanut käsityksensä kustakin tarkastetusta asiasta. Edelleen raportoinnin tulee perustua johdonmukaisesti tarkastustyön yhteydessä hankittuun dokumentoituun tilintarkastusevidenssiin sekä tarkastushavaintojen perusteella tehtyihin johtopäätöksiin. Tämän kaiken voi mielestäni summata yksinkertaisella vertauksella kirjanpidon peruskäsitteen, audit trail, mukaisesti: tilintarkastusprosessin tulisi olla aukoton ketju, joka koostuu erillisistä lenkeistä eli

suunnitelmasta, toteutuksesta, dokumentoinnista ja raportoinnista. Edelleen tulisi huomioida, että kunkin tilikauden tilintarkastuksen tulisi nivoutua aukottomasti seuraavan vuoden tarkastuksen suunnitteluun ja siten muodostaa ikään kuin vuodesta toiseen jatkuvan yhtenäisen tilintarkastusprosessin. Kärkkäinen (1998, 5) viittaa USA:n ammattitilintarkastajien (The American Institute of Certified Public Accountants, AICPA) määritelmään tilintarkastuksesta. AICPA:n mukaan (Codification of Auditing Standards and Procedures) tilintarkastus on systemaattinen prosessi, joka koostuu jäsenytyneistä ja suunnitelmallisista toimenpiteistä, jotka seuraavat toisiaan loogisessa järjestyksessä.

Empiirinen osuus on kerätty kyselylomakkeella, joka lähetettiin 105 HTM-tilintarkastajalle. Tilintarkastajat on valittu eri puolelta Suomea ja ovat toimineet HTM-tilintarkastajana vähintään vuodesta 1998 alkaen. Lisäksi validiteetin ja reliabilitaetin varmistamiseksi on sama lomake lähetetty kymmenelle laadun tukihenkilölle. Kysymysten asetannassa on noudatettu soveltuvin osin HTM-tilintarkastajien laadun tuki ja varmistuskäytien kyselylomakkeiden runkoa ja kysymykset on ryhmitelty neljään osakokonaisuuteen.

Luvussa kaksi pyritään selvittämään mitä palvelu on ja kuinka sen laatua voidaan määrittellä. Myös palvelutuotannon laatuajattelun historiaa käydään lävitse. Lisäksi pyritään vertaamaan tilintarkastusta palvelutuotteena yleisiin palvelujen peruseräisiin ja keskitytään etenkin niihin eroihin, joita tilintarkastuksen lakisääteisyys ja riippumattomuuden periaate aiheuttavat.

Luvussa kolme pyritään esittämään neljään peruskokonaisuuteen jaettuna tilintarkastuksen hyvän laadun eli hyvän tilintarkastustavan määrittely eli käsitteellinen osuus. Osakokonaisuuksia ovat suunnittelu, varsinainen tarkastustyö, dokumentointi sekä raportointi.

Luvussa neljä esitetään tilintarkastuksen laadun valvonnan historiaa sekä vertaillaan lähinnä muissa EU-maissa luotuja valvontakäytäntöjä. HTM-tilintarkastajien laadun tuki ja varmistuksen käytännön toiminnasta esitetään lyhyesti ns. tavallisen tarkastuskäynnin päivän kulku. Lisäksi luvussa esitetään katsaus laadunvalvonnan tulevaisuuteen Euroopan yhteisöjen komission keväällä 2006 vahvistettavan tilintarkastusdirektiivin uudistamisen vaikutuksista. Luvussa viisi esitetään tehdyn kyselyn periaatteet sekä tulokset eli empiirinen osuus. Luvussa kuusi pyritään esittämään johtopäätökset kyselytutkimuksen tuloksista.

1.6 Aiemmat tutkimukset

Tilintarkastuksen laatuun eli hyvään tilintarkastustapaan sekä laadunvalvontaan liittyviä tutkimuksia on Suomessa tehty varsin vähän. Rauno Satopään vuonna 2003 Turun kauppakorkeakoulussa hyväksytty lisensiaattityö ”Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa – odotukset, sääntely, käytäntö” on ilmeisesti ensimmäinen tutkimus, jossa aihetta on syvemmin ja käytännönläheisemmin käsitelty. Lappeenrannan Teknisessä Korkeakoulussa on keväällä 2005 hyväksytty Mirja Saarnian aihetta käsittelevä pro gradu-tutkielma nimeltään ”Tilintarkastuksen valvonta ja laadunvalvonta”. Saarnian tutkimuksessa on selvitetty laadun kehittymistä haastatteleamalla viittä KHT- ja HTM-tilintarkastajaa sekä useita rahoittajien edustajia. Tutkielman tavoitteena oli selvittää miten tilintarkastuksen valvonta ja laadunvalvonta ovat vaikuttaneet tilintarkastuksen laatuun, uskottavuuteen ja luotettavuuteen (Saarnia 2005, 3). Samoin keväällä 2005 on Turun Kauppakorkeakoulussa hyväksytty Piia Ansaksen pro gradu-tutkielma, jossa on tutkittu tilintarkastuksen laadunvalvontajärjestelmää ja sen muutospainetta Suomessa odotuskuiluongelman näkökulmasta (Ansas 2005, 7). Tuomisen (Tuominen 2001) tutkielmassa on käsitelty myös laadunvalvontaa odotuskuilun näkökulmasta. Tilintarkastuksen laadusta on valmistunut vuonna 2001 Turun kauppakorkeakoulussa Asta Rytön pro gradu-tutkielma, jossa tilintarkastuksen laatua on tutkittu aiheeseen liittyvien säädösten, julkaistun kirjallisuuden ja artikkeleiden perusteella (Rytö 2001, 8 ja 10). Samoin Niemi (Niemi 2000) on tehnyt tutkimuksen tilintarkastuksen laadusta suomessa, mutta niin Niemen kuin Rytön tutkimuksessa tilintarkastuksen laadunvalvontaa ja etenkin laadun varmistusta ei ole juurikaan käsitelty. Aihetta on lisäksi sivuttu Maj-Lis Saarikiven väitöskirjassa ”Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus” vuodelta 2000 ja Aila Virtasen väitöskirjassa ”Laskentatoimi ja moraali. Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta” vuodelta 2002. Koskisen väitöskirja (1999) käsittelee tilinpäätöksen lainmukaisuutta ja tilintarkastuskertomusta ja Kärkkäisen lisensiaattityö (1998) tilintarkastajien uskottavuutta eri sidosryhmien näkökulmasta. Viitasen väitöskirjan (2000) teemana on tilintarkastajan ammattietiikka ja siihen liittyvät kurinpitotapaukset. Koska laadunvarmistusjärjestelmä on otettu käyttöön vuonna 1998, ei tätä vanhempaan laadunvalvontaa ja etenkin laadunvarmistusta käsittelevään aineistoon ole juurikaan perehdytty. Taina Savolaisen väitöskirjassa *Development of Quality-Oriented Management Ideology* (1997) keskitytään

pääasiassa tuotantoyritysten laatujohtamiseen, mutta tutkimuksessa esitetään myös laaja katsaus laatuajattelun syntyyn niin Suomessa kuin maailmalla.

Tilintarkastuksen laatua ja siihen liittyvää laadun valvontaa laadunvarmistuksen näkökulmasta on edellä mainituista tutkimuksista käsitelty laajemmin ainoastaan Rauno Satopään liseniaattityössä ja Saarnian pro gradu-tutkielmassa. Satopää on käsitellyt pääosin sitä tilannetta, joka HTM tilintarkastajien keskuudessa vallitsi vuosina 1998-1999 eli laadunvarmistusprojektin ollessa pilottivaiheessa. Saarnian haastattelemat tilintarkastajat ovat lähes kaikki olleet laadun tukihenkilöitä tai laatukomitean jäseniä, joten heidän näkemyksensä ei ehkä edusta kentän eli tavallisen rivitilintarkastajan näkökulmaa (Saarnia 2005, 5-6). Tämä tutkielma periaatteessa jatkaa Satopään liseniaattityöstä kronologisesti eteenpäin, eli mitä muutoksia kentällä on tapahtunut vuoden 2004 loppuun mennessä. Samoin voi sanoa, että tämä tutkielma pyrkii menemään syvemmälle ruohonjuuritasolla kuin Saarnian tutkielmassa. Muissa tutkimuksissa haastateltujen tilintarkastajien määrä on ollut verrattain suppea eikä saatuja vastauksia ole juurikaan verrattu laadunvarmistustarkastuksia tehneiden henkilöiden käsityksiin laadun tasosta.

2 PALVELUTUOTANNON JA HYVÄN LAADUN MÄÄRITTELY

2.1 Laatuajattelun historiaa

Laatuajattelun ensimmäiset merkit ilmenivät 1960-luvulla, jolloin ne keskittyivät pääasiassa tuotantotoimintaan eli tavaroiden laatuun. Japanilaiset laatuajattelijat, etunenässään Kaoru Ishikawa, kehittivät uuden ajatusmallin, ns. laadun varmistuskehän (Quality Control Circle), joka keskittyi vielä hyvin voimakkaasti tavaratuotantoon ja oli hyvin insinöörikeskeistä. Laatujohtaminen kehittyi 1980-luvulla ja sen peruspiirteenä oli siirtyminen tuotteen laadusta koko prosessin hallinnan laadun kehittämiseen (Total Quality Management). Tässä yhteydessä myös palvelutuotanto tuli hyvin keskeiseksi osaksi laadun kehittämistä. (Savolainen 1997, 61-64).

Laadun käsite muuttui siis noin 30 vuoden aikana alkuperäisestä tuotteen virheettömyydestä kokonaisvaltaiseksi liikkeenjohdon käsitteeksi. Laatu on käsitteellisesti muuttunut tarkoittamaan kaikkea yrityksen toimintaa tuotteen laadusta aina toimintaprosessien ja asiakasyhteyksien kehittämiseen asti (Silén 2001, 15). Uusina laadun näkökulmina on esitetty mm. seuraavat: 1) valmistuskeskeinen laatu; 2) tuotokeskeinen laatu ; 3) arvokeskeinen laatu, 4) kilpailukeskeinen laatu, 5) asiakaskeskeinen laatu ja 6) yhteiskuntakeskeinen laatu (Silén 2001, 16, ja 1997, 13). Samoilla termeillä voidaan kuvata myös organisaation laaduntuotto-kykyä (Silén. 2001, 50-52).

Valmistuskeskeisen laatumääritelmän mukaan laadun mittarina toimii virheellisten tuotteiden lukumäärä tuote-erää kohden (Lillrank 2003, 29. Valmistuskeskeinen määritelmä on absoluuttinen ja yksiulotteinen, sillä annetut standardit, piirustukset, toleranssit ja työohjeet määrittelevät selkeästi, mikä kelpaa ja mikä ei (Silén 1997, 42).

Tuotokeskeinen laatu tarkoittaa sitä, että tuotteen ominaisuudet määrittelevät sen laadun. Eroa valmistuskeskeiseen laatumääritelmään on se, että tuotokeskeisessä ajattelussa laatu piilee itse standardissa ja tuoteideassa, kun se valmistuskeskeisessä ajattelussa on standardin ja tuot-

teen välinen suhde (Silèn 1997, 42-43). Tuotekeskeisen laadun mittareita ovat esimerkiksi auton suorituskyky, kestävyys ja huollettavuus. Tuotekeskeinen laatu näkemys on luonnollinen seuraus tekniikan kehityksestä; jos tieteen ja teknologian kehitys pysähtyisi, tuotekeskeinen laatu alkaisi menettää merkitystään, koska kaikki kilpailevat tuotteet kehitettäisiin vähitellen kohti optimaalista tiedossa olevaa ratkaisua (Lillrank 2003, 33).

Arvokeskeisen laatumääritelmän mukaan laatu on kohteen käyttöarvo eli kyse on hinta/laatusuhteesta tai hyötyarvosta, jolloin tuote tai palvelu täyttää käyttäjän tarpeet. Arvokeskeinen laatumääritelmä ei käsittele laatua absoluuttisena, vaan suhteessa hintaan sekä asiakkaiden ostovoimaan. (Silèn 1997, 43-44)

Kilpailukeskeinen laatumääritelmä keskittyy arvioimaan tuotteen tai palvelun laatua verrattuna markkinoilla toimivien kilpailijoiden tuotteisiin ja palveluihin: laadun tulee olla vähintään yhtä hyvä kuin kilpailijoilla. Kilpailukeskeinen määritelmä lisää arvokeskeiseen määritelmään havainnon, että asiakas muodostaa käsityksensä arvosta vertailemalla yrityksen tuotetta tai palvelua kilpailijoihin. Tällöin laadun määreeksi tulee vertailun kautta saavutettu suhteellinen arvo. Kilpailukeskeistä laatumääritelmää kutsutaan myös strategiseksi laadun määritelmäksi. (Silèn 1997, 44)

Asiakaskeskeisessä laatumääritelmässä laatu on tuotteen kyky tyydyttää asiakkaan tarpeet ja toiveet. Laadukas tuote on sellainen, johon asiakas on tyytyväinen jopa niin, että hänestä tulee merkkiuskollinen. Insinöörien ja tuotesuunnittelijoiden sijasta laadun määrittelee viime kädessä asiakas. Asiakaskeskeinen laatu näkemys on noussut etusijalle sitä mukaa, kun kansantaloudet ovat vaurastuneet ja on siirrytty myyjän markkinoista ostajan markkinoihin. Asiakaskeskeiseen laatuun liitetään usein sanontoja, kuten ”asiakas on aina oikeassa”, ”asiakas on kuningas” ja jopa ”asiakas on jumala”. Asiakaskeskeisyys on suhteellinen, moniulotteinen ja jatkuvasti muuttuva laadun määre. Laatu ei ole tuotteessa sinänsä, kuten tuotekeskeisessä määritelmässä eikä asiakkaan arvioinneissa, kuten arvokeskeisessä määritelmässä, vaan asiakkaan ja tuotteen välisessä suhteessa. Asiakas ei ensisijassa osta tavaraa tai palvelua, vaan arvoa, tarpeen tyydytystä ja ratkaisua omille ongelmilleen. Asiakaskeskeiseen laatumääritelmään liittyy yleensä laadunvarmistus (QA, Quality Assurance). Laadunvarmistus on toiminto, jonka tavoitteena varmistaa, että tuotteessa tai palvelussa sen peruskäsitteestä tuotesuunnitteluun ja valmistukseen asti toteutuu tarvittava laatu tasapaino. Asiakaskeskeisestä laatumääreestä tullaan kokonaisvaltaiseen laatuajatteluun, johon sisältyy tuotantoprosessi

suunnittelusta aina jälkimarkkinointiin saakka. (Silén 1997, 44-47) Asiakaskeskeisessä laadunmäärittelyssä laadun mittari on viime kädessä asiakkaan valinnat ja tällöin arvioidaan asiakkaan kulutus päätökseen vaikuttavia tavaroiden tai palvelujen laatutekijöitä kokonaisuutena (Lillrank 2003, 36).

Yhteiskuntakeskeisessä laatumääritelmässä laatu määritellään sen mukaan, mikä on sen kokonaisvaikutus ympäröivään yhteiskuntaan ja luontoon. Asiakkaan, yhteiskunnan ja ekologian vaatimukset on sovittava yhteen, jolloin laadun määreiksi tulevat esimerkiksi uusiutumattomien luonnonvarojen käyttö verrattuna uusiutuviin raaka-aineisiin, tuotteen aiheuttamat ympäristöhaitat, hävitettävyyden, kierrätettävyyden ja tuotteen vaikutus yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyyn tai arvostettuun käyttäytymiseen, kuten terveellisiin elämäntapoihin (Silén 1997, 47-48). Ympäristökeskeisessä laatuajattelussa asiakkaaksi ei mielletä pelkästään tuotteen tai palvelun ostajaa tai kuluttajaa, vaan myös koko ympäröivä yhteiskunta ja luonto eli siis sidosryhmiä, jotka eivät valmista, suunnittele eivätkä edes välttämättä valitse tai käytä kyseistä tuotetta tai palvelua (Lillrank 2003, 37). Ympäristökeskeinen laatumääritelmä on kaikista edellä mainituista määritelmistä vaikein määritellä tai mitata, sillä laatulementti ei ole itse tuotteessa vaan tuotteen ekosysteemissä. Laatulementin havaitseminen ja arvostaminen edellyttää laajempaa asiantuntemusta ja ympäristötietoisuutta. (Silén, 1997, 47-49)

2.2 Palvelun ominaispiirteitä

Palvelu on ISO 9004-2 –standardin mukaan ”Asiakkaan tarpeiden täyttämiseksi aikaansaadut tulokset, jotka on toteutettu toimittajan ja asiakkaan välisessä rajapinnassa tapahtuvilla toiminnoilla ja toimittajan sisäisillä toiminnoilla”. (SFS 1991:6) Palvelutuotanto eroaa tavartuotannosta, koska palvelu tapahtuu yhdessä asiakkaan kanssa eikä asiakasta siten voi eristää tuotanto-organisaatiosta. Perinteisessä tavartuotannossa asiakas näkee valmiin lopputuotteen kun taas palvelutuotannossa asiakas osallistuu tuotteen tuottamiseen vaadittavaan tuotantoprosessiin. Lisäksi palvelun tuotanto ja kulutus tapahtuvat samanaikaisesti koska palvelu on aineetonta eikä sitä voi varastoida eikä varastaa. (Järvelin ym. 1992, 29-31 sekä Lehmus & Korkala 1996, 15). Palvelu koostuu usein osaprosesseista, mutta asiakas arvioi palvelua kokonaisuutena (Bergman-Klefsjö 1994, 266-267). Varsinaista palvelutilannetta voidaan kutsua ”totuuden hetkeksi” (Lillrank 2003, 79). Palvelua voidaan pitää myös

sosiaalisena tapahtumana, jossa tuottaja ja tilaaja ovat vuorovaikutustilanteessa (Blåfield 1996, 12-13).

Edellämainitut erot tavara- ja palvelutuotannon välillä ovat viimeisen vuosikymmenen aikana voimakkaasti hämärtyneet, sillä palvelun merkitys myös tavaratuotannossa on tullut korostetusti esille. Tästä hyvänä esimerkkinä Valtra Oy tarjoaa traktorin ostajalle mahdollisuuden tulla tehtaalle seuraamaan oman traktorinsa valmistumista (Valtra Oy 2005).

2.3 Mitä laatu on palvelutuotannossa

Palvelun laatua on hankala määritellä yleisellä tasolla, sillä palvelun laadun toteuttaminen ja mittaaminen on useimmissa tapauksissa subjektiivista ja vain joitakin osatekijöitä voidaan mitata objektiivisesti (Salminen 1990, 11). Asiakkaan subjektiivisesti kokema palvelun laatu koostuu kahdesta osasta, lopputuloksen laadusta eli teknisestä laadusta sekä palveluprosessin toiminnallisesta laadusta (Hannus 1993, 101). Tekniseen laatuun kuuluu mm. palvelujen saatavuus, tehdyn työn taso, ammattitaito ja osaaminen sekä luotettavuus. Toiminnallinen laatu kertoo, miten työ tehdään eli se kertoo asiakaspalvelun laadun (Sipilä 1999, 52).

Palvelutuotannon laadun kriteereitä ovat (Evans-Lindsay 1996, 45):

- aika, eli kuinka kauan asiakkaan tarvitsee odottaa palvelua ja missä ajassa se on saatettu loppuun
- täsmällisyys, eli onko palvelu luovutettu sovittuna aikana
- oikeellisuus, eli sisälsikö palvelu sovitut osatekijät
- käyttäytyminen, eli onko asiakaspalvelu ollut kohteliasta ja huomaavaista
- johdonmukaisuus, eli saako kaikki asiakkaat samanlaista palvelua jokaisella kerralla
- saatavuus, eli kuinka hyvin palvelu on yleensä saatavilla
- virheettömyys, eli onko palvelu ollut virheetöntä jo ensimmäisellä kerralla
- reagoitinopeus, eli kuinka hyvin ja millä tavalla palveluhenkilöstö kykenee reagoimaan odottamattomiin tilanteisiin

Useimmat edellä esitetyistä palvelun laadun kriteereistä ovat erittäin vaikeasti määriteltävissä. Asiakas haluaa yleensä yksilöllistä palvelua, jonka tulisi kuitenkin olla johdonmukaista ja tasapuolista. Tämän vuoksi palvelun suunnittelussa tuleekin ottaa asiakkaan yksilölliset tar-

peet huomioon aivan eri tavalla kuin tavaratuotannossa (Evans-Lindsay 1996, 45). Asiakkaan odotusten ja saadun palvelun kesken saattaa vallita kuilu, joka saattaa johtaa huonoihin arvioihin saadun palvelun laatusosta. Tilintarkastuksen odotuskuilu onkin ollut yksi tärkeimmistä tekijöistä, joka on sysännyt nykymuotoisen laadun valvonnan ja varmistuksen liikkeelle.

2.4 Asiantuntijayrityksen palvelut

Asiantuntijayritykset ovat lähes poikkeuksetta palveluyrityksiä, jotka toisaalta eivät ole aina asiantuntijayrityksiä. Palveluyrityksiä, joita yleensä ei mielletä asiantuntijayrityksiksi, ovat esimerkiksi siivousliikkeet ja kotipalveluyritykset, joissa palvelun tuottamisen edellytyksenä asiakaspalvelijalta ei yleensä vaadita syvää tai laajaa teoreettisen tiedon koulutustaustaa, joka taas on asiantuntijapalveluita tarjoavan yrityksen ehdoton edellytys. Asiantuntijapalveluissa korostuu tietojen, taitojen ja tunteiden merkitys ja ne ovat usein hyvin henkilökeskeisiä (Sipilä 1999, 15). Asiantuntijayritys tarjoaa usein tilannekohtaisia ongelmien ratkaisupalveluita, joita ovat esimerkiksi kirjanpito-, tilintarkastus-, asianajo-, insinööri- ja arkkitehtitoimistot sekä terveys- ja lääkäripalveluja tuottavat yritykset, kuten esimerkiksi terveyskeskukset ja sairaalat. Asiantuntijalla on yleensä ammatin vaatima tutkinto ja hänellä on usein oikeus antaa virallinen lausunto (Mäkinen 1995, 258).

Asiantuntijapalvelut eroavat muista palveluista merkittävästi myös siinä, että niiden laatua ja sisältöä on merkittävästi vaikeampi määrittää. Siivouksen tai putkimiehen palvelusuoritus ja sen laadullinen onnistuminen, eli työn jälki, on yleensä kohtuudella määriteltävissä maallikonkin toimesta. Asiantuntijapalvelut ovat edellä mainittuihin verrattuna huomattavasti abstraktisempia palvelusuoritteita, usein suunnitelmia, ohjeita tai ideoita, joiden onnistumiselle on usein äärettömän vaikeaa löytää objektiivisia arvosteluperusteita asiantuntijankaan toimesta. Asiakkaan on siis luotettava asiantuntijapalvelun tuottajaan, sillä hänellä useinkaan ei ole pätevyyttä arvioida saadun palvelun laatua ja verrata sitä mahdollisiin muihin käytettävissä olleisiin vaihtoehtoratkaisuihin. (Sipilä 1999, 18, 212-213)

2.5 Asiantuntijayrityksen palvelun laadun erityispiirteet

Asiantuntijayrityksen laatu rakentuu kolmelle peruselementille. Ne ovat luotettavuus, yhteistyö ja informaatio. (Mäkinen 1995, 259) Koska asiantuntijapalveluiden laadun määrittely on usein hyvin vaikeaa, ratkaisevana elementtinä on usein edellä mainittu luotettavuus, jonka on oltava pääosin molemminpuolista. Asiakkaan on luotettava valitsemaansa yritykseen, saamaansa palvelun pätevyYTEEN ja palvelun tulosten vaikuttavuuteen. Palvelun tuottajan tulee myös luottaa siihen, että asiakas antaa palvelun tuottajalle eli usein ongelman ratkaisijalle kaikki ne asiakkaan relevantit tiedot ja seikat, jotka kyseisessä ongelman ratkaisussa ovat tarpeen. Tätä voidaan kutsua myös luottamukselliseksi vuorovaikutukseksi eli yhteistyöksi. Asiantuntijapalveluiden tuottaminen on usein erilaisten tietojen käsittelyä ja keräämistä. Hyvatasoisen informaation ja vahvan osaamisen yhdistelmä merkitsee usein hyvää laatutasoa.

Edellä kohdassa 2.3 esitetyt palveluyrityksen laatukriteerit asiantuntijapalveluissa voidaan esittää seuraavasti (Sipilä 1999, 53-54):

- asiantuntijapalvelujen saatavuus, johon liittyy saavutettavuus eli usein kapasiteetti, kyky toimia sovitulla tavalla kuormitustilanteissa, kyky joustaa sekä henkiset että fyysiset edellytykset suoriutua sovitusta tehtävistä
- palveluiden tekninen laatu eli ammattitaito ja luotettavuus, luotettavasti ratkaistu asiakkaan ongelma antaa asiantuntijasta luotettavan kuvan, on yleensä parasta mainosta
- asiakaspalvelun laatu ja asiakastyytyväisyys, sillä usein asiantuntijatehtäviä tilaava asiakas ei tunne asiaa eikä välttämättä hänen oma näkemyksensä ole oikea, kuinka myydä asiakkaalle ratkaisu, jota vastaan hän on alkutietämyksellään, kyse asiakkaan ohjauskyvystä niin, että asiakas oivaltaa ehdotetun ratkaisun edut
- ongelma- ja kriisitilanteiden hallinta siten, että asiakas saa parhaan ratkaisun vaikka ei olisi sitä alunperin pyytänytäkään, vaatii palveluyrityksen henkilöstöltä valmiutta ja tahtoa valvoa asiakkaan etua välittömästi yllättävien tilanteiden ilmaannuttua, esimerkiksi oikeuskäytännön ja lakimuutosten yllättävät vaikutukset palveluprosessin aikana ja usein myös sen päätyttyä

2.6 Tilintarkastuspalvelun yhteneväisyydet muuhun palvelutuotantoon

Tilintarkastus on selkeästi palvelua ja siihen sopivat kohdassa 2.2 esitetyt palvelun ominaispiirteet. Tilintarkastuksen yhteydessä tuotettu palvelu on aineetonta, tuotteina annetut tilintarkastuskertomukset, raportit ja asiantuntijalausunnot. Tilintarkastuspalvelun tuotantoprosessiin osallistuu asiakas eli yleensä tarkastettavan organisaation toimiva johto ja etenkin taloushallinnosta vastaavat henkilöt. Suhdetta voidaan kuvata yhteistyökumppanuudella (Virtanen 2002, 119, 126 128-129). Tilintarkastuslain 22 §:ssä säädetään tarkastettavan yhteisön johdon velvollisuudesta antaa tilintarkastajan pyytämä selvitys ja apu. Johdon velvollisuus on varata tilintarkastajalle mahdollisuus suorittaa tilintarkastus hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (Suomela ym. 1995, 127-128). Tilintarkastus on myös sosiaalinen prosessi, jossa tarkastajan ihmissuhdetaidoilla on huomattava merkitys sujuvan yhteistyön onnistumiseksi.

2.7 Tilintarkastuspalvelun erityispiirteet

2.7.1 Tilintarkastuksen lakisääteisyys

Tilintarkastuslain 1 §:n mukaan tilintarkastuslakia sovelletaan kirjapitolain (1336/1997) mukaan kirjanpitovelvollisen yhteisön ja säätiön (kirjanpitovelvollinen) tilintarkastukseen. Kirjanpitolain 1. luvun 1 §:n mukaan jokainen, joka harjoittaa liike- tai ammattitoimintaa, on tästä toiminnastaan kirjanpitovelvollinen. Kirjanpitovelvollisia ovat kuitenkin aina mm. osakeyhtiö, osuuskunta, henkilöyhtiö, yhdistys, säätiö jne. Käytännössä tilintarkastuslain mukaisen tilintarkastus, toisin sanoen tilintarkastuspakko, koskee kaikkia muita toimintamuotoja kuin yksityisen toiminimen liike- tai ammattitoimintaa sekä julkisen sektorin toimintaa.

Suomessa on tehty muutamia empiirisiä tutkielmia, joissa on selvitetty pienyritysten asenteita lakisääteistä tilintarkastusta kohtaan. Rauno Satopää (Satopää 2003, 100-104) on liseniaattityössään selvittänyt kolmen pro gradu –tutkielman johtopäätöksiä, joissa pääsääntöisesti (yli 80 % vastaajista) pienetkin henkilöyhtiöt ovat suhtautuneet lakisääteiseen tilintarkastukseen hyvin myönteisesti. Tästä voitaneen päätellä, että lakisääteistä tilintarkastusta ei ole koettu pakkona, vaan siitä on ollut yritykselle hyötyä tavalla taikka toisella. Mielestäni näiden tulosten perusteella tilintarkastuspakkoa ei voi pitää tilintarkastajan ja tarkastettavan yhteistyötä rasittavana seikkana eikä lakisääteisyys näin muodoin aseta tilintarkastusta palveluna merkit-

tävästi poikkeavaan asemaan muihin palveluihin nähden. Tätä tukee myöskin se seikka, että se toimielin mikä kussakin yhteisössä on tilintarkastajan valinnut, voi milloin tahansa päättää tilintarkastajan erottamisesta. Tällä tavoin periaatteessa toteutuu markkinatalouteen olennaisesti kuuluva valinnan vapaus.

Osakeyhtiölakiuudistuksen valmistelun yhteydessä ehdotettiin eräässä vaiheessa maallikkotilintarkastajista luopumista, mutta samalla olisi pienyhtiöiden tilintarkastusvelvoite poistettu (KTM 2005). Hallituksen esityksessä uudeksi osakeyhtiölainsäädännöksi 2.9.2005 (HE 109/2005) on tilintarkastusvelvoite säilytetty voimassa olevan osakeyhtiölain mukaisena, mikä tarkoittaa sitä, että maallikkotarkastajien valinta on edelleen mahdollinen (OYLE 7:1-6). (Villa 2005, osio 5 s, 17-20) Edelleenkin on kuitenkin epävarmaa, tullaanko osakeyhtiölaikiehdotus hyväksymään hallituksen ehdottamassa muodossa. Tilintarkastusvelvoitteen osalta kauppa- ja teollisuusministeriö on päättänyt teettää LTT-Tutkimus Oy:llä selvityksen tilintarkastusvelvollisuutta koskevien vaikutusten arvioimiseksi. Tarkoituksena on selvittää Tilintarkastuslakityöryhmän käsittelemistä vaihtoehdoista kahta mallia syvemmin: 1. Lopetetaan yritysten maallikkotilintarkastus ja säilytetään yritysten tilintarkastusvelvollisuus, tai 2. lopetetaan yritysten maallikkotilintarkastus ja alennetaan hyväksytyyn tilintarkastajan valitsemisvelvollisuuden raja-arvoja. Selvityksen valmistumiselle ei ole asetettu määräaikaa, mutta sen odotetaan valmistuvan tammi-helmikuussa 2006. (HTM-Info 2005b, 20)

2.7.2 Tilintarkastajan riippumattomuus ja esteellisyys

Tilintarkastuslain 23-24 §:ssä säädetään tilintarkastajan riippumattomuudesta ja esteellisyydestä. Lain 23 §:n 1 momentin mukaan tilintarkastajalla on oltava edellytykset riippumattoman tilintarkastuksen toimittamiseen. Jos edellytykset riippumattomaan tarkastukseen puuttuvat, tilintarkastajan on kieltäydyttävä vastaanottamasta tehtävää tai luovuttava siitä. Lain sananmuodon perusteella ensimmäinen virke antaa ohjeita tilintarkastajan valitsijoille ja jälkimmäinen velvoitteen tilintarkastajalle (Aho & Vänskä 1995, 37). Tilintarkastajan riippumattomuus merkitsee siis täydellistä riippumattomuutta tarkastettavana olevasta organisaatiosta ja sen jäsenistä sekä lisäksi tilintarkastustyön riippumattomuutta tarkastuksen lopputuloksesta (Riistama 1999, 32). Tilintarkastajan riippumattomuuden taso on riittävä, kun sidosryhmät tuntevat tulevansa tasapuolisesti kohdelluiksi (Kärkkäinen 1998, 75). Horsmanheimon ja Steinerin mukaan informaation luotettavuuden vahvistaminen on tärkein perustelu riippumattomuusvaatimukselle. Tilintarkastuskertomuksen käyttäjät voivat luottaa kertomuk-

seen vain, jos tilintarkastaja on riippumaton. (Horsmanheimo & Steiner 2002, 205) Tilintarkastuslain 24 §:ssä esitetään esimerkkiluetteloin ne tilanteet, joissa tilintarkastajan riippuvuussuhde on olemassa, eli tilintarkastaja on esteellinen suorittamaan tarkastusta. Luetteloa ei tule tulkita tyhjentävänä ja tämän vuoksi 23 §:n yleinen riippumattomuutta koskeva säännös on ensisijainen.

Tilintarkastajan riippumattomuus on tilintarkastuksen teoriassa ja tilintarkastusta käsittelevässä kirjallisuudessa jaettu tyypiltään kahteen osaan: tosiasialliseen riippumattomuuteen ja riippumattomuuden ulkoiseen kuvaan (Saarikivi 1999, 46). Tosiasiallisella riippumattomuudella tarkoitetaan yleensä sitä, että tilintarkastaja muodostaa käsityksensä itsenäisesti kiinnittäen huomiota kaikkiin niihin asioihin, joilla on merkitystä tarkastuksen kannalta. Riippumattomuuden ulkoisella kuvalla tarkoitetaan yleensä sitä, että ulkopuolisen tarkastelijan näkökulmasta riippumattomuus on uskottavaa. Tilintarkastajan tulee pyrkiä välttämään tilanteita ja asioita, jotka saattavat johtaa ulkopuolisen tarkastelijan perustellusti epäilemään riippumattomuuden olemassaoloa, vaikka sitä tosiasiallisesti ei olisikaan. (Saarikivi 1999, 47)

Kuten kohdassa 2.2 on esitetty, palvelutuotannossa asiakas on tiiviissä yhteistyössä palvelun tarjoajan kanssa. Tilintarkastuksen osalta tähän liittyy ristiriita, sillä tiivis yhteistyö saattaa vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden asiakkaastaan. Riippumattomuuden kannalta on tärkeää, että tarkastettavan kohteen johto tai muut vastuussa olevat henkilöt eivät millään tavoin ohjaa tilintarkastajan toimintaa. Luonnollisesti johdolla on oikeus ja velvollisuuskin esittää tilintarkastajalle omia näkemyksiään esimerkiksi riskeistä ja onko esimerkiksi toiminnassa ollut tai onko odotettavissa ongelmia, joihin he haluaisivat tilintarkastajan erityisesti syventyvän. Tarkastettavat eivät myöskään saa vaikuttaa siihen, mitä tai miten tilintarkastaja raporteissaan esittää. (Riistama 1999, 36-37) Tiiviin yhteistyön ja riippumattomuuden välissä on veteen piirretty viiva, jota tarkastaja joutuu pitkälti kokemustaan hyväksikäyttäen arvioimaan.

3 HYVÄ TILINTARKASTUSTAPA JA TILINTARKASTUKSEN LAATU

3.1 Lakisääteisen tilintarkastuksen tavoite

Lakisääteisellä tilintarkastuksella tarkoitetaan yhteisön tai säätiön kirjanpidon, tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastusta. Tilintarkastuslain 19 §:n mukaan tilintarkastajan on annettava kullakin tilikaudella tilintarkastuskertomus, jonka tulee sisältää lausunto:

- 1) siitä, että onko tilinpäätös laadittu kirjanpitolain ja tilinpäätöksen laatimista koskevien muiden säännösten ja määräysten mukaisesti;
- 2) siitä, että antaako tilinpäätös kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot (ns. true and fair view –periaate) yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta;
- 3) tilinpäätöksen vahvistamisesta;
- 4) tuloksen käsittelystä hallituksen tai muun vastaavan toimielimen esittämällä tavalla; sekä
- 5) vastuuvapaudesta.

Lisäksi tilintarkastuslain 19 § sisältää säännökset täydentävien tilinpäätöstietojen ja lisätietojen antamisvelvollisuudesta sekä velvollisuudesta raportoida vastuuhenkilöiden syyllistyessä lain tai yhtiöjärjestyksen vastaiseen menettelyyn.

Näillä kannanotoilla tilintarkastaja esittää näkemyksensä tilinpäätöksessä annetusta informaatiosta ja niinpä voi sanoa, että tähän kiteytyy lakisääteisen tilintarkastuksen tavoite: tilintarkastajan mielipide eli kannanotto tilinpäätöksestä ja hallinnosta.

3.2 Hyvän tilintarkastustavan yleiset periaatteet

Tilintarkastuslain 16 §:n mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Säädös on tilintarkastajaa velvoittava. Tilintarkastusalan suosituksissa mainitaan edelleen, että tilintarkastajan tulee suorittaa tilintarkastus hyvää tilintarkastustapaa koskevia suosituksia noudattaen. Lisäksi tilintarkastajan tulisi noudattaa KHT-yhdistyksen tilintarkastajan eettisiä ohjeita koskevaa suositusta. (KHT-yhdistys 2004a, 49)

Tilintarkastaja-ammatin harjoittamista koskevat eettiset periaatteet ovat riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus, ammatillinen käyttäytyminen sekä hyvää tilintarkastustapaa koskevien suositusten noudattaminen (KHT-yhdistys 2004a, 48-49). KHT-yhdistyksen laatimat suositukset velvoittavat myös HTM-tilintarkastajia. Tilintarkastusalan suosituksissa on siis nivottu hyvä tilintarkastustapa osaksi eettisiä ohjeita. Sekä KHT-yhdistys että HTM-yhdistys ovat myös sitoutuneet IFAC:in standardeihin. Virtanen on tutkimuksessaan todennut, että edellä mainitut tilintarkastajan eettiset sääntöjen lähteet ovat myös tilintarkastajien moraalien rakentumisen peruspilareita (Virtanen 2002, 152-153). Käytännössä lienee niin, että tilintarkastajien ammatikunnassa tilintarkastajan moraalilla tarkoitetaan hyvin pitkälti alan eettisten periaatteiden noudattamista.

Koska eettiset ohjeet sisältävät yhtenä kohtana hyvää tilintarkastustapaa koskevien suositusten noudattamisen ja tilintarkastuksen laatukriteerit on johdettavissa hyvää tilintarkastustapaa koskevista suosituksista, voidaan johtopäätöksenä todeta, että tilintarkastuksen laatuajattelu ja laadun määrittely on johdettavissa alan eettisistä ohjeista.

3.3 Hyvä tilintarkastustapa osa-alueittain

3.3.1 Tilintarkastuksen suunnittelu

Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty. Tilintarkastusalalla voidaan sanoa, että hyvin suunniteltu tilintarkastusprosessi on enemmän kuin puoliksi tehty. Suunnittelulla tilintarkastuksessa tarkoitetaan kaikkea sitä ennen varsinaista tilintarkastustyötä tapahtuvaa työskentelyä, johon liittyy mm. uusien toimeksiantojen riski- ja riippumattomuuskartoitusta, tilintarkastajan henkilökohtaista ja tilintarkastusyhteisön yhteistä laadunvalvonnan suunnittelua, yleissuunnitelmien laatimista sekä varsinaisen tarkastuskohteen tarkastusohjelmien laatimista. Nämä osakokonaisuudet sisältyvät tilintarkastusalan suosituksiin pääosin numeroilla 300-499. Tilintarkastusalan suositusten suunnitteluosan johdannoissa todetaan, että tilintarkastustyö tulisi suunnitella siten, että tilintarkastaja voi suorittaa tehtävänsä tehokkaasti ja oikea-aikaisesti (KHT-yhdistys 2004a, 147). Tilintarkastusyhteisöjen ja yksittäisten tilintarkastajien laadunvalvontaa koskeva suunnittelu käsitellään myöhemmin luvussa 3.3.3.

Tilintarkastajan tulisi laatia ja dokumentoida tilintarkastuksen yleissuunnitelma, jossa kuvataan tarkastuksen oletettu laajuus ja sisältö. Yleissuunnitelman tavoitteena on olla perustana ja ohjaavana tekijänä vuosittaisen tarkastuskohdekohtaisen tilintarkastusohjelman laadinnassa. Yleissuunnitelman muoto ja sisältö vaihtelevat huomattavasti riippuen mm. tarkastuskohteen koosta, vaativuudesta, toimialasta ja siitä, miten hyvin tilintarkastaja tuntee tarkastuskohteen ja sen liiketoiminnan. Yleissuunnitelmaa laatiessaan tilintarkastajan tulisi ottaa huomioon ainakin seuraavat seikat: tarkastuskohteen toiminnan ymmärtäminen, kirjanpitojärjestelmän ja sisäisen kontrollin ymmärtäminen, riski ja olennaisuus. (KHT-yhdistys 2004a, 148) Yleissuunnitelmaa voidaan kuvata myös tilintarkastuksen strategiseksi suunnitteluksi, sillä pieniä tarkastuskohteita lukuunottamatta on käytännössä mahdotonta ja epätaloudellista tarkastaa kaikkia mahdollisia kohteita joka vuosi. Tällöin kohteen tilintarkastus on suunniteltava yhtä tilikautta pitemmälle ajanjaksolle. (Riistama 1999, 78)

Yleissuunnitelma saattaa olla hyvinkin suppea tai sitä ei ole ollenkaan mikäli siihen liittyvät olennaiset seikat on otettu huomioon esimerkiksi tilintarkastusohjelmassa. Näin usein tapahtuukin pienien tarkastuskohteiden osalta. Tilintarkastussuosituksen mukaan tilintarkastaja voi perustellun harkintansa perusteella poiketa suosituksista tilintarkastustavoitteiden saavuttamiseksi sekä että suosituksia tulee noudattaa vain olennaisissa asioissa. Tästä on johdonmukaisesti pääteltävissä, että hyvinkin suppea, perustellen dokumentoitu yleissuunnitelma voi täyttää hyvän tilintarkastustavan edellytykset. Ääritapauksena voisi kuvitella suunnitelman, jossa on perustellusti dokumentoitu se, miksi suunnitelmaa ei itse asiassa ole lainkaan laadittu. Tämä on mielestäni mahdollista järjestää siten, että tilintarkastajan oman laatujärjestelmän dokumentointi sisältää ne pienten tarkastuskohteiden tarkastussuunnitelman peruskriteerit (perusteet ja taustat tarkistuslistalle), joiden mukaisesti tarkastus tullaan aina pienissä kohteissa tekemään.

Yleissuunnitelmana voisi pitää mielestäni myös sellaista ratkaisua, joka sisältää esimerkiksi kaikkien pienten tarkastuskohteiden yhteisen tarkastussuunnitelman, jossa on yleisellä tasolla esitetty ne periaatteet, miten kyseisissä yrityksissä tarkastus tullaan suorittamaan ja mitä tarkastetaan eli kuinka riittävä tilintarkastusevidenssi tullaan hankkimaan.

International Federation of Accountants (IAPS) on julkaissut 1999 lausunnon, jonka tarkoituksena on antaa ohjeita tilintarkastajille ISA-standardien soveltamisesta pienyritysten tilintarkastukseen. Kappaleissa 36-47 käsitellään tilintarkastuksen suunnittelua. Myös tässä

lausunnossa esitetään, että pienyritysten yleissuunnitelman voi sisällyttää tilintarkastussuunnitelmaan, joka voi olla vakiomuotoinen tilintarkastusohjelma eli käytännössä tarkistuslista, jota tarvittaessa muokataan asiakkaan erityistarpeiden mukaisesti. (IAPS 1999, kappaleet 36-37). KHT-yhdistyksen Tilintarkastusalan suositukset –teos sisältää myös IAPS 1005 –suositukset.

3.3.2 Toiminnan ymmärtäminen, olennaisuus ja riskikartoitus

Tarkastuskohteen toiminnan ymmärtäminen, olennaisuuden arviointi ja riskikartoitus liittyvät mielestäni kiinteästi toisiinsa. Tätä perustelen sillä, että jotta voi arvioida tarkastuskohteen riskejä ja sitä kautta myöskin mahdollisiin virheisiin ja puutteisiin liittyvää olennaisuutta, on tarkastajan perehdyttävä ja ymmärrettävä kohteen toimialaan ja toiminnan luonteeseen liittyvät erityispiirteet. (KHT-yhdistys 2005a, 152 sekä IAPS 1999, kappaleet 38-39). Riistama puolestaan kiteyttää saman asian sanomalla ”suunnittelun perustana on asiakkaan liiketoiminnan tuntemus ja sen perusteella vuorostaan toimintaan ja sisäiseen tarkkailuun sisältyvien riskien tunnistaminen” (Riistama 1999, 77-79). Käytännössä mielestäni soveltuvin arkistointikohde toiminnan ymmärtämisen ja siihen liittyvien riskien kartoitusdokumentaatioiden säilyttämiseksi on pysyvästiedot, joita vuosittain päivitetään tarpeen vaatiessa. Tähän viittaa myös KHT-yhdistyksen tilintarkastussuosituksissa ilmenevä ohje 7 (KHT-yhdistys 2005a, 153).

Pienissä tarkastuskohteissa tämän tiedon dokumentaatio ei yleensä ole kovin laaja, mutta sen tulisi täyttää seuraavat kriteerit:

- a) se mahdollistaa tilintarkastuksen kunnollisen suunnittelun ja taloudellisesti tehokkaan tarkastamisen
- b) mahdollistaa esimerkiksi tilintarkastajan sairastumisen tai muun esteellisyyden vuoksi tilintarkastusyhteisön sisällä joustavan tarkastajan vaihdoksen

Dokumentaatio on tavallisesti muodoltaan yksinkertainen ja niin tiivis kuin olosuhteet sallivat. (IAPS 1999, kappale 40)

Toiminnan ymmärtämiseen liittyy merkittävästi tilintarkastajan omaa harkintaa ja tämän vuoksi sen dokumentointi on tärkeää. Ulkopuolisen arvioijan on muutoin lähes mahdotonta saada selville, millä perusteella tarkastuskohteesta on tiettyjä seikkoja painotettu enemmän kuin toisia. Tällaisia seikkoja ovat mm. tarkastuskohteen sisäinen kontrolli, joka usein pienissä tarkastuskohteissa sisältää arvion kirjanpitäjän tai tilitoimiston laadun arvioinnista,

käytetyistä atk-järjestelmistä sekä johdon eli usein omistajan asenteesta taloushallintoon. Lisäksi toimialaan liittyvät erityiset riskit ja erityislainsäädäntö on syytä esittää ja perusteet kuinka ne vuosittain tarkastetaan. Lisäksi toiminnan luonteeseen liittyvät erityiset sopimukset on syytä kartoittaa ja dokumentoida. (KHT-yhdistys 2005a, 155-157 sekä Riistama 1999, 80-82)

Yhteenvetona toiminnan ymmärtämisestä ja siihen liittyvästä riskien kartoituksesta voidaan todeta, että vähimmäisvaatimuksena tulisi olla suunnitelmassa jollakin tavalla dokumentoituina ja kommentoituna tilintarkastukseen liittyvien kolmen riskiryhmän käsittely. Nämä riskiryhmät ovat toimintojen luonteeseen liittyvä toimintariski (toimintaan ja toimintaympäristöön sekä toiminnan aiheuttamiin liiketapahtumiin liittyvä riski), kirjanpitojärjestelmiin ja sisäiseen valvontaan liittyvä kontrolliriski (sisäisen tarkkailun riski; riski, että sisäinen kontrollijärjestelmä ei paljasta olennaisia virheitä) sekä virheiden ja puutteiden havaitsemiseen liittyvä tilintarkastusriski (tilintarkastaja ei havaitse omien tarkastustoimenpiteittensä perusteella olennaista virhettä). (KHT-yhdistys 2005a, 164 ja Riistama 1999, 83 sekä IAPS 1999, kappaleet 48-59)

Edellä mainitun toiminnan ymmärtämisen ja siihen liittyvän riskikartoituksen johtopäätöksenä syntyy luontevasti tarkastuskohteen olennaisuusrajan määrittely. IASC:n julkaisussa tilinpäätösstandardeissa (IASC 1989, F 26-28) olennaisuus on määritelty siten, että tieto on olennainen, mikäli sen puuttuminen tai virheellinen esittäminen saattaa vaikuttaa niihin johtopäätöksiin, joita tilinpäätöksen lukija tilinpäätösinformaation perusteella tekee. Olennaisuus on aina tapauskohtainen ja siinä on pikemmin kysymys kynnyksestä tai rajasta kuin tiedon hyödyllisyyttä koskevasta laatuvaatimuksesta.

Tilintarkastuslain 19 §:n mukaan tilintarkastuskertomuksessa on tilintarkastajan annettava lausunto siitä, onko tilinpäätös laadittu kaikilta olennaisilta osin voimassa olevien säännösten ja määräysten mukaisesti. Tätä kautta on myös johdettavissa, että olennaisuuteen tulisi suunnitelmissa kiinnittää huomiota ja dokumentoida se perustellusti.

3.3.3 Tilintarkastajan oma laatujärjestelmä

Tilintarkastajan omaan laatujärjestelmään ja laadunvalvontaan liittyvät suositukset sisältyvät tilintarkastusalan suositukseseen 220. Suositukset sisältävät ohjeistusta yleisistä tilintarkastusta koskevista periaatteista niin tilintarkastusyhteisöille, yksittäisille tilintarkastajille sekä heidän yksittäisissä toimeksiannoissa apulaisten käytöstä.

Suurilla kansainvälisillä tilintarkastusyhteisöketjuilla on käytössään yleensä yhtenäiset koko ketjua koskevat laatujärjestelmän kuvaukset, jotka ovat yleensä yhteisöjen moniportaisen organisaation, toimeksiantojen laajuuden ja vaativuuden vuoksi suosituksia laajemmat. Pienten tilintarkastusyhteisöjen ja etenkin yksittäisten tilintarkastajien osalta oman laatujärjestelmän kehittäminen ja ylläpito on vielä varsin uutta. Yleensä pienet yhteisöt ja etenkin yksittäiset tilintarkastajat eivät juurikaan käytä apulaisia ja yksittäisen toimeksiannon tekee alusta loppuun sama tilintarkastaja. Tällöin suosituksissa mainituista laadunvalvontaperiaatteista pääosa ei tällaisia tarkastajia koske. Perinteisesti on ajateltu, että onko tarvetta dokumentoida kirjallisesti omista työmenetelmistään ja periaatteistaan, koska ne on sorvautunut kokemuksen karttuessa omien korvien väliin.

Yksittäisen tilintarkastajan ja pienen tilintarkastusyhteisön, joiden tarkastuskohteet ovat pääasiassa pieniä kirjanpitovelvollisia, tulisi vähimmäisvaatimuksena suositusten mukaan omaan laatujärjestelmään dokumentoida tyypillisesti seuraavat asiat:

1. Ammatillisten vaatimusten noudattamisen varmistus, joka sisältää selvitykset kuinka tilintarkastaja huolehtii oman riippumattomuuden, vaitiolo- ja salassapitosäännösten noudattamisen ja ammatillisen käyttäytymisen periaatteista käytännössä.
2. Tilintarkastajan taitojen ja pätevyyden varmistaminen, joka tarkoittaa tehtävien rajaamiseen liittyvää oman kompetenssin ja tukiverkoston arviointia, tietojen ylläpitoon liittyvän koulutuksen tarpeen arviointia sekä esimerkiksi käytettävissä olevan kirjallisuuden ja muun tiedonsaannin kartoitusta. Tukiverkostolla tarkoitetaan tässä mm. mahdollisuuksia keskustella kollegojen kanssa sekä mahdollisuudet käyttää muita erityisasiantuntijoita lähinnä kirjanpitoon, verotukseen, yhteisöainsäädäntöön ja yleisjuridiikkaan liittyvissä asioissa.
3. Asiakkaiden hyväksymiseen ja asiakassuhteen jatkamiseen liittyvät menetelmät ja arviointiperiaatteet, joihin voi kuulua niin uusien kuin nykyisten asiakkaiden

riskiarviointiperiaatteet ja kriteerit kuinka dokumentoidaan ja toimitaan, mikäli tarkastuskohteen riskit ovat tavanomaisesta poikkeavat.

4. Yksittäisten tilintarkastustoimeksiantojen työnkulun ohjaus, joka voi sisältää esimerkiksi pienten tarkastuskohteiden yleissuunnitelman ja tarkastusohjelman (tarkastussuunnitelma) esimerkiksi toimialoittain myöskin tarkastuskohteen juridinen muoto huomioiden. Näitä voivat olla erilaiset tsekkauslistat sekä lomakkeet analyttistä tarkastusta ja riskikartoitusta varten. Tähän on myös suotavaa liittää dokumentointi niistä minimivaatimuksista, jotka tulee täytyä kunkin tarkastettavan tiedon osalta ja ne periaatteet kuinka tiedon oikeellisuus varmistetaan ja työpapereihin dokumentoidaan. Esimerkiksi, mitä tarkoittaa, kun tase-erittelyjen rahat ja pankkisaamiset ja ennakonpidätysvelat on tarkastettu ja todettu niiden olevan oikein (tase-erittelyissä vain merkki OK tai pukki).
5. Yksittäisten tilintarkastustoimeksiantojen työpaperijärjestelmä ja niiden arkistointi, joka voi sisältää selvitykset mapitussystematiikasta (pysyväistiedot/vuositiedot) sekä arkistointisystematiikasta eli missä ja millaisissa oloissa säilytetään esimerkiksi viimeisen kahden vuoden aineisto ja sitä vanhemmat sekä lisäksi missä muodossa ne on arkistoitu. Lisäksi on syytä dokumentoida työtilojen ja arkistotilojen lukitusperiaatteet ja atk-järjestelmien suojaus- ja salausperiaatteet. Mikäli työpapereita on arkistoitu muussa kuin paperimuodossa, tulisi myös dokumentoida se, kuinka huolehditaan siitä, että ne on saatettavissa vaikeuksitta luettavaan muotoon. Arkistointiin liittyy myös tärkeänä dokumentoida ne periaatteet, kuinka työpaperit hävitetään yleisen 10 vuoden säilytysajan jälkeen.
6. Laatujärjestelmän ylläpitoperiaatteet, jotka voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, milloin viimeistään seuraavan kerran se on tarkistettava, ellei esimerkiksi lainsäädännöstä tai alan suosituksista aiheudu aiempaa päivitystarvetta.

HTM-tilintarkastajat ry on laatinut vain jäsenilleen tarkoitettun oman laatujärjestelmän perusmallin, jota mukaellen edellä esitetty kuusikohtainen minimivaatimusluettelo on laadittu. Oman laatujärjestelmän kuvaus liitteineen on suositeltavaa säilyttää vuosiraporttien yhteydessä. Oman laatujärjestelmän dokumentoinnilla on erityisen suuri merkitys niissä tilanteissa, jolloin tilintarkastajan työtä joudutaan arvioimaan valvontaviranomaisten toimesta tai tilintarkastajan toiminta loppuu äkillisen sairauden tai kuoleman vuoksi. Tilintarkastajan työpaperit ovat hänen omaisuuttaan, eikä niistä tilintarkastuslain 25 §:n mukaan saa antaa pääsääntöisesti tietoja ulkopuolisille, ellei siitä ole muualla laissa säädetty. Tietojen antamisesta seuraajaa varten tullaan säätämään EU:n uudistetussa tilintarkastajadirektiivissä (Heinonen, 2005). Saattaa kuitenkin tulla tilanteita, jossa esimerkiksi vakavan sairauden tai kuoleman vuoksi on

tarvetta niin tarkastuskohteella kuin tarkastusta jatkavalla uudella tarkastajalla saada tietoja edellisen tarkastajan keräämistä työpapereista ja havainnoista. Laaturjärjestelmä saattaa auttaa myös etenkin yksittäisen tilintarkastajan omaisia tilintarkastajan ammatillisen jäämistön selvittelyssä. Tästä asiasta ei tietääkseni ole alalla juurikaan keskusteltu eikä ohjeistusta ole annettu. HTM-Tilintarkastajat ry:n kesäpäivillä 26.-27.8.2005 asiasta oli tietääkseni ensimmäisen kerran julkista keskustelua, jota kesäpäivillä johti HTM Jaakko Reiniharju (Reiniharju 2005). Pöytäkeskusteluissa ilmeni, että tilintarkastajan yllättävän kuoleman varalle on yhdistyksen toimesta aloitettu vuonna 2005 ohjeistuksen laadinta, jota ei tässä vaiheessa ole vielä julkaistu.

3.4 Tilintarkastustyön toteuttaminen

Varsinaisen tilintarkastustyön tavoitteena on riittävän tilintarkastusevidenssin eli tiedon hankinta niiden johtopäätösten tekemiseksi, joihin tilintarkastuskertomus sekä muut mahdolliset lausunnot ja raportit perustuvat. Tilintarkastusevidenssiä hankitaan yleensä yhdistellen tarkoituksenmukaisella tavalla kontrollien testausta ja aineistotarkastustoimenpiteitä. Usein pienyrityksissä sisäisiä kontroleja on hyvin vähän tai ei ollenkaan ja tällöin tarkastus eli evidenssin hankinta suoritetaan kokonaan aineistotarkastustoimenpiteiden avulla. Sisäisillä kontroleilla tarkoitetaan niitä menetelmiä, jotka tuottavat kirjallisen evidenssin siitä, että kaikki tapahtumat on kirjattu ja kontrollien testaus tarkoittaa testejä tilintarkastusevidenssin hankkimiseksi kirjanpitojärjestelmien ja sisäisen kontrollijärjestelmän soveltuvuudesta ja toiminnan tehokkuudesta. (KHT-yhdistys 2005a, 192).

Aineistotarkastustoimenpiteillä tarkoitetaan testejä evidenssin hankkimiseksi tilinpäätökseen sisältyvien olennaisten virheellisyyksien tai puutteellisuuksien havaitsemiseksi. Nämä testit voivat olla joko yksittäisten liiketapahtumien ja saldojen testaamista tai analyttistä tarkastusta (KHT-yhdistys 2005a, 192). Mielestäni KHT-yhdistyksen käyttämä sananmuoto virheiden etsimisestä on lievästi sanoen asenteellinen. Mielestäni aineistotarkastuksen tavoitteen voisi kuvata toisinkin, eli tavoitteena on hankkia tarvittava evidenssi sen varmistamiseksi, että kirjanpito on laadittu asianmukaisesti ja että tilinpäätös on oikein laadittu. Tätä näkemystäni tukee myös ISA 500, jonka kappaleessa 61 mainitaan, että ”ellei ole näyttöä päinvastaisesta, tilintarkastajalla on oikeus luottaa hänelle annettuihin tietoihin sekä pitää kirjanpitoaineistoa oikeana ja totuudenmukaisena”.

Varsinaisen tarkastustyön laatu kulminoituu siihen, onko hankittu evidenssi tarpeellista ja tarkoituksenmukaista. Tarpeellinen tarkoittaa sitä, että hankittu aineisto on määrällisesti riittävä ja tarkoituksenmukainen, että sovelletut tarkastusmenetelmät ovat tehokkaita ja hankittu evidenssi on laadultaan riittävä (KHT-yhdistys 2005a, 192). Tätä voisi kutsua mielestäni myös ammatilliseksi otteeksi. Tarkastajan arvioidessa hankitun evidenssin tarpeellisuutta ja tarkoituksenmukaisuutta perustana tulisi olla tarkastustyön suunnittelun yhteydessä laaditut riskikartoitukset ja toimialan ymmärtäminen. Tässä toteutuu mielestäni tilintarkastusprosessin ensimmäinen audit trail –linkki: evidenssin hankinta tulisi tapahtua suunnitelmanmukaisesti olennaisiin asioihin keskittymällä.

Analyttisellä tarkastuksella tarkoitetaan merkittävien suhdelukujen ja kehityssuuntien analysointia. Analyttiseen tarkastukseen kuuluu lisäksi laskettujen suhdelukujen vaihtelujen sekä mahdollisten muiden epäjohtonmukaisuuksien ja poikkeamien syiden selvittäminen. Tällaisia ovat esimerkiksi vertailu edellisen vuoden tunnuslukuihin ja vertailut tavoitteisiin. Analyttisillä menetelmillä voidaan tehostaa tilintarkastustyötä mm. siten, että rajataan tarkastus esimerkiksi vain poikkeamien ja epäjohtonmukaisuuksien selvittämiseen. Tällaisten erien selvittelyyn tiedustellaan yleensä yrityksen johdolta mahdollisia syitä ennen laajennetun aineistotarkastuksen aloittamista. (KHT-yhdistys 2005a, 222 ja 599)

Analyttisten menetelmien tehokkuus on luonnollisesti riippuvainen tarkastuskohteen toimialasta ja –ympäristöstä. Mikäli tarkastuskohteen toiminnassa ei tarkastettavalla tilikaudella ole tapahtunut olennaisia muutoksia, suhde- ja vertailulukujen käyttö ja niiden analysointi antaa merkittävän pohjan arvioinnille, antaako juoksevasta kirjanpidosta johdettu tilinpäätös oikean kuvan yrityksen toiminnasta. Tilintarkastuksen yhteenvetovaiheessa analyttisin menetelmin hankitut tiedot ovat tukena tilintarkastajan muodostaessa tilinpäätöksestä kokonaiskuvaa ja etenkin niistä on tukea tilanteessa, jossa tilintarkastaja joutuu harkitsemaan toiminnan jatkuvuusolehtamuksen soveltuvuutta. (KHT-yhdistys 2005a, 223 ja 602)

Aineistotarkastuksen ja etenkin hallinnon tarkastuksen yhteydessä tulee myös kartoittaa yhtiön ja sen johdon lähipiiri, selvittää mahdolliset lähipiiritapahtumat sekä kuinka johto kontrolloi ja dokumentoi mahdolliset lähipiiritapahtumat ja onko ne esitetty tilinpäätöksessä asianmukaisesti. (KHT-yhdistys 2005a, 276-278). Hallinnon tarkastuksessa tulisi minimissään käydä läpi hallituksen ja yhtiökokouksen pöytäkirjat, arvioida onko toimittu

yhtiöjärjestyksen ja muun keskeisen lainsäädännön mukaisesti ja varmistaa, että kaupparekisteritiedot ja osakasluettelo ovat ajantasalla. Hallinnon tarkastukseen liittyy myös perehtyminen tarkastuskohteen sisäisiin valvontajärjestelmiin, joita pienissä tarkastuskohteissa ovat yleensä vähemmän tai ei juuri lainkaan verrattuna suuriin ja keskisuuriin yrityksiin. Aineistotarkastustoimenpiteitä voidaan vähentää, mikäli kontrollit voidaan arvioida luotettaviksi niiden läpikäynnin ja testaamisen perusteella (KHT-yhdistys 2005a, 595).

ISA 560 suositus edellyttää, että tilintarkastajan toimenpiteet kattavat koko ajanjakson tilikauden päättymisestä tilintarkastuskertomuksen antamiseen saakka. Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat jaetaan IAS 10:n mukaan kahteen ryhmään: tapahtumiin, jotka antavat lisäevidenssiä tilinpäätöshetken tilanteesta ja tapahtumiin, jotka liittyvät tilinpäätöshetken jälkeen syntyneisiin tilanteisiin. Näiden tapahtumien tarkastus pienissä tarkastuskohteissa tapahtuu käytännössä yleensä niin, että esimerkiksi alkaneen tilikauden ensimmäisen tai ensimmäisten kuukausien kirjanpitoaineistoa tarkastetaan jaksotusten ja esimerkiksi saatavien kuranttisuuden varmistamiseksi sekä keskustellaan johdon kanssa mahdollisista poikkeuksellisista tapahtumista ja niiden mahdollisista vaikutuksista tilinpäätökseen.

Koska tilintarkastuslain 18 ja 19 §:n mukaan tilintarkastajan on annettava kultakin tilikaudelta tilintarkastuskertomus, jossa on annettava lausunto siitä, onko tilinpäätös laadittu säännösten ja määräysten mukaisesti sekä tilinpäätösmerkintä, jossa lausutaan siitä, onko tilinpäätös on laadittu hyvän kirjanpitotavan mukaisesti, niin varsinainen tilintarkastustyö keskittyy luonnollisesti pääosin tilinpäätöksen tarkastamisen ympärille.

Tilinpäätöksen tarkastus käsittää kirjanpitolain 3. luvun 1 §:n mukaisen tilinpäätöksen julkisen osan eli tasekirjan. Tasekirja koostuu tilikauden ja edellisen tilikauden taseesta, tuloslaskelmasta ja mahdollisesta rahoituslaskelmasta sekä liitetiedoista ja mahdollisesta toimintakertomuksesta. Tilinpäätöksen tarkastuksen olennaisena pohjana on lisäksi kirjanpitolain 3. luvun 13 §:n mukaiset tase-erittelyt ja liitetietojen erittelyt, jotka eivät ole julkisia.

Kirjanpitolain 3. luvun 13 §:ssä todetaan, että tilinpäätöstä ja toimintakertomusta varmentamaan on laadittava tase-erittelyt ja liitetietojen erittelyt. Kirjanpitoasetuksen 5. luvun 1 ja 2 §:ssä esitetään tarkemmat tiedot tase-erittelyjen ja liitetietojen erittelyjen sisällöstä. Tästä voidaan johtaa se päätelmä, että tilinpäätöksen tarkastuksen kannalta tärkeimmät tarkastettavat

erät on esitetty näissä erittelyissä, sillä taseen ja liitetietojen merkitystä niin kansainvälisessä tilinpäätöskäytännössä kuin Suomen nykyisessä kirjanpitolaissa on korostettu. Kirjanpitolaissa 5. luvun 1 §:n luettelossa mainitaan nykyisin tase ensin, onhan se pohjana seuraavalle tilikaudelle eli tilinavauksen perusta kun taas tuloslaskelma on luonteeltaan enemmän historiatietoa. Niin kansainvälisessä tilinpäätösnormistossa kuin Suomen kirjanpitolaissa on lähes jokaisen uudistuksen yhteydessä liitetietojen määrää lisätty.

Tilinpäätökseen mahdollisesti sisältyvien virheiden tai puutteiden suurimmat riskit liittyvät pääosin varojen ja velkojen arvostukseen, niiden olemassaoloon ja vastuisiin. Tämän vuoksi tilinpäätöksen tarkastuksen keskeisimmät tarkastuskohteet ovat juuri tase-erittelyt ja liitetietojen erittelyt riippumatta tarkastuskohteen koosta tai toimialasta.

3.5 Dokumentointi

Tilintarkastuslain 16 §:ssä mainitaan, että tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Muuta lainsäädännöllistä ohjeistusta dokumentoinnista ei ole, joten tilintarkastajaa velvoittavat tältä osin tilintarkastusalan suositusten osiossa 230 esitetyt näkemykset hyvästä tilintarkastustavasta. Tilintarkastajan tulisi dokumentoida sellaisia seikkoja, jotka ovat tärkeitä tilintarkastuskertomuksen antamiseksi sekä sen toteamiseksi, että tilintarkastustyö on suoritettu hyvän tilintarkastustavan mukaisesti (KHT-yhdistys 2005a, 82). Dokumentoinnilla tarkoitetaan tilintarkastajan työpapereita eli kaikkia niitä asiapapereita, jotka tilintarkastaja laatii tai hankkii käyttöönsä tilintarkastustyönsä aikana (Riistama 1999, 312).

Työpapereiden tarkoituksena on tukea tilintarkastuksen suunnittelua ja toteutusta, tukea tilintarkastuksen valvontaa ja työn läpikäyntiä ja taltioida ne tilintarkastusta suorittaessa hankitut tiedot eli tilintarkastusevidenssi, joihin perustuen tilintarkastaja on antanut lausuntonsa (KHT-yhdistys 2005a, 82). Riistama esittää saman asian ehkä kansantajuisemmin: työpapereiden tarkoituksena on auttaa tarkastustyön suorittamista ja suunnittelua, osoittaa suoritettun työn laatu ja taso (tarkastuksen kohteet ja laajuus) sekä osoittaa tarkastustapa, jolla tarkastaja on päätenyt antamaansa lausuntoon (Riistama 1999, 313).

Työpaperit tulisi laatia riittävän kattavasti ja yksityiskohtaisesti siten, että niiden perusteella voidaan saada kokonaiskäsitys suoritettusta tarkastuksesta. Työpapereiden laajuutta harkittaes-

sa tilintarkastajan on syytä arvioida sitä, saako toinen tilintarkastaja, jolla ei ole aikaisempaa kokemusta tarkastuksen kohteesta, tarpeellisen yleiskäsityksen siitä, mitä oli suunniteltu tehtävän, mitä on tehty ja mihin seikkoihin tärkeimmät johtopäätökset ja raportointi perustuvat. Laadunvarmistustarkastuksissa työpaperit ovat se keskeinen aineisto, jonka perusteella laadun tukihenkilö arvioi tilintarkastajan työn laatua (Riistama 1999, 314).

Tilintarkastuslain 36 §:n mukaan Valtion tilintarkastuslautakunta (VALA), Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) ja kauppakamarin tilintarkastusvaliokunta (TIVA) ovat oikeutettuja saamaan hyväksytyltä tilintarkastajalta tarkastettavakseen kaikki tilintarkastajan toiminnan valvonnan kannalta tarpeelliseksi katsomansa asiakirjat ja muut tallenteet. Valvotavan tilintarkastajan on toimitettava asiakirjat ilman aiheetonta viivytystä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tilintarkastajan on toimitettava valvontaorganisaatiolle välittömästi kaikki työpaperit pyydetyistä tarkastuskohteista pyydetyltä aikaväliltä (Suomela ym. 1995, 170). Valvontaorganisaatioiden arviointi hyvän tilintarkastustavan noudattamisesta perustuu pääsääntöisesti tilintarkastajan työpapereihin.

Työpapereiden muotoon ja laajuuteen vaikuttavat toimeksiannon luonne, tilintarkastuskertomuksen muoto, liiketoiminnan muoto ja monimutkaisuus, kohteen sisäisen kontrollijärjestelmän toimivuus sekä tarkastustyössä käytettävät menetelmät ja teknologia. Tilintarkastajan tulisi käyttää työpapereiden hankinnassa tapauskohtaisesti ammatillista harkintaansa. KHT-yhdistyksen julkaisemassa suosituksessa on esimerkkiluettelo (KHT-yhdistys 2005a, 84) ja lisäksi ISA:n soveltamisohjeessa 1005 on esitetty pienen tarkastuskohteen tilintarkastuksen työpapereiden minimivaatimuksista (KHT-yhdistys 2005a, 589). Minimivaatimuksena on, että tilintarkastaja sisällyttää työpapereihinsa tilintarkastussuunnitelman; tilintarkastusohjelman, josta käy ilmi tarkastustoimenpiteiden luonne, ajoitus ja laajuus; tilintarkastustoimenpiteiden avulla saadut tulokset; ja tilintarkastuksen (tilintarkastusevidenssin) perusteella tehdyt johtopäätökset sekä kaikki merkittävät ammatillista harkintaa vaativat asiat ja näihin liittyvät johtopäätökset (IAPS 1999, kohta 31). Lisäksi HTM-tilintarkastajat ry on laatinut ohjeistuksen minimidokumentaatioksi (HTM-Info 2000).

Työpaperit jaetaan yleensä pysyväistiedoiksi ja tilikauden tiedoiksi. Työpaperit ovat luottamuksellisia ja ne on säilytettävä huolellisesti ja niitä koskee tarkastusaineiston yleinen säilytysaika 10 vuotta. Mikäli työpaperit on muussa kuin paperimuodossa, tulee tilintarkastajan huolehtia siitä, että ne on vaikeuksista muutettavissa luettavaan muotoon. Tätä vaatimusta

ei ole suosituksissa erikseen mainittu, mutta käsittääkseni siihen voitaneen soveltaa kirjanpitolain 2. luvun 8.1 §:n periaatetta. Työpaperit ovat tilintarkastajan omaisuutta.

Pysyväistietoja sisältävät työpaperit tulee päivittää vuosittain ja niihin tulee sisältyä yleensä vähintään seuraavat asiapaperit:

- kaupparekisteriote ja yhtiöjärjestys tai vastaavat riippuen tarkastuskohteen oikeudellisesta muodosta
- osake- ja osakasluettelo
- konserni- ja lähipiiritiedot omistussuhteineen
- kirjanpitojärjestelmän kuvaus tai kirjanpitäjän/tilitoimiston yhteystiedot
- viimeisimmät rasiustodistukset
- muut useampaan tilikauteen vaikuttavat olennaiset sopimukset ja asiakirjat
- tarkastussuunnitelma ja –ohjelma (ei pienissä yrityksissä)
- toimialakohtaiset erityistiedot

Tilikausikohtaiset työpaperit vaihtelevat suuresti kohteen mukaan, mutta minimivaatimuksena niihin tulisi liittää yleensä seuraavat asiapaperit ja havainnot:

- pienissä yrityksessä yhdistetty tarkastussuunnitelma/ohjelma, usein ns. tsekkauslista
- kopio allekirjoitetusta tilinpäätöksestä
- kopiot tase-erittelyistä ainakin olennaisten tase-erien osalta ja liitetietojen erittelyistä
- asiakasta koskeva kirjeenvaihto
- kopiot allekirjoitetuista asiakkaalle annetuista muistioista, lausunnoista, tilintarkastuspöytäkirjasta, tilinpäätösmerkinnästä sekä tilintarkastuskertomuksesta
- kuvaus suoritetuista tarkastustoimenpiteistä eli omat muistiinpanot, joista ilmenee kuka, milloin, mitä ja miten on tarkastanut ja mitä havainnut
- tilinavauksen perustuminen vahvistettuun tilinpäätökseen
- tuloslaskelma ja tase on oikein johdettu pääkirjasta
- taseesta on laadittu siihen täsmäyvät laatijan allekirjoittamat tase-erittelyt
- kopiot pöytäkirjoista tai muistiinpanot niiden sisällöstä
- kopiot tai muistiinpanot vakuutuslanteesta ja merkittävistä sopimuksista
- arvio sisäisen kontrollin tasosta ja riskeistä
- kopio verolipusta tai muistiinpanot verolipun olennaisista seikoista
- verovelkojen täsmäyslaskelmat (myös alv-, ennakonpidätys- ja soutuvelat)

- muistiinpanot tilikauden jälkeisten tapahtumien tarkastuksesta sekä keskusteluista tarkastuskohteen johdon kanssa

Tilintarkastajan harkitessa työpapereiden ja niissä etenkin suoritettujen toimenpiteiden kuvasta ja niiden perusteella tehtyjä johtopäätösten riittävyttä, tulisi hänen aina ottaa huomioon tilintarkastuslain 44 §:n mukainen vahingonkorvausvelvollisuus. Lain mukaan tilintarkastaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on toimessaan aiheuttanut tahallisesti tai huolimattomuudesta tarkastuskohteelle ja muille erikseen laissa mainituille tahoille. Niin valvontaviranomaiselle tehdyn kantelun kuin mahdollisen vahingonkorvausvastuun oikeusprosessin osalta tilintarkastajan toimintaa arvioidaan pitkälti hänen työpapereidensa perusteella. Tämän vuoksi tilintarkastajan tulisi mielestäni pohtia sitä, ketä varten työpaperit tehdään. Kärjistetysti voi sanoa, että niitä tehdään mahdollisen vastaisen oikeusprosessin tai valvontaviranomaisen tarkastusta varten, laadunvarmistustarkastusta varten ja vasta viimeiseksi omaa tilintarkastustoimiston organisaatiota tai itseä varten. Mielestäni tärkeysjärjestyksen tulee olla tämä, koska tilintarkastajalla on vähäisemmät mahdollisuudet ”paikata” suullisesti oman organisaation ulkopuolelta tuleviin vaateisiin liittyviä mahdollisia työpapereiden puutteita.

Tilintarkastajan työpapereita täydentää tehokkaasti huolella laadittu tilintarkastajan oman laatujärjestelmä, jossa on mahdollisimman seikkaperäisesti selostettu tarkastajan käyttämät menetelmät ja etenkin erilaisten koodien, kuten esimerkiksi pukki tai OK, merkitys kunkin tiedon tarkastuksessa. Esimerkkinä vaikkapa tase-erittelyjen ennakonpidätysvelka, jonka saldon perässä on pukki tai OK. Pelkkä pukki tai OK ei kerro ulkopuoliselle, esimerkiksi laadun tukihenkilölle, mihin johtopäätös tiedon oikeellisuudesta perustuu. Tällöin omassa laatujärjestelmässä on syytä olla kuvaus esimerkiksi seuraavasti: ”Ennakonpidätysvelat on OK tarkoittaa sitä, että ennakonpidätysvelat eivät sisällä eräänntyneitä eriä ja ne täsmää tilinpäätös-kuukaudelta annettuun kuukausi-ilmoitukseen. Mikäli saldo poikkeaa kuukausi-ilmoituksella ilmoitetusta, hyväksynnän peruste on erikseen dokumentoitava”. Vastaavasti pankkitilin osalta selitys voisi olla seuraava: ”Pankkitili A on Ok tarkoittaa sitä, että pääkirjan saldo täsmää tilinpäätöspäivältä pankin antamaan tiliotteeseen tai saldovahvistukseen. Mikäli saldo perustuu jonkin muun päivän tiliotteeseen tai muuhun tietoon, siitä dokumentoidaan lisäksi päivämäärä ja tiedon lähde.” Oman, tehokkuutta lisäävän ammattislangin kehittämissä ei mielestäni ole rajoja, kunhan omassa laatujärjestelmässä niiden periaatteet on kuvattu ja tilintarkastuksen yhteydessä toimitaan johdonmukaisesti aina samalla tavalla.

Mielestäni tilintarkastussuosituksen osiossa 230 kohdassa 6 on tuotu esille se, että myös positiiviset johtopäätökset olennaisista seikoista eli siis se, että jokin tieto, saldo tms. on oikea, tulisi dokumentoida johtopäätöksineen. Etenkin vaikeista ja harkinnanvaraisista asioista tulisi dokumentoida ne seikat eli perusteet, jotka olivat johtopäätösten tekohetkellä tilintarkastajan tiedossa. Onhan täysin mahdollista, että myöhemmin ilmenee, että tilinpäätöksessä esitetty tieto olikin virheellinen, mutta tarkastajalla ei ollut kyseistä tietoa käytettävissä. On myös mahdollista, että kirjanpitoaineistoa, esimerkiksi inventaarilistoja, peukaloidaan jälkikäteen. Tällöin tilintarkastuksen laadun ja mahdollisen laiminlyönnin arvioinnin osalta on hyvin merkittävää se, että työpapereista ilmenee perusteet asian aikanaan tapahtuneelle hyväksymiselle (Koskinen 1999, 150). Tämän vuoksi olennaisista asiakirjoista on syytä ottaa työpapereihin valokopiot sekä kuvata kirjallisesti ne perusteet, joiden mukaan on tehnyt positiivisen johtopäätöksen. Olen itse usein laaduntukihenkilönä havainnut, että pankkitileistä, lainoista ja jopa vastuista on tasekirjassa tai tase-erittelyissä vain pukit tai merkintä OK eikä muista työpapereista ilmene hyväksynnän perusteita. Kun olen kysynyt tarkastettavalta kollegalta, mihin hän on perustanut OK –merkinnän tai pukin, vastaukset ovat olleet usein ympäripyöreitä: ”no se oli oikein, tarkistin sen”. Työpapereista ei kuitenkaan tällöin pysty päättelemään varmuudella asian oikeaa laitaa.

IFAC:n vuonna 2000 voimaan tulleissa tilintarkastussuosituksissa, jotka myös HTM-tilintarkastajat ry on IFAC:in jäsenenä sitoutunut noudattamaan, mainitaan erikseen mm. vaihto-omaisuuden fyysinen tarkastaminen, myyntisaamisten tarkastaminen sekä tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien tarkastaminen (Forss 2000, 5). Tarkastuksessa on tapaus- ja toimialakohtaisesti tilintarkastajan arvioitava, mikä on näiden tarkastuskohteiden olennaisuus. Tämän tulisi ilmetä ainakin tilintarkastusohjelmasta ja näiden erien dokumentointi on uusien suositusten mukaan katsottava hyvin olennaiseksi. Dokumentoinnissa ei mielestäni riitä vaihto-omaisuuden ja myyntisaamisten osalta juuri milloinkaan pelkkä pukki tai OK. Mikäli tarkastettavan yrityksen taseessa on merkittävä määrä vaihto-omaisuutta, tulisi vähintään dokumentoida työpapereihin vaihto-omaisuuden inventointiperiaatteet, onko inventaarilistat laatijoiden allekirjoittamia, onko vaihto-omaisuuden arvo laskettu arvonnlisäverottomana ja niin ettei se sisällä katetta eli toisin sanoen hyödykkeet on arvostettu välittömin hankintahinnoin. Myyntisaamisten tarkastuksessa tulee kiinnittää huomiota etenkin mahdollisiin luottotappioriskeihin ja onko laskutus katkaistu niin, että hyödykkeet on myös luovutettu asiakkaalle tilikauden loppuun mennessä, mikäli laskutus on tuloutettu tuloslaskelmaan.

Mielestäni hyvään tilintarkastustapaan kuuluu raportointi asiakkaalle useita kuukausia vanhoista myyntisaamisista. Tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien tarkastuksen yhteydessä on yleensä syytä varmistaa uuden tilikauden alkupuolen laskutuksen jaksotukset eli varmistaa, ettei laskutusta ole siirretty alkaneelle tilikaudelle. Näiden seikkojen dokumentointi omiin työpapereihin on mielestäni erittäin tärkeää silloinkin kun ne on tilinpäätöksessä asianmukaisesti esitetty ja jaksotettu.

Työpapereista on myös käytävä ilmi onko tarkastus toteutettu suunnitelman mukaan ja perusteet mikäli suunnitelmasta on poikettu. Poikkeaminen voi johtua jonkin havaitun virheen tai epäloogisuuden vuoksi suoritetusta laajennetusta aineistotarkastuksesta tai jopa niinkin, että aineistotarkastusta supistetaan suunnitellusta, koska analyyttisen ja/tai osin suoritettua aineistotarkastuksen perusteella tarkastaja tulee siihen johtopäätökseen, ettei ole tarpeen suorittaa aineistotarkastusta suunnitellussa laajuudessa.

Tilikauden tilintarkastusprosessin eräänlainen ”grand final” on suoritettua tarkastuksen perusteella tehdyt johtopäätökset, joihin taas raportoinnin tulee perustua (KHT-yhdistys 2005, 322). Mikäli tarkastusprosessin kuluessa on havaittu lisätietoja vaativia virheitä tai puutteita, niihin yleensä pyritään saamaan selvitykset ja usein myös korjaukset viimeistään tässä vaiheessa. Johtopäätökset ovat yhteenveto, jossa tarkastaja arvioi mahdollisten korjaamattomien virheiden ja puutteiden ja muiden havaintojen yhteisvaikutusta tilinpäätökseen kokonaisuutena sekä sitä, onko tilinpäätös laadittu voimassa olevien säännösten mukaisesti. Tässä yhteydessä tilintarkastajan tulee dokumentoida myös perustelujen kera sen, millä tasolla mahdollisista raportointia vaativista asioista raportoidaan (kertomus, tilintarkastuspöytäkirja, kirjallinen muistio tai suullinen ohjaus). Tämän jälkeen raportointi on periaatteessa pelkkä tekninen toimenpide.

3.6 Raportointi

Tilintarkastuksen raportointiin liittyvät ohjeistukset sisältyvät tilintarkastusalan suositusten osioon ISA 700, jota täydentää pienen tilintarkastuskohteen soveltamisohje 1005. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastuksesta on tarkastuksen valmistumisen jälkeen tehtävä tilinpäätökseen tilinpäätösmerkintä (18 §) ja tilintarkastajan on annettava kultakin tilikaudelta tilintarkastuskertomus (19 §). Tilintarkastuskertomus ja tilinpäätösmerkintä ovat julkisia, kun sitä vastoin tilintarkastuslain 20 §:n mukainen tilintarkastuspöytäkirja, joka lain mukaan esitetään hallitukselle, hallintoneuvostolle, toimitusjohtajalla tai muulle vastuuvolliselle, ei ole julkinen (Aho & Vänskä 1995, 112 ja 150).

Lisäksi useissa säännöksissä, kuten mm. osakeyhtiölaissa, yrityksen saneerauksesta annetussa laissa, rahoitustarkastuslaissa sekä yritystukia koskevissa määräyksissä, veloitetaan tilintarkastaja antamaan asiasta lausuntoja. Näissäkin tehtävissä tilintarkastajan on noudatettava raportoinnille asetettuja yleisiä vaatimuksia sekä soveltuvin osin noudatettava mitä hyvän tilintarkastustavan mukaisesta suunnittelusta ja dokumentoinnista on ohjeistettu. Tässä tutkielmassa niihin liittyvät seikat on rajattu pois.

Valvontatilintarkastuskertomuksilla tarkoitetaan kaikkia lakisääteisen tilintarkastustyön yhteydessä antamia muita kirjallisia raportteja, jotka eivät ole tilintarkastuskertomuksia tai tilintarkastuspöytäkirjoja. Ne ovat yleensä tilintarkastajan oma-aloitteisesti laatimia raportteja havainnoista, jotka hän haluaa saattaa tiedoksi tarkastuskohteen johdolle, yleensä hallitukselle tai toimitusjohtajalle. Valvontatilintarkastuskertomuksia, joita usein kutsutaan muistioiksi, voidaan tehdä tilikauden aikana tilintarkastuksen yhteydessä, jolloin niillä on myös ohjaava merkitys. Usein varsinaisen tilintarkastuksen yhteydessä raportoidaan muistiolla sellaisista havainnoista eli virheistä tai puutteista, jotka eivät ole luonteeltaan olennaisia, että ne vaikuttaisivat varsinaisen tilintarkastuskertomuksen sisältöön. Tällaisessakin raportoinnissa tilintarkastajan tulee noudattaa hyvän tilintarkastustavan mukaisia raportointiperiaatteita. (Riistama 1999, 269-271)

Tilintarkastuslain 19 §:ssä mainitaan ne seikat, jotka tilintarkastuskertomuksen tulee sisältää. Tilintarkastuskertomus voi olla tietyn, yksityiskohtaisesti määritellyn kaavan mukainen tai vapaamuotoinen. Kaavaan sidottua kertomusta kutsutaan vakiomuotoiseksi kertomukseksi.

KHT-yhdistys on tilintarkastusalan suosituksiinsa sisällyttänyt suosituksen tilintarkastuskertomukseksi (KHT-yhdistys 2005a, 329) sekä tyyppiesimerkit tavanomaisimmista mukautetuista kertomuksista. Tilintarkastuskertomus on mukautettu silloin, kun kertomuksessa annetaan jokin lisätieto, se sisältää ehdollisen lausunnon, avoimen lausunnon tai kielteisen lausunnon (KHT-yhdistys 2005a, 330).

Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen viesti sen lukijalle on tiivistettynä se, että tilintarkastus on voitu suorittaa hyvän tilintarkastustavan edellyttämässä laajuudessa, tilinpäätös on laadittu voimassa olevien säännösten ja määräysten mukaisesti, tilinpäätös antaa kirjanpito-laissa tarkoitetut oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnasta, tilinpäätös voidaan vahvistaa, ehdotettu tuloksen käsittely on lainmukainen ja vastuuvapaus voidaan myöntää.

Tilintarkastuslain 19. luvun 2-3 §:ssä mainitaan milloin tilintarkastajan tulee esittää kertomuksessaan muistutus ja todetaan tilintarkastajalla olevan oikeus tarvittaessa täydentää tilinpäätöstietoja tai antaa lisätietoja. Poikkeamiseen vakiomuotoisesta tilintarkastuskertomuksesta on oltava aina painavat perusteet ja ne on työpapereissa ja etenkin yhteenvedossa johdonmukaisesti ja seikkaperäisesti perusteltava. Painavaan perusteeseen viittaa myös vakiomuotoisen tilintarkastuksen lause, jossa todetaan, ettei tilinpäätös sisällä olennaisia virheitä tai puutteita. Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen ja tiettyjen mukautettujen kertomusmallien sananmuoto on pitkän harkinnan ja kehittelyn tulos. Kun tilintarkastaja harkitsee muistutuksen tai lisätiedon antamista tai mitä tahansa muuta kertomuksen mukauttamista valmiista malleista poikkeamalla, on tarkastajan syytä hioa sanansa hyvin huolella, jotta tarkoitettu viesti ymmärretään oikein (Riistama 1999, 266). Olen itse kuvaillut tätä tilannetta siten, että tilintarkastaja on kuin nuorallatanssija ilman turvaverkkoa: vastuu saattaa lauaeta, mikäli jättää kertomasta seikoista, jotka olisi tullut kertoa ja toisaalta vastuu siitä, että kertomus sisältää siihen kuulumatonta, tai kuten Riistama (1999, 267-268) toteaa liian paljastavaa, selvitystä, joka mahdollisesti aiheuttaa vahinkoa tarkastetulle yhteisölle (tilintarkastuslaki 44 §). Tämä ongelma koskee erityisesti yksittäisiä tilintarkastajia, joilla ei välttämättä ole mahdollisuutta kollegojen tai muiden asiantuntijoiden hyödyntämiseen. Tilintarkastuksen laatuun liittyy siis olennaisesti kaiken tasoinen raportoinnin kielellinen selkeys ja tilintarkastajan objektiivisuus (TILA 3/2003, 4/2003 ja 9/2003).

Perusteet kertomukseen nostamiselle (mukautettu kertomus) tai poisjättämiselle (vakiokertomus) tulee argumentoida työpapereihin seikkaperäisesti. Tilintarkastaja ei voi välttää vastuutaan sillä, että asia, joka tilintarkastuslain ja hyvän tilintarkastustavan mukaan olisi tul-

lut esittää tilintarkastuskertomuksessa, on esitetty tilintarkastuspöytäkirjassa tai muulla ei-julkisella raportilla. Julkisessa raportissa ei voi viitata ei-julkiseen raporttiin eli tilintarkastuskertomuksessa ei voi viitata esimerkiksi annettuun tilintarkastuspöytäkirjaan. Tilintarkastuspöytäkirjassa voi kyllä viitata tilintarkastuskertomuksessa esitettyihin asioihin (Riistama 1999, 272). Koskisen mukaan tilintarkastuspöytäkirjassa, muissa raporteissa tai suullisilla huomautuksilla tapahtunut raportointi voi toimia lähinnä lieventävänä asianhaarana, jos raportointi on todistettavasti mennyt kaikkien osakkaiden tietoon. Muissa raporteissa esimerkiksi hallitukselle ja toimitusjohtajalle annettu informaatio voi myös vaikuttaa mahdollisen vahingonkorvausvastuun jakautumiseen tilintarkastajan ja yhtiön johdon kesken. (Koskinen 1999, 314)

Tilintarkastajan työn tulokset sisältyvät hänen edellä mainittuihin antamiinsa raporteihin, joiden perustana on siis hyvin suunniteltu, organisoitu ja dokumentoitu ammattitaitoisesti huolella toteutettu tarkastustyö (Riistama 1999, 266). Tilintarkastajan työ kulmineituu annettavaan tilintarkastuskertomukseen. Vastuutilanteissa työpapereiden merkitys johtopäätösten osalta on painava, sillä suoritettun tarkastuksen tulee tukea tilintarkastuskertomuksessa ja muissakin raporteissa esitettyjä lausuntoja. Tätä johdonmukaisuutta voi mielestäni kuvata tilintarkastusprosessiinkin soveltuvalla kirjanpidon audit trail –periaatteella.

4 TILINTARKASTUKSEN LAADUNVALVONTA

4.1 Historia ja taustaa

Tilintarkastuslain 34 §:n mukaan Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) ja kauppakamarien tilintarkastusvaliokunnat (TIVA) vastaavat tilintarkastajien ammattitaidosta sekä muista hyväksymisen edellytyksistä sekä valvovat näiden toimintaa. TILA:n vastuulla on KHT-tarkastajat ja TIVA:t vastaavat alueensa HTM-tarkastajista. Valvontaa koskevat säännökset ovat kansallisia, sillä EY:n tilintarkastajadirektiivi, (84/253/ETY) 26 ja 27 artikla, ei sisällä kuin hyvin yleisluontoisia määräyksiä tilintarkastusjärjestelmän valvonnan järjestämisestä (Aho & Vänskä 1995, 200). Tilintarkastajadirektiivi määrittelee tietyn hyväksymisen vähimmäistason ja sillä pyritään luomaan edellytykset sellaisen eurooppalaisen hyväksytyjen tilintarkastajien ammattikunnan kehittymiselle, jonka osalta erityisesti auktorisointikriteerit olisivat mahdollisimman yhtenäiset. Varsinaisesta tilintarkastuksesta ja sen laadusta direktiivissä ei ole määräyksiä lukuunottamatta mainintaa tilintarkastusmenettelyssä edellytettävästä huolellisuudesta ja riippumattomuudesta. Direktiivin keskeiset säännökset on sisällytetty Suomessa tilintarkastuslakiin.

Komission vihreä kirja käsittelee samoja aiheita, jotka selvitettiin Suomessa perusteellisesti lainsäädännön osalta säädettäessä tilintarkastuslakia. Vihreässä kirjassa täsmennetään kahdeksannen direktiivin säännöksiä tilintarkastajan hyväksymisen vaatimustasosta. Siinä edellytetään, että jäsenvaltiot määräävät tai hyväksyvät viranomaisen, joka huolehtii, että lakisääteistä tilintarkastustehtävää suorittavat hyväksytyt henkilöt täyttävät kaikki tuon direktiivin asettamat vaatimukset. Tämä sisältää siis koulutuksen, hyväksynnän sekä toiminnan valvonnan. Lisäksi vihreä kirja edellyttää edellä mainitun viranomaisen huolehtivan siitä, että tilintarkastajat suorittavat tilintarkastukset ammatillisen koskemattomuuden ja riippumattomuuden periaatteiden mukaisesti. (Green Paper 1996, 20-21, 27-28)

Euroopan komissio on asettanut 14.12.2005 eurooppalaisen yhteistyöelimen EGAOB:n (European Group of Auditors' Oversight Bodies) valvomaan tilintarkastajien toimintaa. Suomesta on osallistunut yhteistyöelimen valmistelukokouksiin Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) edustaja ja TILA tulee jatkossa myös osallistumaan EGAOB:n toimintaan.

EGAOB vastaa EU-tasoisesta tilintarkastusalan valvonnan koordinoinnista ja auttaa tarvittaessa keväällä 2006 voimaan tulevan uudistetun tilintarkastusdirektiivin täytäntöönpanossa. (Keskuskauppakamari 2005a, 1)

Keskuskauppakamarin KHT- ja HTM-tilintarkastussäännöt uudistettiin 1997 koskien laatuvaatimusta. Uusituissa säännöissä mainitaan, että tilintarkastajan on järjestettävä työnsä siten, ettei laadussa esiinny olennaisia virheitä tai puutteita (HTM-tilintarkastajasäännöt, 11 § ja KHT-yhdistyksen säännöt, 4 §). Keskuskauppakamarin Tilintarkastuslautakunta (TILA) on päättänyt, että tilintarkastajayhdistykset järjestävät valvonnan. Laadunvarmistus on pakollinen kaikille KHT- ja HTM-tilintarkastajille. Mikäli tilintarkastusyhdistykset eivät olisi ryhtyneet järjestämään jäsenilleen varmistusjärjestelmää, olisi TILA tai Keskuskauppakamari järjestäneet tarkastuksen. (HTM-tilintarkastajat 2004a, 1)

Laadunvalvontaan liittyvä terminologia on vakiintumatonta, mutta laadunvarmistus on vakiintumassa yleiskäsitteeksi. Laadunvalvonta (quality control) tarkoittaa kunkin tilintarkastajan omia laadunvalvontamenetelmiä sekä tilintarkastusyhteisöjen sisäisiä ohjeistuksia. Ulkopuolisen riippumattoman tarkastajan suorittamasta tarkastuksesta käytetään termiä laaduntarkastus tai laadunvarmistustarkastus. Laadunvarmistus (quality assurance) tarkoittaa järjestelmää kokonaisuutena. Laadunvalvonta ja sen ulkoinen tarkastus muodostavat yhdessä laadunvarmistuksen. Suomessa käyttöön otettu malli, jossa laaduntarkastuksesta huolehtivat toiset tilintarkastajat, kutsutaan joko quality review –tarkastukseksi tai peer review –tarkastukseksi. Monitoring –tyyppiseksi tarkastukseksi kutsutaan laaduntarkastusta silloin, kun sen suorittavat tilintarkastusjärjestöistä riippumattomat ulkopuoliset päätoimiset tarkastajat. (Horsmanheimo & Steiner 2002, 358). Suomessa toteutettava tilintarkastuksen laadunvarmistus eli quality review tai peer review ovat osa tilintarkastusalan itsesääntelyä ja tilintarkastuksen laadunvalvontaa voidaan tässä mielessä kutsua omavalvonnaksi.

4.2 Laadunvalvonnan tavoitteet

Laadunvalvonnan eli laadunvarmistustarkastuksen tavoitteena on varmistaa ja arvioida tilintarkastajan tilintarkastuksen teknisen suorittamisen taso sekä tilintarkastajan työpapereiden taso. Laadun tuen ja varmistuksen tarkoituksena on siis selvittää, miten hyväksytty tilintarkastaja (HTM-tilintarkastajat 2004b, 11-12):

- 1) varmistaa oman ja apulaistensa riippumattomuuden ja esteettömyyden sekä salassapitovelvollisuuden
- 2) arvioi tietojensa ja pätevyytensä riittävyttä sekä resurssejaan suhteessa toimeksiantoihin
- 3) suunnittelee oman ja apulaistensa työskentelyn sisältäen riskikartoituksen, tilintarkastussuunnitelman sekä miten työskentely järjestetään käytännössä ja miten se dokumentoidaan
- 4) selvittää, miten tilintarkastaja muussa toiminnassaan noudattaa hyvää tilintarkastustapaa, jonka suhteen hänellä on siihen velvollisuus
- 5) raportoi työnsä ja miten se on johdettu itse tarkastusaineistosta ja suunnitelmista
- 6) varmistaa tietojensa ja taitojensa ajantasalla pysymisen kuten koulutukseen osallistumisen suositusten mukaisesti sekä ylläpitää tarvittavaa lähdekirjastoa ja käyttää asiantuntijoita
- 7) keskustelee vaikeista tapauksista joko kollegoiden tai muiden asiantuntijoiden kanssa sekä miten tällainen menettely on järjestetty
- 8) hoitaa työpapereidensa arkistoinnin
- 9) järjestää yleisen (sisäisen) laadunvalvonnan
- 10) arvioi oman taloudellisen tilanteensa (valvontatietoilmoitus on tarkastettu)

HTM-tilintarkastajat ry:n sääntöjen 16 §:n mukaan yhdistyksellä on itsenäinen laatukomitea, joka valvoo ja vastaa siitä, että yhdistyksen sisäistä laadun tukea ja varmistusta toteutetaan yhdistyksen vuosikokouksen päätösten mukaisesti. Laatukomitea valitsee toimintaan tukihenkilöt ja valvoo heidän tehtäviään, koulutustaan, jääviyttään, riippumattomuuttaan ja salassapitovelvollisuuttaan. Mikäli jäsen – siis tarkastettava HTM-tilintarkastaja - kieltäytyy osallistumasta laadun tuki- ja varmistusjärjestelmään tai ei noudata laatukomitean antamaa huomautusta, voi laatukomitea tehdä yhdistyksen hallitukselle ehdotuksen jäsenen varoittamisesta tai erottamisesta laadusta johtuvista syistä. Tähän mennessä neljän tilintarkastajan osalta on annettu varoitus ja määrätty toiseen uusintatarkastukseen. (HTM-tilintarkastajat 2004c, 8-9 ja d, 3)

4.3 Laadunvalvonta eli laadunvarmistus käytännössä

4.3.1 HTM-yhdistyksen laadunvarmistusjärjestelmä

HTM-tilintarkastajien laadunvarmistusprosessi alkaa siten, että laatukomitea valitsee kunakin vuonna tarkastettavat HTM-tilintarkastajat tai HTM-tilintarkastusyhteisöt, joiden kaikki tarkastajat pyritään tarkastamaan samalla kertaa. Laatukomitean laatutoimisto jakaa tarkastettavat henkilöt alustavasti laadun tukihenkilöille ja pyytää heiltä vahvistuksen siitä, että tukihenkilö katsoo olevansa riippumaton tarkastuskohteesta. Tukihenkilöllä on aina oikeus ja velvollisuuskin kieltäytyä ottamasta tehtävää vastaan, sillä tukihenkilön täytyy olla esteetön ja riippumaton tarkastettavaan tilintarkastajaan nähden ja laatujärjestelmän ulkoisen uskottavuuden vuoksi myös näyttää riippumattomalta. Saatuaan tukihenkilöiltä vahvistuksen eli suostumuksen ehdotetuista tarkastuskohteista, laatutoimistosta lähetetään tarkastettaville henkilöille valitun tukihenkilön yhteystiedot ja pyytää tarkastettavaa henkilöä sopimaan tarkastusajan. Tarkastettavalla on oikeus pyytää tukihenkilön vaihtoa, jolloin kierros alkaa alusta. Tavoitteena on kuitenkin, että valitut kohteet tarkastetaan suunnitellun kalenterivuoden aikana.

Laadunvarmistustarkastusta varten varataan yleensä yksi työpäivä, useamman tarkastajan yhteisöissä useampikin. Tarkastettavan HTM-tilintarkastajan tulee valmistautua ennakkoon tarkastukseen siten, että tarkastustilanteessa on käytettävissä tilintarkastajan päiväkirjat, kauppakamarin vuosittainen raportointi kolmelta viimeiseltä vuodelta, toimeksiantajien luettelo, tilintarkastuksen työpaperit ja oman laadunvalvonnan kuvaus. Lisäksi tarkastettava valitsee valmiiksi yhden toimeksiannon, jonka työpaperit tarkastetaan. Tukihenkilö valitsee kaksi muuta asiakastoimeksiantoa tarkastettavaksi päiväkirjojen ja toimeksiantoluettelon perusteella.

Tarkastus etenee laatukomitean laatimien tarkastuslomakkeiden mukaisesti. Lomakkeisto ja niiden täyttö tapahtuu internetissä mikäli sen käyttö on mahdollista. Kunkin aihepiirin kysymyksen seliteosaan on tukihenkilöllä mahdollisuus kirjoittaa huomioita ja ohjeita, jolloin tarkastettavalle kertyy automaattisesti kirjallinen muistio havainnoista tulevia kehittämistoimenpiteitä varten.

Yleisessä laadunvalvontaosassa käydään läpi tarkastettavan ammatilliset vaatimukset ja edellytykset, työmenetelmät, salassapito- ja riippumattomuusperiaatteet, työpaperijärjestelmät sekä niiden arkistointi, oma laatujärjestelmä sekä tarkastetaan, että tilintarkastuspäiväkirjat täsmäävät kauppakamarille annettuihin vuosiraportteihin. Yleiseen osaan liittyy myös päiväkirjojen perusteella arviointi tarkastajan riittävästä kouluttautumisesta eli tietojen ajantasallapidosta, tarpeellisen kirjallisuuden olemassaolosta tai käyttömahdollisuudesta (erilaiset tietopankit verkossa), asiantuntijoiden hyväksikäyttömahdollisuuksista, työtilat sekä arkistojen säilytysjärjestelmät (lukitukset, salasanojen olemassaolot jne.). Useat HTM-tilintarkastajat työskentelevät kotoa käsin, ja tällöin korostuu erityisesti vaitiolo- ja salassapitovelvollisuudesta huolehtiminen. Työpapereiden ja arkistojen säilytys tulee olla toteutettu siten, että niihin ei pääse käsiksi kukaan ulkopuolinen, joita ovat myös perheenjäsenet. Oman laatujärjestelmän dokumentoinnin tarkastamisen yhteydessä käydään läpi ja arvioidaan tarkastettavan yleissuunnitelmat sekä tarkastusohjelmat, käytetyt tarkistuslistat eli yleiset työmenetelmät ja niihin liittyvät apuvälineet.

Toimeksiantokohtaisen valvonnan kartoitus ja tarkastus suoritetaan kolmesta toimeksiannosta, joista yhden tarkastettava on yleensä jo etukäteen valinnut. Käytännössä tukihenkilö käy lävitse yleensä kohteen viimeisimmän annetun tilintarkastuskertomuksen ja tilinpäätöksen työpaperit sekä pysyväistiedot. Kyseessä ei siis ole toimeksiantokohteen tilinpäätöksen uudelleen tarkastus, vaikkakin tilinpäätös on nopeasti silmäiltävä lävitse, jotta tukihenkilö saa yleiskuvan kohteen luonteesta. Laadunvarmistustarkastuksessa keskitytään erityisesti siihen, saako tilintarkastajan työpapereista, eli pysyväistiedoista ja tilikausitiedoista, tarkastuskohteen ymmärtämisestä ja suoritetusta tarkastuksesta sekä raportoinnista riittävän kokonaiskuvan, jonka perusteella ulkopuolinen asiaan perehtynyt henkilö voi tehdä johtopäätöksen siitä, onko tilintarkastus suoritettu hyvän tilintarkastustavan mukaisesti.

Tarkastuksen lopuksi laadun tukihenkilöllä on vielä mahdollisuus kirjoittaa loppuyhteenveto niistä seikoista, joissa on merkittäviä kehittämistarpeita. Loppuarvosana tarkastuksesta on tietyn pisteytyksen avustamana joko hyväksytty, hyväksytty huomautuksin tai uusintatarkastussuositus. Huomautukset tai mahdollinen uusintatarkastussuositus on aina kirjallisesti perusteltava. Lopullisen päätöksen tekee laatukomitea, joka raportoi siitä tarkastetulle HTM-tilintarkastajalle. Laadun tukihenkilö lähettää laatukomitealle loppukuittauksen paperiversiona, muut lomakkeet ovat verkossa, joten ne ovat laatukomitean käytettävissä heti niiden tallentamisen jälkeen. Laadun tukihenkilölle ei jää tarkastuksesta mitään asiakirjoja.

HTM-tilintarkastajien laadunvarmistusjärjestelmän kuvaus on luettavissa yhdistyksen kotisivuilta samoin kuin laadunvarmistusjärjestelmän vuosiraportti tarkastustuloksineen. Järjestelmän julkinen esittäminen on omiaan lisäämään luottamusta ulkopuolisen näkökulmasta järjestelmän toimivuuteen.

4.3.2 KHT-yhdistyksen laadunvarmistusjärjestelmä

KHT-yhdistyksen laadunvalvontaraportin 1998-2002 mukaan KHT-yhdistyksen vuosikokous päätti 5.12.1997 asettaa laatulautakunnan, jonka tehtävänä on ohjata ja kehittää KHT-yhdistyksen toimesta tapahtuvaa laadunvalvontaa. Laadunvalvontatarkastuksen aloitettiin vuoden 1998 loppupuolella ja kaikki KHT-tilintarkastajat ovat yhdistyksen sääntöjen 4 §:n mukaan laadunvalvontatarkastuksen kohteena 5 vuoden välein. Yhdistykseen kuulumattomat KHT-tilintarkastajat tarkastetaan Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan päätöksen mukaan soveltuvin osin samoilla periaatteilla laatulautakunnan hyväksymien laaduntarkastajien toimesta. KHT-yhdistyksen vuosikokous valitsee jäsenet laatulautakuntaan, joka valitsee laadunvalvonnan toteutuksen suorittavat laaduntarkastajat. Laaduntarkastajan laatiman raportin perusteella tarkastustulokset käsitellään laatulautakunnassa yhteenvetotasolla ja anonyyminä. Yhdistyksen kotisivuilla olevan kuvauksen perusteella on pääteltävissä, että laaduntarkastukset ja laadunvarmistusjärjestelmä ovat pääosin yhteneväiset HTM- ja KHT-yhdistysten kesken. Ehkä olennaisin painotusero on se, että KHT-tilintarkastajista pääosa toimii suurissa tilintarkastusyhteisöissä ja näissä laaduntarkastus perustuu osittain yhteisön sisäisen laadunvalvonnan hyödyntämiseen. Yksittäisten tai pienissä yhteisöissä toimivien KHT-tilintarkastajien osalta järjestelmässä yhdistysten välillä ei juurikaan ole eroa. (KHT-yhdistys 2005b, 1-5)

KHT-yhdistyksen julkaiseman vuosiraportin mukaan vuosina 31.12.2002 mennessä oli laadunvalvontatarkastus suoritettu 530 jäsenen osalta ja loput 7 on tarkastettu vuonna 2003. Toimintakauden 1998-2002 tarkastustulokset ovat jakaantuneet seuraavasti: hyväksytty 75 %, hyväksytty kommentein 29 %, uusintatarkastus määräajassa 5 %, hylättyjä ei yhtään. Raportista ilmenee, että pääasialliset puutteet ovat olleet dokumentoinnissa. Uusintatarkastustapauksissa puutteita on esiintynyt työpapereiden perusteella asiaa arvioiden läpi tilintarkastusprosessin. Raportissa todetaan edelleen, että jäsenten palaute suoritetuista

tarkastuksista on ollut pääasiassa myönteistä ja toteutettu tarkastus on koettu myönteisenä. (KHT-yhdistys 2005c, 3-4)

Vuosiraportin 2003-2004 mukaan laaduntarkastajina on toiminut 17 kokenutta KHT-tilintarkastajaa, joista noin puolet toimii suurissa tilintarkastusyhteisöissä. Raportin mukaan toimikaudella oli tarkastettu 197 jäsentä ja tarkastuksen tulokset olivat seuraavat: hyväksytty 89 %, hyväksytty kommentein 10 %, uusintatarkastus määräajassa 1 %, hylättyjä ei yhtään. Raportissa todetaan lisäksi, että mikäli laaduntarkastuksen yhteydessä on todettu puutteita useassa tarkastuksen osa-alueessa tai jos puutteet ovat olleet vakavia, on se johtanut uusintatarkastukseen. (KHT-yhdistys 2005d, 3-4)

KHT-yhdistys on myös julkistanut laadunvalvontatarkastuksissa käytettävät lomakkeistot. T1 -lomakkeella kartoitetaan yleiset laadunvalvonnan periaatteet, T2 -lomakkeella kartoitetaan toimeksiantokohtaiset asiat eli varsinaiseen asiakkaan tilintarkastukseen liittyvät kysymykset. Lomakkeella kysymykset on jaettu osioihin suunnittelu, kirjanpidon ja tilinpäätöksen tarkastus, hallinnon tarkastus, johon kuuluu lisäksi dokumentointi ja raportointi. (KHT-yhdistys 2005e)

KHT-yhdistyksen kotisivuillaan antama laadunvarmistusjärjestelmän kuvaus sekä vuosiraporttien julkaisu tarkastustuloksineen lisää uskottavuutta ja luottamusta järjestelmän toimimiseen ulkopuolisen silmissä.

4.4 Laadunvalvonta muissa Pohjoismaissa

4.4.1 Ruotsi

Ruotsin osakeyhtiölain (Den nya aktiebolagslagen SFS 2005:551 ja Lag om införande av aktiebolagslagen SFS 2005:552) uudistus vahvistettiin kesäkuussa 2005 ja uusittu laki astui voimaan 1.1.2006. Valtiopäiväkäsittelyn aikana keväällä 2005 käytiin Ruotsissa kiivastakin keskustelua tilintarkastusvelvoitteen säilyttämisen tarpeellisuudesta pienissä osakeyhtiöissä. Ruotsin Elinkeinoelämän Keskusliitto teetti tutkimuksen vapauttamisen perustelemiseksi. Valtiopäivät kuitenkin päättyi säilyttämään tilintarkastusvelvoitteen kaiken kokoisissa osakeyhtiöissä. Ruotsissa tilintarkastajanimikettä eivät saa käyttää muut kuin lakisääteiset

tilintarkastajat. Yhtiöt voivat valita maallikkotilintarkastajan, joka antaa oman erillisen kertomuksensa. (HTM-Info 2005a, 25)

Ruotsissa tilintarkastajia ja tilintarkastusyhteisöjä hyväksyvä ja valvova elin on tilintarkastajalautakunta, Revisorsnämnden RN. Revisorsnämndenillä on norminantovaltaa, joka ulottuu myös tilintarkastuksen toimittamistapaa ja raportointia koskeviin seikkoihin (Horsmanheimo & Steiner 2002, 80). Ruotsissa lain mukaan hyväksytyjä tilintarkastajia ovat auktoriserad revisor –tilintarkastajat ja godkänd revisor –tilintarkastajat. Tilintarkastajien ammatilliset yhdistykset ovat Föreningen Auktoriserade Revisorer FAR ja godkänd revisor –tilintarkastajien yhdistys Svenska Revisorsamfundet SRS (Saarikivi 1999, 71). FAR:n ja SRS:n roolit ovat kutakuinkin samantyyppiset kuin Suomessa KHT- ja HTM-yhdistyksillä. FAR ja SRS ovat aloittaneet 2003 yhteistyön laadunvalvonnan (kvalitetskontroll) ja siihen liittyvien laadunvarmistuksen (kvalitetssäkring) osalta. Tätä on perusteltu 8.11.2003 molempien yhdistysten allekirjoittamassa yhteistyösopimuksessa päällekkäisten toimintojen eliminoinnilla ja näin ollen mahdollisuudella kohdentaa resursseja tehokkaammin EU:n tilintarkastussuosituksen mukaisen laadunvalvonnan järjestämiseen. FAR ja SRS ovat valinneet ja kouluttaneet kukin jäsenistään laaduntarkastajia (kvalitetskontrollanter). RN valvoo ja organisoii laaduntarkastuksia ja se jakaa kaksi kertaa vuodessa tarkastuskohteet laaduntarkastajille. Laaduntarkastajat raportoivat laatulautakunnalle (kvalitetsnämnd), joka raportoi mahdollisista havaituista puutteista RN:lle. (FAR 2003, 1-8). Järjestelmä on hyvin samantyyppinen kuin Suomessa, kuitenkin sillä erotuksella, että tilintarkastajien omat järjestöt eivät ole enää yhtä aktiivisia toimijoita laadunvarmistusjärjestelmässä, kuten meillä Suomessa on.

4.4.2 Norja

Myös Norjassa kaikki osakeyhtiöt ovat tilintarkastusvelvollisuuden piirissä sekä myös henkilöyhtiöt kuten Suomessa. Norjassa on samantyyppinen kahden tilintarkastajaluokan järjestelmä kuin Suomessa. Tilintarkastajat ovat joko valtion auktorisoimia tilintarkastajia (statsautorisereret revisor) tai rekisteröityjä tilintarkastajia (registret revisor). Vaikka Norja ei ole EU:n jäsen, on sen lainsäädäntöä 1990-luvun lopulla uudistettu siten, että Norjan tilintarkastuslainsäädäntö vastaa EU:n vaatimuksia. (Saarikivi 1999, 80). Tilintarkastajien hyväksyminen, valvonta ja normitus kuuluvat luottovalvontavirastolle (Kredittilsynet), joka myös valvoo pankkeja ja vakuutuslaitoksia. Norjan kahden tilintarkastajaluokan tilintarkastajayhdistykset yhdistyivät 1.1.1999, jolloin perustettiin Norjan tilintarkastajayhdistys, Den

norske Revisorforening DnR. DnR organisoi käytännössä laadunvalvonnan (kvalitetskontroll) ja raportoi vuosittain Kredittilsynetille. (Horsmanheimo & Steiner 2002, 84-85). Mikäli DnR:n laaduntarkastuksissa havaitaan virheitä tai puutteita, se määrää lievissä tapauksissa uuden tarkastuksen ja vakavien puutteiden osalta se siirtää jatkotoimenpiteet Kredittilsynetille (DnR 2003).

Kredittilsynetin kotisivuilta on luettavissa DnR:n sille antama vuosiraportti laadunvalvonnasta (Årsrapport om kvalitetskontroll). Vuoden 2003 raportin mukaan laaduntarkastajaryhmään (kontrollörkorpset) kuuluu yhteensä 30 tilintarkastajaa molemmista tilintarkastajaluokista. Laadunvarmistusjärjestelmä on siis hyvin samantapainen kuin Suomessa ja Ruotsissa ja perustuu omavalvontaan. (DnR 2003)

4.4.3 Tanska

Tanskassa osakeyhtiöt ja henkilöyhtiöt ovat tilintarkastusvelvollisuuden piirissä kuitenkin siten, että henkilöyhtiöiden tilintarkastusvelvollisuudessa on poikkeuksia yrityskoon perusteella (Horsmanheimo & Steiner 2002, 88). Vuonna 2005 Tanskassa teetettiin laaja tutkimus tilintarkastusvelvoitteen aiheuttamista kustannuksista pienille ja keskisuurille yrityksille. Ökonomi- og Erhvervsministeriet on lehdistötiedotteessaan 10.11.2005 kertonut lakiehdotuksesta, jonka mukaan pienten yritysten tilintarkastusvelvollisuutta aiotaan vähentää (FRR 2005). Lakiehdotuksen mukaan sikäläisten pienyritysten, (B-virksomheder), tilintarkastus olisi vapaaehtoista. B-yritykseksi luetaan Tanskassa yritys, jonka tunnusluvuista ei kaksi ylitä seuraavia kolmea kriteettiä: 1) Liikevaihto kuusi miljoonaa DKK (804.000 €), 2) taseen loppusumma kolme miljoonaa DKK (402.000 €), 3) keskimääräinen henkilöstön lukumäärä 25. (Keskuskauppakamari 2005d, 1). Registerede Revisorer FRR:n kotisivuilta ei ilmene, onko lakimuutos jo saatettu voimaan. Tilintarkastajien hyväksynnästä ja valvonnasta vastaa Erhvervs- og Selskabsstyrelsen. Vuodesta 2003 lähtien tilintarkastajien laadunvalvonta on järjestetty erilliselle organisaatiolle, Revisortilsynetille (Revisortilsynet 2003, 1). Tanskassa on myös kaksiportainen tilintarkastajajärjestelmä. Lakisääteisiä tilintarkastuksia voivat suorittaa valtion auktorisoimat tilintarkastajat, statsautoriserede revisor ja rekisteröidyt tilintarkastajat, registered revisor. Tanskassa on myös kaksi tilintarkastajajärjestöä, Foreningen af Statsautoriserede revisorer FSR ja Foreningen af Registerede Revisorer FRR.

Tanskassa laadunvalvontatarkastajat (kvalitetskontrollanter) on valittu tilintarkastajien joukosta ja niihin kuuluu sekä valtion auktorisoimia että rekisteröityjä tilintarkastajia, jotka tarkastavat kukin oman portaansa tilintarkastajia. Poikkeuksena muihin pohjoismaihin Tanskassa molempien portaiden laadunvalvontatilintarkastajaluettelot ovat tilintarkastajajärjestöjen kotisivuilla ja Revisortilsynetin vuosittain valittua tarkastuksen kohteeksi tulevat tilintarkastajat, kukin tilintarkastaja voi itse valita luettelosta laadunvalvontatarkastajan, jonka kuitenkin ensin Revisortilsynet hyväksyy. Laadunvalvontatarkastaja raportoi suoritetusta laadunvarmistustarkastuksesta Revisortilsynetille, joka tekee lopullisen päätöksen tarkastuksen hyväksynnästä tai mahdollisista jatkotoimenpiteistä. (Revisortilsynet 2003, 1). Laadunvarmistus on siis Tanskassakin quality review –tyyppistä omavalvontaa.

Vaikka laadunvarmistusjärjestelmissä on jonkin verran organisatorisia eroja eri pohjoismaiden kesken, pääperiaatteet ovat hyvin samanlaiset. Varsinaiset laadunvarmistustarkastukset tekevät siihen valitut saman tason toiset tilintarkastajat. Mielenkiintoista on havaita, että vain Suomessa järjestelmä on pysynyt täysin muuttumattomana alusta, eli vuodesta 1998 alkaen.

4.5 Laadunvalvonta eräissä muissa EU-maissa

4.5.1 Iso-Britannia

Iso-Britanniassa tilintarkastusvelvollisia ovat osakeyhtiötyyppiset yhteisöt ja henkilötyyppiset yhtiöt. Sekä osakeyhtiöillä että henkilöyhtiöillä on yrityskokoon liittyviä poikkeuksia yrityskokoon perusteella. Iso-Britanniassa on ollut Pohjoismaita ja muistakin Manner-Euroopan maista poikkeava valvontajärjestelmä, sillä vielä 2000-luvun alkupuolella tilintarkastajien hyväksymis- ja valvontatehtävät eivät kuuluneet viranomaisille ja Iso-Britanniassa olikin pitkälle kehittynyt itsesääntely. Keskeisin tilintarkastajajärjestö on The Institute of Chartered Accountants in England & Wales, ICAEW. Lisäksi Iso-Britanniassa toimii Skotlannin tilintarkastajayhdistys, Institute of Chartered Accountants of Scotland, ICAS, Irlannin tilintarkastusyhdistys The Institute of Chartered Accountants of Ireland, ICAI, koko Iso-Britannian kattava The Association of Chartered Accountants, ACCA sekä The Association of Authorized Public Accountants, AAPA, joka on vuodesta 1996 alkaen ollut ACCA:n tytäryhdistö. (Saarikivi 1999, 118 ja Horsmanheimo & Steiner 2002, 92)

Kaikkien rekisteröityjen tilintarkastajien valvonnan (monitoring) on hoitanut vuoteen 2004 saakka kunkin yhdistyksen (ICAEW, ICAS ja ICAI) oma Joint Monitoring Unit, JMU, joka on itsenäinen toimielin. ACCA:lla on ollut myös vastaava toimielin, Monitoring Unit (Horsmanheimo & Steiner 2002, 92). Valvontayksiköt ovat raportoineet kunkin tarkastuskohteen jäsenyhdistykselle (Professional Bodies) laadunvarmistustarkastuksissa havaituista virheistä ja puutteista. Niistä tapauksista, joissa tarkastusten yhteydessä on havaittu olennaisia puutteita eikä niitä ole toisen, nopeutetun, tarkastuksen yhteydessä havaittu korjatun, on toimenpiteet siirretty yhdistysten alaisuudessa toimiville erillisille elimille, ACCA:n Authorisation Committeeelle ja muiden Joint Disciplinary Scemelle. Tätä kolmivaiheista järjestelmää on kutsuttu Three Strikes Policy:ksi. (Khan 2000, 1)

Enron- ja WorldCom- skandaalien paljastuttua Iso-Britannian hallitus tilasi vuonna 2002 selvityksen tilintarkastajien valvonnan mahdollisesta uudelleenjärjestelystä. Selvitys 'The Review of the Regulatory Regime of the Accountancy Profession' julkaistiin tammikuussa 2003 (POBA 2005a, 1). Selonteossa todetaan, että todettujen kirjanpitoskandaalien sekä yleisön (tarkoittanee sekä julkista intressiä että suurta yleisöä!) tilintarkastusalaa koskevien odotusten muutosten vuoksi olisi syytä harkita itsenäisen tilintarkastusalan valvonnan vahvistamista tai ainakin muuttamista nykyisestäään. Selvityksessä todetaan, että yleisen luottamuksen parantamiseksi valvonta tulisi siirtää tilintarkastusjärjestöiltä täysin itsenäiselle ja riippumattomalle organisaatiolle. Selvityksessä viitataan ja verrataan myös USA:ssa vuoden 2002 lopulla hyväksytyyn The Sarbanes-Oxley Act:iin, jolla USA:n listattujen yhtiöiden tilintarkastajien valvonta tullaan siirtämään peer review –tyyppisestä erillisen itsenäisen elimen, Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB), hoidettavaksi. (DTI 2002, 13 ja 19 sekä 2003, 5-7)

Iso-Britanniaan perustettiin edellä mainitun selvityksen perusteella itsenäinen toimielin The Audit Inspection Unit (AIU), joka toimii osana Financial Reporting Councilin (FRC) alaisena toimivaa toimielintä Professional Oversight Board of Accountancya (POBA) (AIU 2005, 1-2). Financial Reporting Council on itsenäinen toimielin, jolla on myös lainsäädäntövaltaa taloushallinnon raportoinnin alalla. Sen johdon nimittää Iso-Britannian kauppa- ja teollisuusministeri (FRC 2005b, 1). Iso-Britannian osakeyhtiölain, The Companies Act 1989, perusteella hallitus määräsi (Delegation Order SI 2005 No 2337) POBA:n hoitamaan kauppa- ja teollisuusministeriön, Department of Trade and Industry (DTI), vastuulla aiemmin olleen

tilintarkastusalaan liittyvän valvonnan ja sääntelyn 5.9.2005 alkaen (POBA 2005b, 1). POBA on täysin riippumaton tilintarkastusalan yhdistyksistä ja tilintarkastusyhtiöistä.

Audit Inspection Unit aloitti toimintansa kesäkuussa 2004 ja sen päätehtävänä on suorittaa laadunvarmistustarkastukset niiden tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen osalta, jotka suorittavat lakisääteisen tilintarkastuksen Iso-Britannian listatuissa yhtiöissä sekä yhteiskunnallisesti merkittävissä muissa yhteisöissä (AIU 2005, 1). AIU julkaisi ensimmäisen vuosiraporttinsa toimikaudelta 7/2004-3/2005 heinäkuussa 2005. Raportin julkinen osa on julkaistu FRC:n kotisivuilla ja se on hyvin mielenkiintoista luettavaa. Ensimmäisen tarkastusvuoden kohteena ovat olleet Big Four –toimistot ja niissä on keskitytty 350 suurimman listatun yhtiön (FTSE 350) tilintarkastajien, myös partneritasoisten, tilintarkastustyöpapereihin (FRC 2005a, 2).

AIU:n vuosiraportin mukaan tarkastuksissa ei ole havaittu systemaattisia heikkouksia ja puutteita suurien tilintarkastusyhteisöjen toiminnoissa. Raportissa huomautetaan kuitenkin, että tarkastuksien yhteydessä on ilmennyt tilintarkastusyhteisöjen sisäisen laadunvalvonnan ohjeistusten vastaisia toimia eli siis tilintarkastustoimistojen omia sisäisiä ohjeita hyvän tilintarkastustavan noudattamisesta on joissakin tapauksissa laiminlyöty. Eniten huomauttamista AIU:lla oli dokumentoinnissa, johon liittyy kiinteästi tehtyjen johtopäätösten perusteena olevien olennaisten asiakirjojen puutteellisuus. Raportissa huomautetaan myös, että tilintarkastajien työpapereista oli usein hyvin vaikeaa saada kokonaiskuvaa siitä, kuinka tilintarkastus on suoritettu ja tällöin laaduntarkastuksen yhteydessä on jouduttu pyytämään tilintarkastajalta suullisia selvityksiä. Raportissa painotetaan, että tulevien vuosien tarkastuskierroksilla ei enää hyväksytä suullisia selvityksiä, vaan tällaisessa tapauksessa puuttuvan dokumentoinnin osalta arvioidaan, että tilintarkastustyö on jätetty siltä osin toteuttamatta hyvän tilintarkastustavan edellyttämällä tasolla. (FRC 2005a, 20-21). AIU siirsi kahden tarkastuskohteen arvioinnin FRC:n Financial Reporting Review Panelin erityisarviointiin. Näissä kahdessa tapauksessa AIU:n mukaan oli riittävä epäily siitä, onko käytetyt kirjanpito- menetelmät ja/tai tilinpäätös laadittu UK GAAP:n mukaisesti (POBA 2005a, 1). Ilmeisesti kyseisissä tapauksissa on annettu vakiomuotoiset tilintarkastuskertomukset, joiden perusteet AIU on arvioinut kyseenalaisiksi.

AIU:ta ja sen ensimmäistä vuosiraporttia on kritisoitu brittiläisessä ammattilehdistössä. Peter Williams epäilee voiko olla mahdollista, ettei AIU havainnut tarkastuksissaan systemaattisia

heikkouksia isojen tilintarkastusyhteisöjen omissa laadunvalvontajärjestelmissä. Hän väittää, että on selvää, että niitä on. Hän toteaa artikkelissaan kuitenkin, että AIU:n ensimmäisen tarkastusvuoden on täytynyt olla kulttuurishokki Big Four –yhteisöjen partnereille, sillä hänen mielestään raportin lopputuloksen tilintarkastusyhtiöiden työn laadusta voi kuvailla sanoilla ”voisi tehdä paremminkin”, (could do better). (Williams 2005a ja b)

Muiden kuin listattujen ja yhteiskunnallisesti merkittävien yhteisöjen laadunvalvontajärjestelmä säilytettiin AIU:ta perustettaessa ennallaan. The Professional Oversight Board of Accountancy eli POBA nimitettiin 5.9.2005 alkaen valvomaan kaikkien brittiläisten tilintarkastusyhtymien laadunvarmistusjärjestelmiä (POBA 2005b, 1). ICAEW on hyväksynyt heinäkuussa 2004 uudet tilintarkastuskäytännöt Practice Assurance ja Continuing Professional Development (CPD). CPD –ohjelman, jonka mukaan jokainen ICAEW:n tilintarkastaja tulee olemaan uuden monitoring –tyyppisen tarkastuksen kohteena (ICAEW 2004,1). Tätä kirjoittaessa ei vielä ole ollut käytettävissä tämän järjestelmän vuosiraportteja tai muuta yksityiskohtaisempaa selvitystä järjestelmästä.

Iso-Britanniassa on muutos puhtaasta tilintarkastusjärjestöjen suorittamasta itsesääntelystä (peer review -periaate) itsenäisten ulkopuolisten suorittamiin laadunvarmistustarkastuksiin (monitoring –periaate) on ollut nopeaa. Suurimpina syinä ovat olleet käytettävissä olleen aineiston perusteella Enron -kohun aiheuttama yleinen pelko tilintarkastusjärjestelmän luotettavuuden murenemisestä ja osittain varmaan edellä mainitusta syystä suuren yleisön kasvaneisiin odotuksiin tilintarkastuksen laadun osalta. Nämä molemmat syyt ovat käsitykseni mukaan kasvattaneet tai syventäneet tilintarkastuksen odotuskuilua. Ilmeisesti tavoitteena on ollut myös rakentaa nopeasti laadunvalvontajärjestelmä, joka täyttäisi USA:n listattujen yhtiöiden tilintarkastusta koskevat uudet määräykset, sillä New Yorkin pörssissä noteerataan lukuisia Iso-Britanniassa kotipaikkaa pitäviä yhtiöitä.

4.5.2 Irlanti

Irlannin tasavallassa julkistettiin hallituksen toimesta keväällä 2001 suunnitelma uuden ylimmän tilintarkastusalaan valvova toimielimen The Irish Auditing and Accounting Supervisory Authority, IAASA, perustamisesta. IAASA:n tehtävänä on mm. valvoa kaikkien tilintarkastusalan järjestöjen toimintaa. Irlannin osakeyhtiölaki (Companies Act) uudistettiin vuonna

2003 ja siihen lisättiin vuoden 2005 lopulla tilintarkastusta ja kirjanpitoa koskevat muutokset, joiden myötä IAASA:n toiminta alkaa vuoden 2006 alusta. (ICAI 2006, 1)

Irlannin ja Iso-Britannian kesken on paljon tilintarkastusalan yhteistyötä ja brittiläiset tilintarkastusjärjestöt toimivat myös Irlannin tasavallassa (Horsmanheimo & Steiner 2002, 93, 95) Lisäksi Irlannin tasavallassa toimii kaksi IFAC:n jäsenjärjestöä, The Institute of Chartered Accountants in Ireland (ICAI) sekä The Institute of Certified Public Accountants in Ireland (CPA Institute). Laadunvarmistusjärjestelmän hoitaa käytännössä monitoring –tyyppisellä järjestelmällä erilliset pelkästään tähän työhön keskittyvät tarkastajat (Euroopan Komissio 2003, 5). Laadunvalvonnan vuosiraportti on julkistettu ICAI:n kotisivuilla. Vuosiraportissa on esitetty myös laadunvalvontatarkastusten tulokset. Vuonna 2004 suoritetusta 178 laadunvalvontatarkastuksesta 94 on hyväksytty ilman kommentteja, 62 on hyväksytty kommentein, 17 on ehdotettu lisäselvityksiä, kaksi on kieltäytynyt tarkastuksesta ja kolmen auktorisointi on peruttu. (ICAI 2005, 49)

4.5.3 Alankomaat

Alankomaissa aloitti vuoden 2003 alusta tilintarkastusjärjestöistä erillinen itsenäinen laadunvalvontaelin, Quality Review Board. Tätä ennen laadunvalvonnan on järjestänyt tilintarkastusjärjestöt, Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants, NIVRA, sekä Accountant-Administratieconsulent, AA. Vuosiraportin mukaan vuonna 2003 laadunvalvonta koordinoitiin ja toteutettiin ensimmäisen kerran siten, että päällekkäiset tarkastukset NIVRA:n ja AA:n jäsenten kesken eliminoitiin. Alankomaissa saatettiin vuonna 2004 voimaan laki Accounting Firms (Supervision) Act tilintarkastusyriyten valvonnasta. (NIVRA 2005,10-11). Molempien tilintarkastusjärjestöjen www-sivujen mukaan laatutarkastukset ja laadunvalvontajärjestelmä on periaatteiltaan peer review –tyyppistä omavalvontaa. Näin todetaan myös Euroopan Komission raportissa 2003 (Euroopan Komissio 2003, 3).

4.5.4 Saksa

Saksassa tilintarkastusvelvollisuus koskee osakeyhtiöitä ja henkilöyhtiöitä. Saksassa on lisäksi osakeyhtiötyyppisiä yhtiöitä, kuten Gesellschaft mit beschänkter Haftung ja Kommanditgesellschaft auf Aktien, joilla on yrityskokoon liittyviä tilintarkastusvelvollisuusrajoituksia (Saarikivi 1999, 106). Saksassa on myös kaksiportainen tilintarkastajajärjestelmä

ja lakisääteisiä tilintarkastuksia voivat tehdä vain Wirtschaftsprüfer (WP) –tilintarkastajat ja valan tehneet vereidigte Buchprüfer (vBP) –tilintarkastajat. Valan tehneet tilintarkastajat eivät voi toimia tilintarkastajina suurissa yhtiöissä eikä listatuissa yhtiöissä. Kaikkien hyväksytyjen tilintarkastajien tulee olla tilintarkastajakamarin, Wirtschaftsprüferkammer WPK, jäseniä. WPK on julkisoikeudellinen yhteisö, joka vastaa myös tilintarkastajien valvonnasta (Horsmanheimo & Steiner 2002, 95 ja 99). Liittovaltion talousministeriö valvoo WPK:n toimintaa.

Saksassa laadunvarmistusjärjestelmä sisällytettiin uudistettuun tilintarkastuslakiin, Wirtschaftsprüferordnung WPO. Uudistettu laadunvarmistusjärjestelmä, Qualitätskontrolle, astui voimaan 1.1.2005 (WPK 2005c,1). Uusi järjestelmä perustuu erilliseen lakiin tilintarkastajien valvonnasta, Abschlussprüferaufsichtsgesetz, APAG. Tässä yhteydessä muodostettiin uusi elin, Abschlussprüferaufsichtskommission APAK, jonka tehtävänä on huolehtia hyväksytyjen tilintarkastajien yleisestä valvonnasta sisältäen myös laadun valvonnan. Komission jäsenenä ei ole ammattitilintarkastajia ja sen perustamisen yhteydessä on korostettu voimakkaasti sen riippumattomuutta tilintarkastusalan toimijoista. Komission jäsenet nimittää liittovaltion talousministeriö Bundeswirtschaftsministerium. (WPK 2005a, 1).

WPK:n kotisivuilla olevan kuvauksen mukaan uusi järjestelmä on peer review- ja monitoring –menetelmien yhdistelmä. Käytännössä se tarkoittaa, että WPK:n yhteyteen on perustettu laadunvarmistuskomissio, Kommission für Qualitätskontrolle, jonka jäsenet valitsee WPK. Laadunvalvontakomissio hoitaa varsinaisen laadunvarmistuksen ja sen käytännön toteutuksen organisoii tilintarkastajakamari, joka hyväksyy ja rekisteröi laadunvarmistustarkastajat hyväksytyjen tilintarkastajien joukosta. Laadunvarmistustarkastajia kutsutaan nimellä Prüfer für Qualitätskontrolle. (WPK 2005c, 1)

Varsinainen laadunvarmistustarkastus on periaatteessa peer review –menetelmän mukainen, mutta laaduntarkastajan laatiman raportin perusteella laadunvalvontakomissio voi tehdä laadunvarmistustarkastajan näkemystä poikkeavan päätöksen. Se voi vaatia lisäselvityksiä sekä tarkastajalta että tarkastettavalta ja voi vaatia nopeutetun uusintatarkastuksen suorittamista. Komissio voi määrätä erillisen uusintatarkastuksen ja sillä on oikeus myös peruuttaa toimilupa, mikäli tarkastettavan virheet ja puutteet ovat olennaisia. WPK ja Kommission für Qualitätskontrolle raportoivat APAK:lle, joka ylimpänä valvovana elimenä voi ottaa minkä tahansa laadunvarmistustarkastusraportin itse uudelleen tarkintaan. Tätä osaa laadunvarmistusjärjestelmässä he itse kutsuvat peer review –menetelmästä poikkeavaksi monitoring –

menetelmästä muokatuksi osioksi. APAK julkistaa koko järjestelmää koskevan vuosiraportin. Ensimmäisen toimintavuoden raporttia ei ole vielä julkistettu. (WPK 2005b, 1-2). Kuten Tanskassakin, Saksassa laadunvarmistustarkastuksen kohteeksi valittu tilintarkastaja valitsee itse laadunvarmistustarkastajan (Soares 2006).

4.5.5 Itävalta

Itävallassa on kaksiportainen tilintarkastusjärjestelmä. Auktorisoituja tilintarkastajia kutsutaan yleisnimellä Abschlussprüfer eli tilinpääötarkastaja. Auktorisoitu tilintarkastaja on joko Wirtschaftsprüfer tai Buchprüfer. Itävallassa astui 1.9.2005 voimaan laki tilintarkastajien laadunvarmistuksesta, Qualitätssicherungsgesetz (A-QSG). Sen mukaan valvonta tapahtuu peer review –menetelmällä ja ylintä valvontavaltaa käyttää laadunvalvontavirasto Qualitätskontrollbehörde, jonka jäsenenä ei saa olla aktiivisesti toimivia auktorisoituja tilintarkastajia. (iwp 2005a, 1-6) Laadunvarmistustarkastukset organisoivat tilintarkastajien oma kattojärjestö Insitut Österreichischer Wirtschaftsprüfer iwp, jonka alaisuudessa toimii erillinen laadunvalvontakomissio Kommission für Externe Qualitätsüberwachung, jonka jäsenet ovat iwp:n jäsenenä toimivia tilintarkastajia. Laadunvarmistustarkastuksen suorittaa hyväksytty laadunvarmistustarkastaja, zertifierten Peer-Review-Prüfer. Iwp:n kotisivuilla on esitetty laadunvarmistusjärjestelmän kuvaus sekä luettelo laadunvarmistustarkastajista. (iwp 2005b, peerreview ja liste_prüfer). Itävallassa Tanskan ja Saksan tapaan laadunvarmistustarkastuksen kohteeksi valittu tilintarkastaja valitsee itse tarkastuksen suorittavan laadunvarmistustarkastajan (Soares 2006).

4.5.6 Ranska

Ranskan merkittävimmät tilintarkastusalan yhdistykset ovat Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes, CNCC ja Ordre des Experts-Comptables, OEC (Horsmanheimo & Steiner 2002, 101). CNCC ja OEC osallistuvat jäsenenä Ranskan tilintarkastusalan standardeja asettavaan elimeen Conseil National de la Comptabilité, CNC. Hyväksytyt tilintarkastajat ovat velvollisia kuulumaan jäsenenä CNCC:hen, mutta useimmat tilintarkastajat ovat myös OEC:n jäseniä. Koska Ranskassa lakisääteisen tilintarkastuksen suorittava tilintarkastaja, Commissaire aux Comptes, ei saa antaa asiakkaalleen mitään muita palveluja, he voivat toimia jossakin toisessa yhtiössä nimikkeellä Expert-Comptable, joilla on oma jäsenyhdistys OEC. OEC:n kotisivujen mukaan OEC:n jäsenistä 85 % on myös CNCC:n jäseniä. Ranskas-

sa on ilmeisesti Euroopan pisimmät perinteet tilintarkastusalan laadunvalvonnassa, sillä OEC on ottanut käyttöön jo vuonna 1986 oman peer review –järjestelmän. Vuodesta 1991 laadunvalvontatarkastukset ovat olleet pakollisia kaikille yhdistysten jäsenille. Soaresin mukaan (Soares 2006) Ranskassa aloitettiin tilintarkastajien laadunvalvonta vuonna 1970, ensimmäisenä Euroopassa. Laadunvarmistustarkastukset suorittaa yleensä alueelliset yhdistykset, Compagnie Régionale des Commissaires aux Comptes, CRCC, joihin on perustettu alueelliset valvontayksiköt, Conseils Régionaux, joita on yhteensä 22. Mikäli tilintarkastusyhtiöllä on toimintaa useilla paikkakunnilla, laadunvarmistustarkastuksen suorittaa CNC. (OEC 2005a, 1-9).

CNCC toimii Ranskassa myöskin tilintarkastusalan sääntelijänä oikeusministeriön valvonnassa. CNC valvoo tilintarkastusalan standardien käyttöön ottoa. Standardit valmistelee pääosin ammattitilintarkastajista koostuva komitea Comité de Normes Professionelles. (DETE 2004, 7). Ainoastaan OEC:n www-sivuilla on lyhyt kuvaus laadun valvonnasta, tosin sekin englanniksi. Ranskaksi on vain maininta järjestelmän pakollisuudesta 1991 alkaen (OEC 2005b, 1). CNCC:n sivuilla ei ole ainakaan julkisesti esitettynä kuvausta laadun valvonnasta, mutta koska sama laadunvarmistusjärjestelmä koskee molempien tilintarkastajajärjestöjen jäseniä, olettaisin OEC:n sivuilla olevan kuvauksen vastaavan myös CNCC:n laadunvarmistusjärjestelmää. OEC:n sivujen perusteella on pääteltävissä, että Ranskassa ei ilmeisesti ole koettu tarvetta muuttaa laadunvarmistusjärjestelmää ainakaan 2000 -luvulla.

4.5.7 Muut EU-maat

Viimeisin EU-maita koskeva yhteenveto tilintarkastuksen laadunvarmistusjärjestelmistä on vuodelta 2003. Euroopan komissio oli pyytänyt kaikkia jäsenmaitaan raportoimaan järjestelmien käyttöönotosta komission laatimalla kyselylomakkeella. Vastauksen antoi 12 jäsenmaata ja Norja. Kolme jäsenmaata, Ranska, Kreikka ja Portugali, eivät vastanneet kyselyyn, vaan antoivat lyhyen kuvauksen järjestelmistään. (Euroopan Komissio 2003, 1). Raportti on tällä hetkellä jo monen maan osalta vanhentunut, mutta se sisältää joitakin mielenkiintoisia arviointeja.

Raportissa todetaan, että valinta joko monitoring- tai peer review –järjestelmien kesken ei ole selvä. Monet maat ovat ottaneet käyttöönsä menetelmän, jossa on aineksia molemmista järjes-

telmistä ja kutsuvat sitä tällöin nimillä ”monitored peer review tai monitoring with peer review elements”. (Euroopan Komissio 2003, 2-3). Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tällöin varsinaiset laadunvalvontatarkastukset suoritetaan yleensä ammattikunnan sisäisin voimin, mutta valvontaan ja koordinointiin osallistuu aktiivisesti vaihtelevalla tavalla jokin ammattikunnasta itsenäinen toimielin. Tästä on Saksan uusi järjestelmä hyvänä esimerkkinä.

Raportissa huomautetaan, että Italiassa tilintarkastajien laadunvarmistusjärjestelmä kohdistuu ainoastaan listattujen yhtiöiden tilintarkastajiin. Peer review –periaatetta soveltaa aiemmin mainittujen maiden lisäksi Belgia, Kreikka, Luxemburg ja Portugali. Monitoring –menetelmää sovelletaan aiemmin mainittujen lisäksi Italiassa ja Espanjassa. Laadunvalvontatarkastuksen suorittaa Irlannissa, Italiassa, Espanjassa ja Iso-Britanniassa pelkästään tähän erikoistuneet tarkastajat (inspectors). Raportin mukaan laadunvarmistusjärjestelmän vuosiraportin julkaisevat Itävalta, Suomi, Saksa, Irlanti, Hollanti ja Iso-Britannia sekä Norja. Espanja julkaisee ainoastaan tiedot laadun valvonnan perusteella tilintarkastajille annetuista rangaistuksista. (Euroopan Komissio 2003, 3-8)

Olen saanut 6.2.2006 sähköpostitse luettavaksi tiivistelmän portugalilaisen André Soaresin Minhon yliopistossa laaditusta maisterityöstä, johon on vuonna 2005 pyydetty kaikilta EU:n 25 jäsenvaltion tilintarkastajien laadunvalvontaa organisoivilta järjestöiltä kuvaukset laadunvarmistusjärjestelmän nykytilanteesta. Vastauksensa olivat antaneet 17 EU:n jäsenmaan tilintarkastajien jäsenyhdistykset tai muu laadunvarmistusjärjestelmää organisoiva toimielin. Suomesta vastauksensa olivat antaneet sekä KHT- että HTM-yhdistykset. Vastauksia ei oltu saatu Belgian, Kreikan, Alankomaiden, Ruotsin, Luxemburgin, Maltan Puolan ja Irlannin järjestöiltä. (Soares 2006)

Tiivistelmästä ilmenee, että useisiin kysymyksiin saadut vastaukset olivat monilta jäsenvaltioilta epämääräisiä tai puutteellisia, joka mielestäni vahvistaa näkemyksiäni siitä, että järjestelmissä on eri maissa melkoisia eroja. Esitän tässä joitakin tiivistelmässä esitettyjä mielestäni mielenkiintoisia eroavaisuuksia eri jäsenmaiden välillä. Tiivistelmän mukaan mahdollisista tilintarkastajaan kohdistuvista kurinpitotoimista päättää vastauksen antaneista maista puolessa tilintarkastajien oma jäsenyhdistys, noin kolmasosalla laatukomitea ja kahdessa jäsenmaassa, Tanskassa ja Espanjassa, valtiollinen organisaatio. (Soares 2006)

Noin puolet vastanneista maista ilmoitti, että laadunvarmistustarkastus suoritetaan joka viides vuosi, kolmasosassa joka kuudes vuosi. Espanjassa yksittäisen tilintarkastajan laadunvarmistustarkastus on joka 10. vuosi ja tilintarkastusyhteisöjen joka 5. vuosi. Mahdollinen uusintatarkastus suoritetaan Slovakiassa, Espanjassa, Unkarissa, Portugalissa ja Iso-Britanniassa aina seuraavana vuonna, useimmissa muissa maissa 2-3 vuoden kuluttua. (Soares 2006)

Laadunvarmistustarkastukset tekee Slovakiassa, Unkarissa, Tsekin Tasavallassa ja Iso-Britanniassa laadunvalvontakomitean alaisuudessa olevat käytännön tilintarkastustyöstä riippumattomat henkilöt. Tilintarkastajajärjestöjen palkkaamat käytännön tilintarkastustyöstä riippumattomat henkilöt suorittavat laadunvarmistustarkastukset Sloveniassa, Espanjassa, Virossa sekä osin myös Iso-Britanniassa ja Tsekin Tasavallassa. Muissa maissa tiivistelmän mukaan tarkastukset suorittaa tilintarkastajakollegat. Tsekkien ja Englannin esiintyminen molemmissa malleissa johtunee erilaisista säännöksistä listattujen yhtiöiden tilintarkastajille. (Soares 2006)

4.6 Sarbannes-Oxley Act ja USA

USA:ssa valmisteltiin kiireellä mm. Enronin skandaalin jälkimainingeissa uusi yhtiölaki, Sarbannes-Oxley Act (SOX), luottamuksen palauttamiseksi USA:n pääomamarkkinoihin. USA:n arvopaperi- ja rahoitusmarkkinoiden toimintaa valvoo The Securities and Exchange Commission, SEC. Uuden lain myötä USA:han perustettiin SEC:n alaisuuteen erillinen elin Public Company Accounting Oversight Board, PCAOB, ylimmäksi tilintarkastusalan valvojaksi. SOX:n mukaan ulkomaisten tilintarkastustoimistojen, joiden tarkastamia yhtiöitä on listattuna New Yorkin pörssissä (NYSE), oli rekisteröidyttävä PCAOB:hen viimeistään heinäkuussa 2004. Heidän oli myös suostuttava PCAOB:n valvontaan. (Keskuskauppakamari 2004, 5)

USA:ssa laadunvarmistusjärjestelmä on toiminut peer review –menetelmällä 1980-luvun puolivälistä alkaen ja toimintaan NYSE:n ulkopuolisten yritysten osalta ei SOX aiheuttanut periaatteellisia muutoksia. Muiden kuin NYSE-yhtiöiden laadunvalvonnan organisoii ja valvoo USA:n tilintarkastajien järjestö American Institute of Certified Public Accountants, AICPA, joka on uudistanut laadunvarmistusjärjestelmän vuoden 2005 alusta alkaen. Tavoit-

teenä on ollut parantaa laadunvalvontatarkastusten laatua, lisätä tarkastustulosten perusteella laadittujen raporttien hyödynnettävyyttä niin suuren yleisön kuin lainsäätäjän kannalta. Näillä toimenpiteillä AICPA on arvioinut lisäävänsä merkittävästi luottamusta niin laadunvarmistusjärjestelmään itseensä kuin myös tarkastettuihin tilintarkastajiin. (Jentho & Beddow 2005, 44-46)

Vaikkakin Sarbannes-Oxley Act koskee Euroopan Unionin jäsenmaissa ainoastaan niitä tilintarkastajia, jotka tekevät lakisääteistä tilintarkastusta USA:ssa listatuissa yhtiöissä tai niiden tytäryhtiöissä, on sillä ollut tähän mennessä merkittävä vaikutus etenkin Iso-Britannian, Irlannin, Alankomaiden ja Saksan laadunvarmistusjärjestelmien kehittämiseen. Tämä on havaittavissa näiden maiden tilintarkastusjärjestöjen www-sivuilla olevista laadunvarmistusjärjestelmien muutosten yleiskuvauksissa. Iso-Britannian uuden Audit Inspection Unit:in perustamiseen liittyvässä selvityksessä PCAOB:n toiminta kuvaillaan seikkaperäisesti ja todetaan, että listattujen yhtiöiden osalta Iso-Britanniassakin tulisi harkita siirtymistä itsenäisen erillisen laadunvarmistusjärjestelmän käyttöön. (DTI 2002, 13 ja 19 sekä 2003, 5-7)

Eurooppalaiset tilintarkastusyhteisöt, jotka tarkastavat NYSE:ssä noteerattuja yrityksiä tai niiden tytäryhtiöitä, ovat velvollisia rekisteröitymään PCAOB:iin. Suomesta on rekisteröitynyt viisi yhteisöä, Big Four –toimistot sekä BDO Finland Oy. PCAOB:n valvonnan työnjako on edelleen avoinna, mutta tavoitteena on saada aikaan sopimus, jonka mukaan kunkin maan tilintarkastuksen valvontajärjestelmä vastaa PCAOB:n rekisteröityneiden tilintarkastusyhteisöjen valvonnasta ja raportoinnista PCAOB:lle. Tätä periaatetta kutsutaan kotivaltion valvonnaksi (home country control). Toistaiseksi PCAOB on allekirjoittanut sopimuksen yhteistyöstä Kanadan kanssa. Osa EU:n jäsenvaltioiden valvontaviranomaisista on käynyt neuvotteluja ja sopimusvalmisteluja PCAOB:n kanssa. (Horsmanheimo 2004, 42 ja Keskuskauppakamari 2005d, 2)

4.7 Laadunvalvonnan tulevaisuus

Euroopan Unionin neuvoston uudistetun, mutta vielä virallisessa muodossa vahvistamattoman 8. direktiivin seitsemäs luku ja 29. artikla käsittelee laadunvarmistusta. Direktiivin mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että kaikkiin lakisääteisiin tilintarkastajiin ja tilintarkas-

tusyhteisöihin sovelletaan laadunvarmistusjärjestelmää, jonka on täytettävä seuraavat edellytykset (Euroopan Unioni 2005):

- a) laadunvarmistusjärjestelmä on muodostettava siten, että se on riippumaton suhteessa valvonnan kohteena oleviin yksittäisiin tilintarkastajiin ja yhteisöihin ja järjestelmän tulee olla julkisen valvonnan alaisen;
- b) järjestelmän rahoituksen tulee olla itsenäinen siten, että tarkastuksen kohteena olevat tilintarkastajat tai yhteisöt eivät voi vaikuttaa siihen millään tavalla;
- c) järjestelmälle on taattava riittävät resurssit
- d) laaduntarkastuksia suorittavilla henkilöillä tulee olla asianmukainen ammatillinen koulutus ja kokemus sekä laadunvarmistustarkastuksiin pätevöittävä erikoiskoulutus;
- e) laadunvarmistustarkastustoimeksiantojen suorittajat on valittava objektiivisella menetelyllä, joka on suunniteltu varmistamaan, ettei suorittajan ja tarkastuksen kohteen välillä ole eturistiriitoja;
- f) laaduntarkastuksissa, joiden perustana on valikoidun tilintarkastusaineiston asianmukainen tarkastaminen, on arvioitava voimassa olevien tilintarkastusstandardien ja riippumattomuutta koskevien vaatimusten noudattamista, käytettyjen resurssien määrää ja laatua, tilintarkastuspalkkiota sekä tilintarkastusyhteisön sisäistä valvontajärjestelmää;
- g) laaduntarkastuksen tuloksista on laadittava kertomus, joka sisältää tarkastuksen perusteella tehdyt keskeiset päätelmät;
- h) laadunvarmistustarkastuksia on tehtävä vähintään kuuden vuoden välein;
- i) järjestelmän tuottamat kokonaistulokset on julkistettava vuosittain;
- j) lakisääteisen tilintarkastajan tai tilintarkastusyhteisön on noudatettava laaduntarkastuksen perusteella annettavia suosituksia kohtuullisen ajan kuluessa.

Direktiivin seitsemännen luvun 30. artiklan mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että lakisääteisiin tilintarkastajiin ja tilintarkastusyhteisöihin kohdistetut toimenpiteet ja seuraamukset julkistetaan asianmukaisella tavalla.

Edellä esitettyihin joihinkin sananmuotoihin on saattanut tulla lopullisessa hyväksytyssä versiossa vähäisiä muutoksia, mutta koska direktiiviehdotus on tässä muodossa jo julkinen, voinee olettaa sen vastaavan lopullista direktiiviä. Lopullinen direktiivi julkistetaan keväällä 2006 ja se on saatettava voimaan kaikissa jäsenmaissa kahden vuoden kuluessa julkistamisesta.

Laadunvalvontaa ja laadunvarmistusjärjestelmä tulee kokemaan melkoisia muutoksia useimmissa EU:n jäsenvaltioissa. Myös Suomessa nykymuotoiseen järjestelmään liittyy seikoja, jotka saattavat vaatia kehittämistä täyttääkseen direktiivin vaatimukset. Ossi A. Saarinen (Saarinen 2006, 2) totesikin HTM-päivillä, että HTM-tilintarkastajat ry on valmis jatkamaan keskusteluja eri osapuolten kanssa keskitetystä alan laadunvalvontatyöstä. Näin olisi mahdollista taata direktiivin vaatimat riittävät resurssit laadunvarmistusjärjestelmälle. Oletan, että Saarinen tarkoitti resursseilla niin rahoituspohjaa, laaduntarkastusten suorittajien erityiskoulutusta kuin myös koko järjestelmän kustannustehokkuutta. Useassa kaksiportaisen tilintarkastajajärjestelmän maassa, esimerkiksi Saksassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Alankomaisissa, onkin viime vuosina aloitettu eri tilintarkastajajärjestöjen yhteistyö laadunvarmistusten toteutuksessa. Suomessa tilintarkastuslautakunta TILA käsitellyt kokouksessaan 22.11.2005 uusien ohjeiden antamista KHT- ja HTM-yhteisöjen valvonnasta. Uusien ohjeiden antamiseen vaikutti IFAC:n IAASB:n uusi tilintarkastustoimistojen laadunvalvontaa koskeva suositus ISQC 1, Quality Control for Audit, Assurance and Related Services Practices, joka tuli voimaan 15.6.2005. TILA päätti kuitenkin kokouksessaan lykätä uusien ohjeiden antamista siihen saakka, että tilintarkastusdirektiivin lopullinen virallinen versio on valmistelussa käytävissä. (Keskuskauppakamari 2005e, 3)

Suomessa laadunvarmistusjärjestelmän julkisuus on jo nyt toteutettu direktiivin vaatimalla tavalla. Tulokset julkistetaan vuosittain ja ne on vapaasti luettavissa mm. KHT- ja HTM-yhdistysten kotisivuilla. Useissa EU:n jäsenmaissa laadunvarmistuksen vuosiraportteja ei ole julkistettu lainkaan tai tietoa on saatavilla kovin niukasti. Mielestäni molempien suomalaisten tilintarkastajayhdistysten kotisivuilla esitetty kuvaus järjestelmästä sekä vuosittainen kertomus toimenpiteistä ja seuraamuksista antaa lukijalle luotettavan kuvan järjestelmästä. Useimpien eurooppalaisten tilintarkastajajärjestöjen kotisivuilta ei löydy mitään mainintaa, positiivisen poikkeuksen tekevät Saksa ja Itävalta, joissa onkin laadunvarmistusjärjestelmä uudistettu viimeisen vuoden aikana. Mielestäni kaikkien jäsenmaiden tilintarkastajajärjestöjen tulisi hyväksyä yhteinen termi, jolle olisi kotisivujen pääsivulla linkki tai oma ikkuna. Esimerkiksi Itävallan Institut Österreichischer Wirtschaftsprüfer iwip on oivaltanut asian mallikkaasti. Kotisivun pääsivulla on valikko, joka on otsikoitu ”peer review”. Sen takaa löytyy järjestelmän kuvaus, organisaatio, laadunvarmistustarkastajaluettelo jne. Vastaavasti Ranskan lakisäätöistä tilintarkastajakuntaa edustavan Compagnie Nationale des Commissaires

aux Comptesin, CNCC, sivuilta ei auttavalla ranskan kielellä saanut juuri mitään tietoja, sillä sivuille pääsy vaatii tunnussanan, jota useista pyynnöistä huolimatta en saanut.

5 LAADUN KEHITYS SUOMESSA 1998-2004

5.1 Kyselytutkimuksen periaatteet sekä otanta ja rajaukset

Kyselytutkimus suoritettiin lokakuussa 2005, jolloin lähetettiin 105 HTM-tilintarkastajalle ja 10 laadun tukihenkilölle arviointilomakkeet. Otanta rajattiin HTM-yhdistyksen jäsenenä oleviin HTM-tilintarkastajiin, jotka ovat suorittaneet HTM-tutkinnon vuonna 1997 tai aikaisemmin. Tämän rajauksen tavoitteena oli saada vastauksia vain sellaisilta HTM-tilintarkastajilta, jotka ovat olleet auktorisoituja tilintarkastajia jo ennen laadunvarmistustarkastusten aloittamista. Lisäksi otannan ulkopuolelle rajattiin laadun tukihenkilöt, laatukomitean jäsenet, HTM-yhdistyksen hallituksen jäsenet sekä Keski-Suomen kauppakamarin alueen HTM-tilintarkastajat. Tämän rajauksen tavoitteena oli pyrkiä saamaan otantaan vain sellaisia HTM-tilintarkastajia, joilla ei ole laadunvarmistusjärjestelmään eikä tämän tutkielman tekijään riippuvaisuussuhdetta.

Edellä mainittujen rajausten jälkeen ehdot täyttäviä HTM-tilintarkastajia oli 660, joista HTM-tilintarkastajat ry:n toimisto suoritti otannan kauppakamareittain periaatteella joka seitsemäs jäsennumerojärjestyksessä kunkin kauppakamarin alueelta. Koska usean kauppakamarin alueella oli vähemmän kuin seitsemän kelpoisuusehdot täyttävää HTM-tilintarkastajaa, otettiin kustakin kuitenkin vähintään yksi. Otannan lopputuloksena oli 105 HTM-tilintarkastajaa, joita varten HTM-yhdistyksen toimisto tulosti osoitetarrat. Otanta oli siis noin 15,9 % populaatiosta. Hyväksytyjä HTM-tilintarkastajia oli kyselyn suorittamisen aikaan 783 (17.11.2005), joten otanta on koko HTM-populaatiosta noin 13,4 % (HTM-Info 2005b, 5). Viimeisimmän tilaston mukaan HTM-tilintarkastajista toimii tilintarkastajana päätoimisesti 426, n. 54 %, ja sivutoimisesti 353, n. 45 % (Keskuskauppakamari 2005c, 4). Kyselyyn vastanneista 20 eli 36,4 % ilmoitti toimintansa olevan päätoimista ja 34 eli 61,8 % sivutoimista. Lisäksi yksi oli jättänyt kyseisen kohdan ruksaamatta. Vastaajien osuus painottuu siis jonkin verran sivutoimisiin HTM-tilintarkastajiin.

Laadun tukihenkilöt rajattiin siten, että kunkin on tullut olla tukihenkilönä syksystä 1998 eli alusta alkaen ja eivät kuulu laatukomiteaan. Kelpoisuusehdot täyttäviä tukihenkilöitä oli 21,

jolloin otannan osuus kelpoisuusehdot täyttävästä populaatiosta oli noin 47,6 %. Tukihenkilöistä 8 vastasi kyselyyn, joten heidän osuus koko populaatiosta on noin 38,1 %.

Kyselylomakkeella oli yhteensä 23 kysymystä, jotka oli jaettu neljään osakokonaisuuteen: tilintarkastuksen suunnitteluun, varsinaiseen tilintarkastustyöhön, dokumentointiin sekä raportointiin. Lisäksi lomakkeella pyydettiin vastaajan omaa arviota perinteisellä kouluarvosanalla (4-10) laadunvarmistustarkastuksen vaikutuksesta oman tilintarkastustyön laatuun. Vastaajien taustaa selvitettiin ainoastaan pyytämällä ilmoittamaan toimiiko tilintarkastajana pää- vai sivutoimisesti. Tavoitteena oli, että kyselyllä voitaisiin saada selville mahdollisia eroja laadunvarmistustarkastusten vaikutuksesta erikseen pää- ja sivutoimisten HTM-tilintarkastajien kesken.

Laadun tukihenkilöille lähetettiin sama lomake pienin muutoksin, jotta saataisiin vertailevaa näkökulmaa samoihin kysymyksiin. Tavoitteena oli, että voidaan verrata ristiin kyselyn vastauksia erilaisina ryhminä, eli siis HTM-tilintarkastajat yhdessä ja erikseen pää- sivutoimiset sekä laadun tukihenkilöiden näkemykset.

Kyselytutkimus suoritettiin postikyselynä lokakuussa 2005. Aineiston käsittelyssä käytettiin SPSS -tilasto-ohjelmaa (Statistical Package for the Social Sciences 13.0 -versio). Vastaajia pyydettiin ottamaan kantaa kuhunkin kysymykseen yleisteemalla kuinka laadunvarmistustarkastus on vaikuttanut vastaajan tilintarkastustyöhön asteikoilla 1 = ei vaikutusta, ei käytössä nyt eikä aiemminkaan, 2 = ei vaikutusta, ollut käytössä jo ennen laadunvarmistustarkastusta, 3 = vaikuttanut jonkin verran ja 4 = vaikuttanut merkittävästi. Laadun tukihenkilöiden kyselylomakkeessa on asteikon numero 2:n teksti muutettu muotoon ”en osaa sanoa”, sillä tukihenkilöllä ei ole riittävää tietoa tarkastettavan työn laadusta ennen ensimmäistä laadunvarmistustarkastusta. Tukihenkilöt ovat lähes kaikki myöskin vastanneet kysymyksiin E ja F eli ovat ilmoittaneet kouluarvosanan laadunvarmistustarkastuksista yleensä ja toimimisen päätai sivutoimisena, vaikka kysymykset oli laitettu sulkeiden sisään ja vielä saatteessa erikseen siitä mainittu. Tulosten analysoinneissa näitä tietoja ei ole käytetty hyväksi.

Tulokset on analysoitu kysymyksittäin sekä lisäksi osioittain (A, B, C ja D) ristiintaulukointimenetelmällä sekä kunkin vastaajaryhmän keskiarvovertailuna. Pää- ja sivutoimisia on verrattu Independent sample T-test –menetelmällä. Kunkin kysymysoSION reliabiliteettia on verrattu ja kunkin osion osalta Cronbachin alfa on yli 0,7, joten osiot täyttävät reliabiliteetti-

vaatimukset. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että vastausten jakautuminen on loogista. Eril-
 lisistä kysymyksistä on jäljempänä kommentoitu lähinnä sellaisia seikkoja, joissa erot sivu- ja
 päätoimisten kesken ovat merkittäviä tai muutoin oman näkemykseni mukaan ovat mielen-
 kiintoisia. Kunkin osion vastauksista on esitetty yhteistaulukko, jossa vastausjakauma on
 erikseen pää- ja sivutoimisten sekä tukihenkilöiden osalta. Kunkin osion yhteydessä olen pyr-
 kinyt lyhyesti kommentoimaan tuloksia ja pohdiskelemaan niihin liittyviä mahdollisia syitä.

5.2 Kyselytutkimuksen tulokset

5.2.1 Osio A: Tilintarkastuksen suunnittelu

Tilintarkastuksen suunnitteluun laadunvalvontatarkastuksilla on vastausten perusteella ollut
 merkittävä vaikutus (TAULUKKO 1). Päätoimisista tilintarkastajista 53,6 % ja sivutoimisista
 tilintarkastajista 62,4 % ilmoittaa vaikutusta olleen jonkin verran tai merkittävästi. Päätoimi-
 sista 43,4 % ja sivutoimisista 27,1 % ilmoittaa tilintarkastukseen liittyvien suunnitelmien
 olleen kunnossa jo ennen laadunvalvontatarkastuksia eikä siis niihin ole ollut vaikutusta.

Vastausten jakautuminen tuntuu loogiselta, sillä päätoimisten tilintarkastajien tilintarkastuk-
 sen suunnittelukäytäntöjen on odotettukin olevan korkeammalla tasolla kuin sivutoimisilla.
 Sivutoimisista 10,6 % ilmoittaa, ettei heillä ole ollut käytössä minkäänlaisia suunnitelmia eikä
 niitä ole otettukaan käyttöön. Päätoimisista ilmoittaa 17,2 % vaikutuksen olleen merkittävä.
 Tästä voisi tehdä sen johtopäätöksen, että päätoimiset ovat suhtautuneet laadunvalvontatar-
 kastukseen suuremmalla vakavuudella ja ovat hyödyntäneet sitä tehokkaammin kuin
 sivutoimiset. Tukihenkilöiden näkemykset peilaavat suhteellisen hyvin pää- ja sivutoimisten
 vastauksia, kuitenkin on havaittavissa näkemystä, jonka mukaan tukihenkilöiden mielestä
 laadunvalvontatarkastusten vaikutus olisi ollut suurempi kuin mitä varsinaiset tarkastuskoh-
 teet ilmoittavat. Tämä voi johtua siitäkin, että tukihenkilöitä ei voida pitää täysin
 riippumattomina konteksti huomioiden. Tukihenkilöt ovat myös havainneet, että pienellä
 osalla tilintarkastajista tilintarkastussuunnitelmien käyttöönotto on edelleen tekemättä.

TAULUKKO 1: Osio A: Tilintarkastuksen suunnittelu ryhmittäin					
		vastaajaryhmä			
		päätoimi	sivutoimi	tukihlö	
ei vaikutusta ei käytössä	lukumäärä	3	18	5	26
	osuus ryhmästä	3,0%	10,6%	12,5%	
ei vaikutusta on käytössä	lukumäärä	43	46	2	91
	osuus ryhmästä	43,4%	27,1%	5,0%	
vaikuttanut jonkin verran	lukumäärä	36	86	26	148
	osuus ryhmästä	36,4%	50,6%	65,0%	
vaikuttanut merkittävästi	lukumäärä	17	20	7	44
	osuus ryhmästä	17,2%	11,8%	17,5%	
	Yhteensä	99	170	40	309

Yleissuunnitelman ja tarkastusohjelman (A1) käyttöönotto on tekemättä edelleen 14,7 % vastanneista sivutoimisista tarkastajista, kun sen sijaan kaikilla päätoimisilla ne ovat käytössä. Myöskin sivu- ja päätoimisten ero näkyy merkittävänä siinä, että yleissuunnitelma ja tarkastusohjelma on ollut päätoimisista 35 %:lla käytössä jo ennen laadunvarmistustarkastuksia ja sivutoimisilla 17,6 %:lla. Molempien vastaajaryhmien osalta vaikuttavuus jonkin verran tai merkittävästi on hyvin samansuuntainen, sivutoimisilla 67,6 % ja päätoimisilla 65 %. Laadunvarmistustarkastukset ovat siis vaikuttaneet noin 2/3:aan vastanneista.

Riskien arviointi ja olennaisuuden huomiointi suunnitelmissa (A 2) jakautuu suhteellisen tasaisesti vastanneiden kesken. Merkittävin ero on, että päätoimisista vastaajista 20 % ilmoitti vaikutuksen olleen merkittävä, kun taas sivutoimisista ei kukaan. Tätä voisi arvioida siten, että ehkä päätoimiset ovat suhtautuneet vakavammin riskien ja olennaisuuden huomioimiseen suunnitelmissa. Tämä voi johtua myös siitä, että päätoimisten tarkastuskohteet yleensä ovat suurempia ja vaativampia, jolloin riskien ja olennaisuuden arvioinnin merkitys on korostuneempaa kuin aivan pienissä tarkastuskohteissa.

Arvioitujen riskien ja olennaisuuden merkitys suunniteltaessa tilintarkastuksen toteuttamista-paa (A 3) jakautuu suhteellisen tasaisesti vastaajaryhmien kesken. Tähänkin yli puolet on

ilmoittanut vaikutusta olleen jonkin verran tai merkittävästi, kuitenkin sivutoimisilla merkitys on ollut suurempi.

Oman laatujärjestelmän kehittämiseen ja sen dokumentoimiseen (A 4) laadunvarmistustarkastukset ovat vastaajien mukaan vaikuttaneet molemmilla vastausryhmillä yli puoleen. Merkittävä ero on sivutoimisilla, joista 20,6 % ilmoitti, ettei omaa laatujärjestelmää ole edelleenkään otettu käyttöön. Päätoimisista 45 % ja sivutoimisista 32,4 % ilmoitti oman laatujärjestelmän olleen jo aiemmin käytössä.

Edellisen vuoden havaintojen huomiointi suunnittelussa sekä painopistealueiden määrittely seuraavalle vuodelle (A 5) oli suunnitelmissa jo käytössä päätoimisista 63,2 %:lla ja sivutoimisista 35,3 %:lla. Tämä näkyikin vastauksissa johdonmukaisesti siinä, että lähes 60 % sivutoimisista ilmoitti laadunvarmistustarkastuksilla olleen näihin vaikutusta kun taas päätoimista vaikutusta ilmoitti olleen vain alle kolmanneksella. Vastaajista vain kolme ilmoitti, ettei huomioi tätä suunnittelussa millään tavoin.

Tilintarkastuksen suunnitteluun näyttäisi laadunvarmistustarkastuksilla olleen kokonaisuudessaan merkittävää vaikutusta ja etenkin sivutoimisilla kehitystä on tapahtunut selvästi enemmän kuin päätoimisilla, joilla näyttäisi olleen suunnitelmat jo aiemmin yleisemmin käytössä.

5.2.2 Osio B: Varsinainen tilintarkastustyö

Tilintarkastustyön toteuttamiseen kokonaisuutena (TAULUKKO 2) päätoimisista 65 % ja sivutoimisista 34,3 % ilmoittaa, ettei laadunvalvontatarkastuksilla ole ollut merkitystä. Päätoimisistakin 33,4 % ilmoittaa vaikutusta olleen jonkin verran tai merkittävästi. Sivutoimisilla vaikuttavuus on ollut selvästi suurempi eli 51,5 %. Jakautuminen on hyvin looginen sivu- ja päätoimisten kesken sekä myös verrattuna suunnitteluosion vastauksiin. Tukihenkilöiden käsitys vaikuttavuudesta on jonkin verran suurempi kuin tilintarkastajilla, mutta johdonmukainen suunnitteluosion vastauksiin.

Tilintarkastusevidenssin hankinnassa suunnittelun ja tarkastusohjelman kehittämisellä (B 1) vastaajista yli puolet ilmoittaa olleen merkitystä tilintarkastustyön kehittämiseen. Päätoimisis-

ta puolet ja sivutoimisista 35,3 % ilmoittaa käytännön olleen jo aiemminkin. Tässäkin näkyy selvästi, että sivutoimisilla kehitystä on ollut enemmän kuin päätoimisilla.

TAULUKKO 2 : Osio B: Varsinainen tilintarkastustyö					
		vastaajaryhmä			
		päätoimi	sivutoimi	tukihlö	
ei vaikutusta ei käytössä	lukumäärä	2	29	12	43
	osuus vastaajista	1,7%	14,2%	25,0%	
ei vaikutusta on käytössä	lukumäärä	78	70	4	152
	osuus vastaajista	65,0%	34,3%	8,3%	
vaikuttanut jonkin verran	lukumäärä	35	82	25	142
	osuus vastaajista	29,2%	40,2%	52,1%	
vaikuttanut merkittävästi	lukumäärä	5	23	7	35
	osuus vastaajista	4,2%	11,3%	14,6%	
	yhteensä	120	204	48	372

Analyttisten menetelmien soveltamisessa (B 2) erot pää- ja sivutoimisten kesken ovat merkittävät. Sivutoimisista 26,5 % ilmoittaa, ettei sovelta edelleenkään analyttisiä menetelmiä kun taas päätoimisista on kaikilla käytössä ja 70 % ilmoittaa olleen käytössä jo ennen laadunvarmistustarkastuksia. Päätoimisista 30 % ilmoittaa laadunvarmistustarkastuksilla olleen jonkin verran vaikutusta analyttisten menetelmien käyttöön kun taas sivutoimisista yli 41 % ilmoittaa vaikutusta olleen jonkin verran tai merkittävästi.

Tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien tarkastusta (B 3) on lisännyt lähes 56 % sivutoimisista ja lähes 15 % ilmoittaa, ettei tarkasta edelleenkään. Päätoimisista 55 % ilmoittaa olleen käytäntönä jo aiemminkin ja 40 % lisänneen. Vain yksi päätoimisista ilmoittaa, ettei tarkasta tilinpäätöksen jälkeisiä tapahtumia.

Hallinnon tarkastuksessa (B 4) erot sivu- ja päätoimisten kesken ovat erittäin suuret. Päätoimisista 90 % ilmoittaa olleen käytäntönä jo aiemmin ja 10 % ilmoittaa olleen vaikutusta. Sivutoimisista lähes 9 % (3 kpl) ilmoittaa, ettei tarkasta hallintoa lainkaan ja lähes kolmasosalla se on ollut jo aiemminkin käytäntönä. Lähes 59 % ilmoittaa laadunvarmistustarkastuksilla olleen vaikutusta hallinnon tarkastukseen. Sivutoimisista tilintarkastajista käsittääkseni merkittävä osa toimii tilitoimistoalalla, jolloin saattaa olla

mahdollista, että tilintarkastus keskittyy enemmän kirjanpitoon ja verotukseen hallinnon sijaan. Ehkä laadunvarmistustarkastuksilla on ollut merkittävä vaikutus sivutoimisten tilintarkastajien näkemykseen roolistaan tilintarkastajana. Mielestäni tuntuu kuitenkin yllättävältä, että osalle sivutoimisista tilintarkastajista hallinnon tarkastus ei edelleenkään vastausten valossa kuulu tilintarkastusrutiineihin.

Tase-erittelyiden ja liitetietojen tarkastuksen painotus (B 5) näkyy vastauksissa hyvin samansuuntaisena kuin hallinnon tarkastus. Päätoimisista 90 % ilmoittaa olleen käytäntönä jo aiemmin ja 10 % ilmoittaa olleen merkittävää vaikutusta. Sivutoimisista 3 vastaajaa ilmoittaa, ettei tarkasta tase-erittelyjä ja liitetietoja. Hieman yli kolmasosa ilmoittaa olleen käytäntönä jo aiemmin ja lähes 56 % ilmoittaa laaduntarkastuksilla olleen vaikutusta ja heistä 23 %:lla vaikutus on ollut merkittävää.

Suunnittelulla, riskikartoituksella ja analyttisillä menetelmillä (B 6) päätoimisista 60 % ja sivutoimisista yli 41 % ilmoittaa olleen merkitystä aineistotarkastuksen osuuden vähentämiseen. Tästä voinee päätellä, että päätoimiset tarkastajat ovat kehittäneet työtänsä tehokkaammaksi suuremmalla mielenkiinnolla kuin sivutoimiset. Kysymyksen vastaukset jakautuvat mielestäni yllättävästi, jopa epäloogisesti, sillä sivutoimisista 41,2 % ja päätoimisista 35 % ilmoittaa, että laadunvarmistustarkastuksilla ei ole ollut tässä merkitystä, on siis ollut käytäntönä jo aiemmin. Tilintarkastuksen suunnitteluun keskittyvissä vastauksissa kuitenkin päätoimisilla tilintarkastajilla suunnitelmat olivat selkeästi yleisemmin käytössä jo ennen laadunvarmistustarkastuksia.

5.2.3 Osio C: Dokumentointi

Laadunvalvontatarkastusten vaikutus dokumentointiin (TAULUKKO 3) myötäilee pitkälti samoja linjoja kuin suunnittelun ja tilintarkastustyön vastaukset. Pienellä osalla sivutoimisista vaikutusta ei ole ollut lainkaan, jonka myös tukihenkilöt ovat vastausten mukaan havainneet. Vaikka päätoimisista lähes puolet ilmoittaa dokumentointikäytäntönsä olleen riittävä jo ennen laadunvalvontatarkastuksia, heistä yli puolet ilmoittaa vaikutusta olleen jonkin verran tai merkittävästi. Sivutoimisilla vaikutus on ollut yleisempää, koska heillä pienempi osa piti dokumentointia jo aiemmin riittävänä. Tukihenkilöt johdonmukaisesti kokevat laadunvalvontatarkastusten ollen merkittävämpi vaikuttaja kuin pää- ja sivutoimiset tilintarkastajat.

TAULUKKO 3: Osio C : Dokumentointi					
		vastaajaryhmä			
		päätoimi	sivutoimi	tukihlö	
ei vaikutusta ei käytössä	lukumäärä	3	20	5	28
	osuus ryhmästä	1,9%	7,4%	8,9%	
ei vaikutusta on käytössä	lukumäärä	76	96	2	174
	osuus vastaajista	47,5%	35,4%	3,6%	
vaikuttanut jonkin verran	lukumäärä	62	129	45	236
	osuus vastaajista	38,8%	47,6%	80,4%	
vaikuttanut merkittävästi	lukumäärä	19	26	4	49
	osuus vastaajista	11,9%	9,6%	7,1%	
	yhteensä	160	271	56	487

Työpapereiden jako pysyväisluonteisiin ja tilikausikohtaisiin (C 1) on jo entuudestaan toteutettu päätoimisista puolella ja sivutoimisista noin kolmanneksella. Laadunvarmistustarkastuksella on ollut vastaajien mukaan vaikutusta päätoimisilla 45 %:lla ja sivutoimisilla 56 %:lla. Työpapereiden jakoa ei ole tehnyt vastaajista yksi päätoiminen ja 4 (11,8 %) sivutoimista.

Pysyväisluonteisten asiakirjojen kattavuutta (C 2) on molemmista vastaajaryhmistä noin puolet lisännyt ja entuudestaan se on ollut vastaajista 41-45 %:lla kunnossa. Olennaisia eroja sivu- ja päätoimisten kesken laadunvarmistustarkastusten vaikutuksissa ei vastausten perusteella ole havaittavissa.

Tarkastusohjelman toteutuksen dokumentointiin (C 3) näyttäisi laadunvarmistustarkastuksilla olleen merkittävä vaikutus, sillä 75 % päätoimisista ja 71 % sivutoimisista ilmoittaa tarkastusten vaikuttaneen jonkin verran tai merkittävästi. Lisäksi molemmissa ryhmissä yli 20 % ilmoittaa vaikutuksen olleen merkittävä.

Johtopäätösten ja niiden perusteiden dokumentointiin (C 4) molemmat ryhmät ovat vastanneet hyvin samansuuntaisesti. Laadunvalvontatarkastusten vaikutus on ollut molemmissa ryhmissä 55-61 % ja molemmilla merkittävä vaikutus noin 15 %.

Positiivisten johtopäätösten dokumentointi (C 5) on myös selvästi molemmilla ryhmillä lisääntynyt vähintään puolella. Sivutoimisista 2 ilmoittaa, ettei dokumentoi positiivisia johtopäätöksiä.

Johtopäätöksiä tukevista olennaisista asiakirjoista on dokumentoinnit työpapereissa (C 6) entuudestaan kunnossa 65 %:lla päätoimisista ja 41 %:lla sivutoimisista. Sivutoimisista 3 eli noin 9 % ei vastausten mukaan dokumentoi niitä lainkaan.

Havaintojen ja johtopäätösten yhteenvetoa (C 7) on laaduntarkastusten vaikutuksesta kehittännyt molemmissa ryhmissä noin 60 % ja sivutoimisista 4 ilmoittaa, ettei tee näitä lainkaan.

Suullisen raportoinnin dokumentointiin (C 8) on sivutoimisilla ollut vaikutusta lähes 53 %:lla kun päätoimisista 60 % ilmoittaa käytännön olleen riittävä jo entuudestaan. Päätoimisista 1 ja sivutoimisista 2 ilmoittaa, ettei dokumentoi millään tavoin suullista raportointia.

5.2.4 Osio D: Raportointi

Raportointiin on laadunvalvontatarkastukset vastausten mukaan (TAULUKKO 4) vaikuttaneet sekä pää- että sivutoimisilla reilusti yli puolella kuitenkin siten, että päätoimiset ilmoittavat vaikutuksen olleen heillä yleisempää kuin sivutoimisilla vaikka heistä selkeästi suuremmalla osalla raportointi on ollut jo entuudestaan kunnossa. Ehkä päätoimiset tilintarkastajat ovat kiinnittäneet enemmän huomiota raportoinnin merkitykseen kokonaisuutena. Tukihenkilöiden mielestä laadunvalvontatarkastusten vaikutus on ollut suurempaa kuin mitä pää- ja sivutoimiset tilintarkastajat ilmoittavat.

Raportoinnin johdonmukaisuuteen suhteessa työpapereihin (D 1) on molemmissa ryhmissä ollut hyvin samansuuntainen vaikutus. Sivutoimisista 2 ilmoittaa, ettei laadunvarmistustarkastuksella ole ollut mitään vaikutusta.

Raportoinnin tason jaon (D 2) ilmoittaa 60 % päätoimisista ja 38 % sivutoimisista olleen kunnossa jo entuudestaan. Vastaavasti 53 % sivutoimisista ja 40 % päätoimisista ilmoittaa laadunvarmistustarkastuksilla olleen vaikutusta raportoinnin tason jakoon.

TAULUKKO 4 : Osio D : Raportointi					
		vastaajaryhmä			
		päätoimi	sivutoimi	tukihlö	
ei vaikutusta ei käytössä	lukumäärä	0	13	0	13
	osuus vastaajista	,0%	9,6%	,0%	
ei vaikutusta on käytössä	lukumäärä	35	50	3	88
	osuus vastaajista	43,8%	36,8%	10,7%	
vaikuttanut jonkin verran	lukumäärä	40	55	24	119
	osuus vastaajista	50,0%	40,4%	85,7%	
vaikuttanut merkittävästi	lukumäärä	5	18	1	24
	osuus vastaajista	6,3%	13,2%	3,6%	
	yhteensä	80	136	28	244

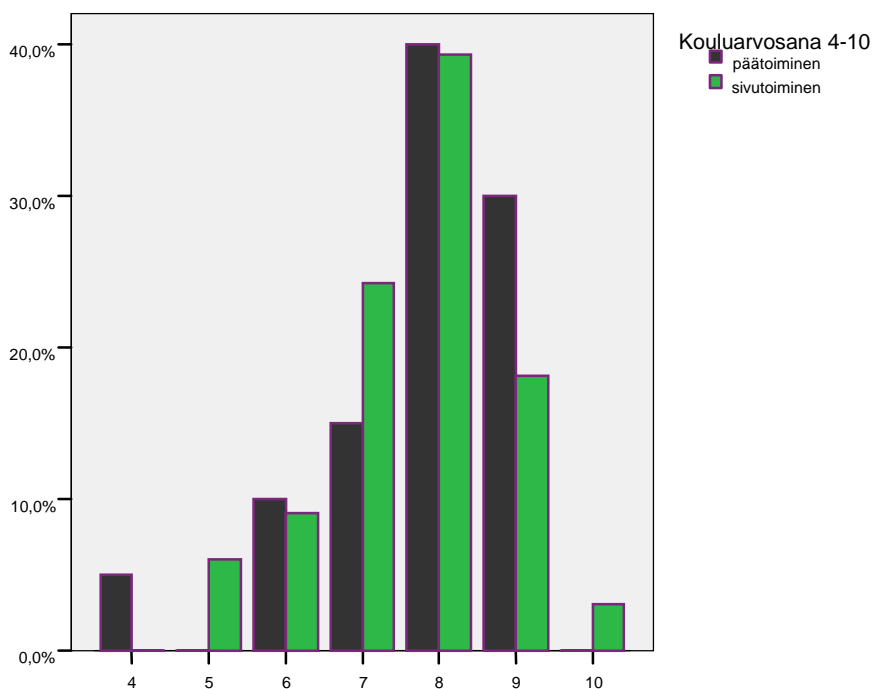
Kirjallisen raportoinnin allekirjoitetut kappaleet (D 4) olivat entuudestaan päätoimisillakin vain 55 %:lla ja sivutoimisilla 41 %:lla. Sivutoimisista 5 ilmoittaa, ettei ota kopioita niistä työpapereihinsa edelleenkaan.

5.2.5 Yleisarvosana

Yleisarvosana kouluasteikolla 4-10 näyttää päätoimisilta keskiarvoa 7,75 ja sivutoimisilla 7,64, joten keskimäärin laadunvalvontatarkastus näyttäisi otetun vastaan hyvin samansuuntaisesti. Oheisessa kuviossa (KUVIO 1) on erikseen sivu- ja päätoimisten antamat suhteelliset osuudet prosentteina kullekin numerolle.

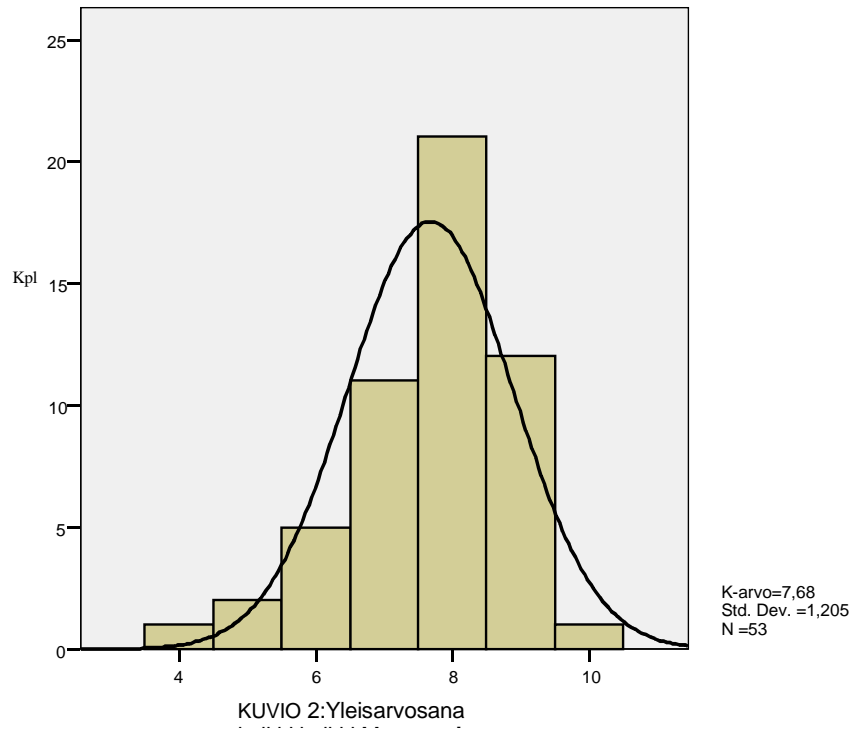
Päätoimisista yksi antoi arvosanaksi 4 ja vastaavasti sivutoimisista yksi arvosanan 10. Päätoimisista suhteellisesti suurempi osa antoi arvosanan 8 tai 9, josta voisi päätellä, että he ovat arvostaneet laadunvalvontatarkastusta ja sen merkitystä tilintarkastustyölleen enemmän kuin sivutoimiset. Saattaa olla, että sivutoimisista useampi on kokenut tarkastukset kiusallisempaan, puuttumisena heidän työhönsä, eivätkä ole oivaltaneet ja hyödyntäneet sitä niin intensiivisesti kuin päätoimiset. Tässä on huomioitava, että toimintaympäristö ja työskentelykulttuuri todennäköisesti poikkeaa melkoisesti pää- ja sivutoimisten kesken. Sivutoimisista todennäköisesti suuri osa suorittaa pääasiassa pienten yritysten tilintarkastuksia, jolloin saat-

taa tuntua turhauttavalta laatia suunnitelmia, riskianalyysejä sekä dokumentoida tilintarkastustyötä nykyisten vaatimusten mukaisesti. Päätoimisilla mitä ilmeisimmin on suurempia ja vaativampia tilintarkastuskohteita. Koska kyseessä on myös yleensä leipätyö, niin asenne ja halu oman tilintarkastustyön laadun kohottamiseen on suurempi. Päätoimisista 6 eli 30 % antoi arvosanaksi 4-7. Tämä herättää kysymyksen, ovatko he kokeneet suoritetun laadunvalvontatarkastuksen laadultaan heikoksi. Jos on näin, niin laadun tukihenkilöiden koulutusta tulisi mahdollisesti edelleen lisätä, jotta jokainen tarkastuksen kohde saa tarkastuspäivään uhratulle ajalle vastinetta.

KUVIO 1: Yleisarvosana 4-10

Kuviossa 2 on esitetty annetut kouluarvosanat pää- ja sivutoimisten osalta yhdessä sekä normaalijakauman käyrä, josta voinee päätellä, että vastaajat ovat kokeneet laadunvalvontatarkastukset keskimäärin myönteisenä heidän tilintarkastustyölleen. Arvosanat painottuvat suhteessa eniten numeroille 8 ja 9.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET KYSELYTUTKIMUKSESTA

Kyselytutkimuksen tulokset osoittavat johdonmukaisesti lähes jokaisen kysymyksen osalta, että laadunvarmistustarkastukset ovat muuttaneet yli puolen vastanneiden HTM-tilintarkastajien tilintarkastusprosessia. Koska lähtötilanne HTM-tilintarkastajilla on hyvinkin kirjava, on johdonmukaista, että osalla vaikutus on ollut vähäistä, ikään kuin jo rutiinina olleiden käytäntöjen hiomista ja omien työskentelyperiaatteiden vahvistusta. Tämä koskee etenkin päätoimisia HTM-tilintarkastajia. Luonnollisesti muutokset sivutoimisilla ovat olleet merkittävämpiä ja vastausten perusteella on pääteltävissä, että useimmat vastanneista sivutoimisista tarkastajista ovat saaneet tukea ja edellytyksiä ammattimaisemman tilintarkastuskäytännön kehittämiseen.

Vastaukset osoittavat eittämättä, että laadunvarmistusjärjestelmälle on ollut tarvetta ja se on saanut useimmilta tarkastettavilta myönteisen palautteen. Itse koin hieman yllättävänä päätoimisten tilintarkastajien antaneen suhteessa myönteisempää palautetta kuin sivutoimiset. Ehkä se heijastaa yleisemminkin päätoimisten vakavampaa asennoitumista tilintarkastustyöhön ja sen laadun kehittämiseen. He ovat mitä ilmeisimmin ottaneet laadunvarmistustarkastuksesta suuremmalla aktiivisuudella kaiken mahdollisen hyödyn irti, kun taas näyttäisi siltä, että pieni osa sivutoimisista tarkastajista ei ole juurikaan muuttanut tilintarkastusrutiinejaan laadukkaampaan suuntaan. Saattaa jopa olla niin, että he ovat kokeneet koko laadunvarmistustarkastuksen kiusallisena puuttumisena heidän omiin asioihinsa. Eräänä syynä saattaa olla se, että joillakin sivutoimisilla tilintarkastajilla saattaa olla pelkääntään hyvin pieniä toimeksiantoja, joiden osalta he saattavat kokea suositusten mukaiset tilintarkastuskäytännöt liian raskaina.

Kyselyn vastausten perusteella on pääteltävissä, että vastanneista sivutoimisista tilintarkastajista noin 10 % ei ole hyödyntänyt laadunvarmistustarkastuksia ainakaan niin, että sillä olisi ollut vaikutusta heidän tilintarkastustyöhönsä, jossa ainakin vastausten perusteella on havaittavissa puutteita. Tässä on mielestäni HTM-tilintarkastajat ry:n laatukomitealle ja kaikille laadun tukihenkilöille haastetta. Lisävaatimuksia tilintarkastuksen laadun edelleen kehittämiseen on varmasti tulossa lähivuosina. Kuinka nämä kiristyvät laatuvaatimukset saadaan ”myytyä” positiivisessa ja rakentavassa hengessä myös sivutoimisille tarkastajille siten, että

halukkaat voisivat edelleen jatkaa toimintaansa auktorisoituina HTM-tilintarkastajina? Tämän kyselytutkimuksen yhteydessä ei ole selvitetty vastaajien ikää, joten on mahdollista, että edellä mainitut sivutoimiset HTM-tilintarkastajat saattavat olla työurallaan siinä pisteessä, että he eivät enää katso tarpeelliseksi omaksua uusia tilintarkastuskäytäntöjä.

Noin 30 % vastaajista antoi yleisarvosanaksi arvosanan 4-7. Tässä on myös pohdinnan paikka, mitkä eri seikat ovat johtaneet mielestäni yllättävän suureen heikon arvosanan antamiseen. Eräs arvioitava asia on se, että onko laadun tukihenkilöiden saama koulutus tehtävään riittävä ja täyttääkö se uudistetun kahdeksannen direktiivin edellyttämät vaatimukset.

7 YHTEENVETO

Tutkielman tavoitteina oli kartoittaa mitä tilintarkastuksen laatu tarkoittaa pienten ja keskisuurten yritysten tilintarkastuksessa ja miten vuonna 1998 aloitetut laadunvarmistustarkastukset ovat vaikuttaneet HTM-tilintarkastajien tilintarkastuskäytäntöön. Tavoitteiden saavuttamiseksi hyvää tilintarkastustapaa eli tilintarkastuksen laatua on tarkasteltu tilintarkastusprosessina, joka on jaettu neljään osakokonaisuuteen: suunnitteluun, varsinaiseen tilintarkastustyöhön, dokumentointiin ja raportointiin. Tilintarkastajien omia näkemyksiä heidän työnsä laadun kehittymisen osalta selvitettiin kyselyllä, joka lähetettiin 105 HTM-tilintarkastajalle sekä 10 laadun tukihenkilölle. Tavoitteena oli näin saada vertaileva näkökulma siihen, miten HTM-tilintarkastajat ovat kokeneet laadunvarmistustarkastusten vaikuttaneen heidän työhönsä. Kyselyyn vastasi 54 HTM-tilintarkastajaa ja 8 laadun tukihenkilöä.

Euroopan Unionin jäsenvaltioiden Ecofin-neuvosto vahvisti marraskuussa 2005 uuden kahdeksannen direktiivin, jota myös tilintarkastusdirektiiviksi kutsutaan. Vahvistettu direktiivi sisältää oman luvun tilintarkastajien laadunvarmistuksen järjestämisestä. Direktiivi tulee harmonisoimaan eri EU-maiden järjestelmiä ja aiheuttaa useimmissa jäsenmaissa muutoksia nykyisiin käytäntöihin. Tämän vuoksi olen pyrkinyt kartoittamaan mahdollisimman monen muun jäsenmaan laadunvarmistusjärjestelmän nykytilannetta ja kehitystä viimeisten viiden vuoden aikana. Tavoitteena on ollut myös verrata Suomen käytäntöjä verrattuna muihin jäsenmaihin. Lähes kaikissa EU:n jäsenmaissa on muutosprosessi ollut viime vuosina niin nopeaa, että tältä osin tiedonhankinta on ollut pääasiassa internetin varassa. Suomessa tuoreimmat julkaistut kartoitukset ovat vuodelta 2002 ja niiden tiedot ovat pääosin jo vanhentuneet.

Tässä tutkielmassa on vahvasti nomoteettisen tutkimusotteen piirteitä, sillä tutkielmassa on pyritty saamaan selville vallitsevat tosiasiat ja näiden tosiasioiden väliset yhteydet tilintarkastuksen laadun ja laadunvarmistusjärjestelmän kesken.

Teoreettisessa osassa on pyritty määrittelemään palvelutuotannon käsitettä ja hyvän laadun käsitettä palvelutuotannossa sekä pyritty vertaamaan tilintarkastusta palveluna muuhun palve-

lutuotantoon. Tilintarkastus on luonteeltaan asiakaskeskeistä asiantuntijapalvelua ja siihen pätee pitkälti yleiset palvelun laadun kriteerit sen lakisääteisyydestä huolimatta. Asiantuntijayrityksen palvelun laatu rakentuu kolmeen peruselementtiin, luotettavuuteen, yhteistyöhön ja informaatioon. Tilintarkastusalalla luotettavuus nousee merkittävimmäksi elementiksi ja luotettavuuteen liittyy erityisesti tilintarkastajan riippumattomuusperiaate. Käytännön tilintarkastusta ohjaa kaikkein voimakkaimmin hyvän tilintarkastustavan noudattaminen. Hyvä tilintarkastustapa sisältää myös tilintarkastajaa velvoittavat eettiset periaatteet ja tämän vuoksi voidaan todeta, että tilintarkastuksen laatuajattelu ja laadun määrittely on johdettavissa alan eettisistä ohjeista.

Tilintarkastuksen tarkoituksena on varmistaa, että tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilintarkastuskertomus on siis tilintarkastajan kannanotto eli mielipide tilinpäätöksestä ja hallinnosta. Tilintarkastuskertomuksen tarkoituksena on välittää luotettavaa informaatiota niin yhtiön omistajille kuin muillekin sidosryhmille. Tilintarkastusinformaation käyttäjien tarpeiden ja odotusten täyttämiseksi ja tilintarkastusinstituution uskottavuuden parantamiseksi on laadittu tilintarkastusalaa koskevia säännöksiä ja ohjeita, joista laadunvarmistus on eräs tuoreimmista. Useimmissa Euroopan maissa laadunvarmistusjärjestelmät on otettu käyttöön 1990-luvun lopulla tai 2000-luvun alkupuolella. Enronin kirjanpitoskandaali USA:ssa on ollut ehkä kaikkein voimakkain vaikuttaja tilintarkastajien valvonnan nopeaan lisäämiseen niin Euroopassa kuin lähes kaikkialla maailmassa. Tilintarkastajainstituutioilla itselläänkin on ollut tarvetta nostaa omaa profiiliaan ja tämän vuoksi tilintarkastuksen laadunvarmistuksen kehittäminen ja sen läpinäkyvyys ovat nousseet entistä tärkeämmäksi tilintarkastusjärjestelmän luotettavuuskuvan ylläpitämisessä ja kohentamisessa.

Tilintarkastusala on erityisen tiukkaan säädely ala. Suomessa tilintarkastuksen säännökset perustuvat tilintarkastuslakiin, moniin muihin täydentäviin sääntöihin sekä tilintarkastusalan suosituksiin. Näiden rinnalle on entistä voimakkaammin tulossa kansainvälinen alan sääntely kuten USA:n Sarbannes-Oxley Act, EU:n tilintarkastusdirektiivi sekä IFAC:n kansainväliset tilintarkastussuosituksset. Yritysten toiminnan voimakas kansainvälistyminen vaatii myös tilintarkastajakuntaa kansainvälistymään. Tämä taas vaatii, että eri maiden tilintarkastuksen laatuun liittyvät kriteerit, kuten myös laadunvarmistusjärjestelmät, tulee olla pitkälti yhteneväiset tai ainakin yhteisesti sovittujen periaatteiden mukaiset.

Kyselytutkimuksen vastaajista laadunvarmistustarkastuksen on kokenut vaikuttaneen jonkin verran tai merkittävästi päätoimisista HTM-tilintarkastajista keskimäärin noin 48 %, sivutoimisista noin 56 %. Tilintarkastuksen tason ilmoitti olleen asianmukaisella tasolla jo ennen laadunvarmistustarkastuksia päätoimisista noin 51 % ja sivutoimisista noin 33 %. Laadunvarmistustarkastusten voidaan katsoa tulleen tarpeeseen ja vastaajat ovat pääosin kokeneet sen vaikutukset myönteisenä. Laadunvarmistusjärjestelmällä on kuitenkin edelleen haastetta, sillä noin 10 % sivutoimisista vastaajista ei ollut muuttanut tilintarkastuskäytäntöjään vaadittavalle tasolle. Vastausten perusteella on pääteltävissä, että laadunvarmistustarkastuksilla on ollut merkittävä vaikutus HTM-tilintarkastajien tilintarkastustyön laadun kohenemiseen ja ammatillaisen otteen yleistymiseen. Noin 70 % vastaajista antoi laadunvarmistustarkastuksille kouluarvosanaksi 8 tai korkeamman.

Tilintarkastuksen laatuun ja laadunvalvontaan liittyvät vaatimukset tulevat kiristymään uuden tilintarkastusdirektiivin käyttöönoton myötä. Tämä tarkoittaa eittämättä sitä, että hyvään tilintarkastustapaan liittyvien säädösten ja suositusten huomioiminen kaikilla tilintarkastuksen osa-alueilla jokaisessa tilintarkastustoimeksiannossa tulee näyttelemään entistäkin suurempaa roolia. Tämä tulee olemaan haasteellinen tehtävä niin jokaiselle lakisääteistä tilintarkastusta suorittavalle tilintarkastajalle kuin myös niille organisaatioille, jotka vastaavat ja toteuttavat tilintarkastukseen liittyvää valvontaa ja laadun valvontaa. Uudistetun kahdeksannen direktiivin kiristyvät vaatimukset tilintarkastajien laadunvarmistukselle saattavat edellyttää Suomessakin yhteistyön lisäämistä KHT- ja HTM-yhdistyksen kesken, kuten useissa EU:n jäsenvaltioissa on viime vuosina tapahtunut.

Suomessa, kuten pääosassa muissakin EU:n jäsenmaissa tilintarkastajien laadunvarmistus on toteutettu jäsenyhdistysten omavalvontana, jota kutsutaan joko peer review- tai quality review –menetelmäksi. Noin kolmasosassa EU:n jäsenmaista on käytössä tilintarkastajayhdistyksistä riippumaton ns. monitoring-menetelmä, joka on toteutettu usealla eri tavalla. Useassa jäsenvaltiossa viimeisten vuosien aikana julkisen vallan roolia laadunvarmistuksessa on lisätty, etenkin listattujen yhtiöiden tilintarkastajien osalta. Uudistetussa kahdeksannessa direktiivissä ei oteta suoraan kantaa siihen, kuinka käytännössä laadunvarmistustarkastukset tulisi suorittaa. Koska direktiivissä edellytetään, että laadunvarmistusjärjestelmän tulee olla riippumaton suhteessa valvonnan kohteena oleviin tilintarkastajiin, sen rahoituksen tulee olla itsenäinen, resurssien oltava riittävät ja laadunvarmistustarkastajilla tulee olla pätevöittävä erikoiskoulu-

tus, saattavat nämä ehdot asettaa peer review-menetelmälle melkoisia muutospaineita, jolloin julkisen vallan rooli järjestelmässä saattaa tulla Suomessakin kasvamaan.

LÄHDELUETTELO:

- AIU Audit Inspection Unit 2005. Audit Inspection Unit yleisesittely.
<http://www.asb.org.uk/poba/audit>, 3.1.2006.
- Ansas P. 2005. Tilintarkastuksen laadunvalvontajärjestelmä ja muutospaineet Suomessa odotuskuiluongelman näkökulmasta. Turun kauppakorkeakoulu. Laskentatoimi. Pro gradu - tutkielma
- Arter D. R. 1994. Quality Audits for Improved Performance. Second Edition. Wi, USA: ASQC
- von Bagh A. 1992. Laadunvarmistus SFS-ISO 9002-standardin mukaisesti kuljetuspalveluis-
sa. Loimaa: Loimaan Kirjapaino Oy
- Bergman B. & Klefsjö B. 1994. Quality: from Customer Needs to Customer Satisfaction.
Studentlitteratur: Lund
- Blåfield H. 1996. Laatus palveluihin prosessijohtamisella. Helsinki: Suomen kuntaliitto, Kun-
taliiton painatuskeskus
- Den Norske Revisorforening 2004. Årsrapport om kvalitetskontroll året 2003.
<http://www.kredittilsynet.no>, reports , 21.12.2005.
- DETE, Department of Enterprise, Trade and Employment, Ireland 2004. Breakdown of the
Report of the Review Group on Auditing, Chapter 3. [http:// www.entemp.ie/ publica-
tions](http://www.entemp.ie/publications), 12.1.2006
- DTI, Department of Trade and Industry UK 2002. Review of the Regulatory Regime of the
Accountancy Profession, A Consultation Document. [http://www.dti.gov.uk/cld/ ac-
countancy](http://www.dti.gov.uk/cld/accountancy), 19.12.2005
- DTI, Department of Trade and Industry UK 2003. Review of the Regulatory Regime of the
Accountancy Profession. <http://www.dti.gov.uk/cld/accountancy-review>, 19.12.2005
- Euroopan Komissio 1996. Green Paper on the Role, the Position and Liability of the Statutory
Auditors in the European Union 24.7.1996 COM (96) 338 final
- Euroopan Komissio 2003. Note to the Members of the EU Committee on Auditing for the
Meeting on 13/14 November 2003 in Vienna
- Euroopan Unioni 2005. Ehdotus Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviksi tilinpäätös-
ten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta sekä neuvoston
direktiivien 78/660/ETY ja 83/349/ETY muuttamisesta. Ehdotus 7677/04 DRS 11
CODEC 421, 12771/05. Bryssel, 30.9.2005.
- Evans J. R. – Lindsay W. M. 1996. the Management and Control of Quality. West Publishing
Company.

- FAR Föreningen Auktoriserade Revisorer 2003. Överenskommelse om samarbete mellan Revisonämnden samt FAR och Svenska Revisoramfundet SRS on kvalitetssäkring av lagstadgad revision. <http://www.far.se>, 21.12.2005.
- Forss M. 2000. Tilintarkastusalan suosituksset. Luentomateriaali HTM-kesäpäivät 1.-2.9.2000, Seinäjoki
- FRC Financial Reporting Council 2005a. Audit Inspection Unit 2004/5 Audit Quality Inspections, Public Report, June 2005. <http://www.frc.org.uk/poba/publications>, 1.1.2006.
- FRC Financial Reporting Council 2005b. Organisation. <http://www.asb.org.uk/about/organisation.cfm>, 4.1.2006.
- FRR Registrede Revisorer FRR 2005. Lovpligtig revision fjernes fra 75.000 små danske virksomheder, Pressemeddelelse fra Økonomi- og erhvervsministeriet 10.10.2005. <http://www.frr.dk/internet>, nyheder, 11.1.2006.
- Hannus J. 1993. Prosessijohtaminen – Ydinprosessien uudistaminen ja yrityksen suorituskyky. Jyväskylä: HM&V Research Oy
- Heinonen P. 2005: Asiakassuhdetta ei voi ”siirtää”, liiketoiminnan voi myydä. Lyhennelmä HTM-kesäpäivillä 26.-27.8.2005 pidetystä esitelmästä, HTM-Info 3/2005, s. 13
- Horsmanheimo P. 2004. Vaatiiko kansainvälinen kehitys lisäämään tilintarkastajan valvontaa? Tilintarkastus-Revision 4/2004 s. 30-43. Iisalmi:IS-Print Oy
- Horsmanheimo P. & Steiner M-L 2002. Tilintarkastus Asiakkaan opas. Vantaa: Tummavuoren kirjapaino Oy
- HTM-Info 2000. Ohjeistus minimidokumentaatioksi. HTM-Info 1/2000.
- HTM-Info 2005a. Tilintarkastusvelvoite säilytetään Ruotsissa. HTM-Info 3/2005, 25.
- HTM-Info 2005b. Hyväksytyt tilintarkastajat ja yhteisöt Suomessa. HTM-Info 4/2005, 5.
- HTM-tilintarkastajat 2004a. Laadun tuki- ja varmistusjärjestelmä. <http://www.htm.fi/lt1>, 2.11.2004.
- HTM-tilintarkastajat 2004b. Laadun tuki ja varmistusjärjestelmän raportti 1.1.1998-31.3.2004. <http://www.htm.fi/raportti.html>, 2.11.2004.
- HTM-tilintarkastajat 2004c. HTM-tilintarkastajat ry:n säännöt. <http://www.htm.fi/suosituksset/smuutos/sis.htm>, 14.12.2004.
- HTM-tilintarkastajat 2004d. Laadun tuki- ja varmistusjärjestelmän toimintakertomus 1.4.2003–31.3.2004. <http://www.htm.fi/tk0304.html>, 2.11.2004
- IAPS International Federation of Accountants 1999. IAPS 1005 Pienyrityksen tilintarkastuksessa huomioon otettavia näkökohtia. <http://www.htm.fi/suosituksset/suosprot2.html>, 14.12.2004

- IASC The international Accounting Standards Committee 1989. Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements, <http://www.iasc.com>, 14.12.2004.
- ICAEW The Institute of Chartered Accountants in England & Wales 2004. ICAEW members vote to adopt quality assurance initiatives, lehdistötiedote 8.7.2004, <http://www.icaew.co.uk>, 19.12.2005.
- ICAI The Insitute of Chartered Accountants in Ireland 2005. Annual Report 2004. <http://www.icaei.ie>, Annual Report 2004, 11.1.2006.
- ICAI The Insitute of Chartered Accountants in Ireland 2006. ICAI Welcomes IAASA establishment. Accountingnet.ie, lehdistötiedote 3.1.2006. <http://www.accountingnet.ie/content/publish>, 11.1.2006.
- iwp Institut Österreichischer Wirtschaftsprüfer 2005a. iwp-Fachtagung A-QSG 15.10.2005. <http://www.iwp.or.at/2005/h.pdf>, 7.1.2006.
- iwp Institut Österreichischer Wirtschaftsprüfer 2005b. Peer-Review –kuvaus. <http://www.iwp.or.at/peerreview/peerreview>, 10.1.2006.
- Jenthon D. & Beddow D. 2005. Peer Review Is Stronger and Better Now, Journal of Accountancy, April 2005, 44-46
- Järvelin K., Kvist H-H., Kähäri P. ja Räikkönen J. 1992. Palveluyrityksen laadun kehittäminen. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, SEDECON Oy Service Development Consultants
- Kasanen E., Lukka K. ja Siitonen A. 1991. Konstruktiivinen tutkimusote liiketaloustieteessä. Liiketaloudellinen Aikakausikirja 1991:3, 301-329
- Keskuskauppakamari 2004. Tilintarkastustiedote 3/2004.
- Keskuskauppakamari (2005a): EGAOB valvomaan tilintarkastajien toimintaa EU:ssa. Lehdistötiedote 27.12.2005. <http://www.keskuskauppakamari.fi/kkk/lehdisto/lehdistotiedotteet/2005>, 1.1.2006
- Keskuskauppakamari 2005b. Tilintarkastustiedote 3/2005
- Keskuskauppakamari 2005c. Tilintarkastustiedote 4/2005
- Keskuskauppakamari 2005d. Tilintarkastustiedote 5/2005
- Keskuskauppakamari 2005e. Tilintarkastustiedote 6/2005
- Khan Sha A. 2000. Audit Monitoring – Three Strikes Policy, ACCA September 2000, Issue 16. <http://www.accaglobal.com/publications>, 19.12.2005.
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2004a: Tilintarkastusalan suositukset 2004. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy

- KHT yhdistys-Föreningen CGR 2004b: Tilintarkastuskertomukset ja tilintarkastajan lausunnot. 2004. Jyväskylä: Gummerus.
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2005a. Tilintarkastusalan suositukset 2005. Helsinki: WS Bookwell Oy
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2005b. Laadunvalvonta <http://www.kht.fi/yhdistys/esittely/laadunvalvonta>, 16.12.2005
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2005c. Laadunvalvontaraportti 1998-2002. <http://www.kht.fi/yhdistys/esittely/laadunvalvonta/laadunvalvontaraportti1998-2002>, 16.12.2005
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2005d. Laadunvalvontaraportti 2003-2004. <http://www.kht.fi/yhdistys/esittely/laadunvalvonta/laadunvalvontaraportti2003-2004>, 16.12.2005
- KHT-yhdistys-Föreningen CGR 2005e. Laadunvalvonnan lomakkeisto. <http://www.kht.fi/yhdistys/esittely/laadunvalvonta>, 16.12.2005
- Koskelainen H. 1996. Widerin vuodet 1926-1996. Helsinki: KPMG Wideri Oy, Kirjapaino Libris Oy
- Koskinen H. E. 1999. Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus. Finnpublishers Oy, Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy. Väitöskirja.
- KTM, Kauppa ja teollisuusministeriö 2005. Pienten yritysten tilintarkastus – pakolla vai vapaaehtoisesti?. Kolumni 29.4.2005. <http://www.ktm.fi/>, ajankohtaista>kolumnit, 21.12.2005.
- Kärkkäinen H. 1998. Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta. Licensiaattiyö. Lapin yliopiston taloustieteellisiä julkaisuja, B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä, 6. Rovaniemi: Lapin Yliopistopaino
- Lehmus P. ja Korkala T. 1996. Asiakaspalvelu ja laaduntekijät. Helsinki: Hakapaino Oy
- Lillrank P. 1990. Laatun johtaminen Japanin talouselämään laatujohtamisen näkökulmasta. Helsinki: Gaudeamus
- Lillrank P. 2003: Laatuajattelu: laadun filosofia, tekniikka ja johtaminen tietoyhteiskunnassa, 3. painos. Keuruu: Otava
- Mäkinen L. 1995. Asiantuntijapalvelun laatu. Tilintarkastus-Revision 3/1995, 258-259.
- Neilimo K. & Näsi J. 1980. Nomoteettinen tutkimusote ja suomalainen yrityksen taloustiede Tutkimus positivismiin soveltamisesta. Tampereen yliopisto, yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden julkaisuja, Sarja A 2: Tutkielmia ja raportteja 12, Tampere.
- Niemi K. 2000. Suomalaisen tilintarkastuksen laatu. Tilintarkastus-Revision 6/2000, 51-57.

- NIVRA Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants 2005. Annual Report 2003/4, english. <http://www.nivra.nl>, english, publications, 10.1.2006.
- OEK Orde des Expert-Comptables 2005a. The french accounting profession 14.10.2005. <http://www.experts-comptables.fr/page.aspx?page=657>, 5.1.2006.
- OEK Orde des Expert-Comptables 2005b. Expert-Comptable: La qualité de ses prestations. <http://www.experts-comptables.org/print.aspx?page=67>, 10.1.2006.
- Olkkonen T. 1994. Johdatus teollisuustalouden tutkimustyöhön. Otaniemen teknillinen korkeakoulu, tuotantotalouden laitos. Teollisuustalous, Espoo
- POBA Professional Oversight Board For Accountancy 2005a. The Professional Oversight Board for Accountancy publishes findings from review of audit quality at the Big Four Firms carried out by the Audit Inspection Unit, press note PN 8, 20.7.2005. <http://www.frc.org.uk/poba/press/pub0823.html>, 2.1.2006.
- POBA Professional Oversight Board For Accountancy 2005b. POBA takes over formal responsibility for oversight of audit regulation, press note PN 11, 5.9.2005. <http://www.frc.org.uk/poba/press/pub0929.html>, 1.1.2006.
- Reiniharju J. 2005. Tarkastustoiminnan järjestelyt – Tilintarkastajan sukupolvenvaihdos. Lyhennelmä HTM-kesäpäivillä 26.-27.8.2005 pidetystä esitelmästä, HTM-3/2005, s. 12-13.
- Revisortilsynet 2003. Information. <http://www.revisortilsynet.dk/>, information ja kontrollanter, 21.12.2005.
- Riistama V. 1999. Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö 1994. Porvoo: WSOY, 2. painos.
- Riistama V. ja Jyrkiö E. 1971/1991. Operatiivinen laskentatoimi. 12. painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy/Weilin+Göös.
- Rinkineva M-L. 2004. EU:n tilintarkastussäätely uudistuu. Tilintarkastus-Revision 4/2004 s. 8-12.
- Rytö A. 2001. Tilintarkastuksen laatu. Turun kauppakorkeakoulu. Laskentatoimi. Pro gradu – tutkielma.
- Saarikivi M-L. 1999. Tilintarkastuksen riippumattomuus. Väitöskirja. Helsingin kauppakorkeakoulu. A-155.
- Saarinen O.A 2006. Avauspuhe HTM-päivä 20.1.2006 Hanasaaren kulttuurikeskus, Espoo
- Saarnia M. 2005. Tilintarkastuksen valvonta ja laadun valvonta. Lappeenrannan teknillinen yliopisto, kauppatieteiden osasto. Pro gradu -tutkielma
- Salmi T. & Järvenpää M. 2000. Laskentatoimen case-tutkimus ja nomoteettinen tutkimusajattelu sulassa sovussa. Liiketaloudellinen aikakauskirja 2/00 s. 263-275. <http://www.uwasa.fi/~ts/sopu/sopu.html>, 25.11.2004

- Salminen P. 1990. Tuotteiden ja toiminnan laadun kehittäminen. Suomen metalliteollisuuden Keskusliitto, Tekninen tiedotus 26/89
- Satopää R. 2002. Suomalainen hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa – odotukset ja käytäntö. Turun kauppakorkeakoulu, laskentatoimi. Lisensiaattityö.
- Savolainen T. 1997. Development of Quality-Oriented Management Ideology. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House ja ER-Paino Ky, Lievestuore.
- Silen T. 1997. Kansallista laatustrategiaa koskeva selvitys. Kauppa- ja teollisuusministeriön tutkimuksia ja raportteja 15/1997. Helsinki: Edita.
- Silén T. 2001. Laatu, brandi ja kilpailukyky. Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Sipilä J. 1999. Asiantuntijapalveluiden markkinointi. WSOY: Helsinki, 3. painos.
- Soares A 2006. Quality Control of the Auditor's Work – Comparative Study for Some European Union Countries. Escola de Economia e Gestão Universidade do Minho, UM-Portugal. Tiivistelmä maisteritutkintoon, Masters degree, liittyvästä tutkielmasta. aaguiarsoares@mail.telepac.pt, 6.2.2006
- Sorri-Teir E. 1994. Laadunhallinta yrityksissä ja julkisessa hallinnossa. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Suomela E., Palvi M. ja Karhu K. 1995. Tilintarkastuslaki. Porvoo: KHT-yhdistys ja Weilin+Göös.
- Tamminen R. 1993. Tiedettä tekemään!. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Toivonen M. 2001. Osaamisintensiivisten liike-elämän palvelujen tulevaisuudennäkymät. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Vakkuri J. & Pesonen N. 2005. Tarkastustoiminnan laatu julkisella sektorilla. Tilintarkastus-Revision 5/2005, 59-67.
- Valtra Oy. 2005. <http://valtramme.valtra.fi/main/company>, Etusivu, 21.12.2005.
- Villa S. 2005. Osakeyhtiölain uudistukset, Suomen Tilintarkastajainstituutin laatukoulutuspäivän luentomateriaali, Kuopio 24.11.2005.
- Virtanen A. 2002. Laskentatoimi ja moraali. Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpito tavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta. Lievestuore: University of Jyväskylä ER-Paino Ky. Väitöskirja.
- Williams P. 2005a. Accounting – Auditing the auditors. Accountancy Age 05.09.2005. <http://www.accountancyage.com/financial-director/features/2142796/accounting-auditing-auditors>, 1.1.2006.

- Williams P. 2005b. How are the big auditors audited?. Accountancy Age 10.10.2005. <http://www.accountancyage.com/crn/news/2145002/big-auditors-audited>, 1.1.2006.
- WPK Wirtschaftsprüferkammer 2005a. Organisation. <http://www.wpk.de/organisation/apak.asp>, 4.1.2006.
- WPK Wirtschaftsprüferkammer 2005b. The External Quality Assurance System on Statutory Auditors in Germany – FAQ, 26.7.2005. <http://www.wpk.de/english/quality-assurance-faq>, 4.1.2006.
- WPK Wirtschaftsprüferkammer 2005c. Kommission für Qualitätskontrolle: Hinweise zur Anerkennung von Fortbildungsveranstaltungen zur speziellen Fortbildung von Prüfern für Qualitätskontrolle. <http://www.wpk.de/qk/kommission-hinweise.asp>, 3.1.2006.
- Åhlberg M. 1997. Jatkuva laadunparantaminen korkeatasoisena oppimisena. Joensuu: Joensuu yliopistopaino.

HTM Hannu Lahti
Luhtisentie 1A
40270 Palokka
040-5602353
lahti.riuttanen@sci.fi

7.10.2005

Arvoisa HTM-kollega

Teen Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitokselle pro gradu -tutkielmaa aiheesta ”Tilintarkastuksen laatu ja laadun valvonta”.

Oheisella kyselylomakkeella pyrin kartoittamaan Laadun tuki ja varmistus -järjestelmän vaikutuksia siihen, kuinka HTM-tilintarkastajien käytännön tarkastustyö laadun näkökulmasta on kehittynyt vuosien 1998-2005 aikana.

Sinut on valittu täysin sattumanvaraisesti 100 HTM-kollegan joukkoon, joille tämä kysely on lähetetty. Vastaukset käsitellään ehdottoman luottamuksellisesti, eikä niitä luovuteta muille henkilöille tai muihin tarkoituksiin. Kysely on toteutettu siten, etten pysty vastausten postituskuorienkaan perusteella saamaan selville, mistä päin Suomea vastaus on tullut.

Toivon, että vastaat lomakkeen kysymyksiin sen mukaan, mikä pitää paikkansa juuri sinun kohdallasi. Toivon myös, että mahdollisimman moni palauttaa lomakkeet täytettynä, sillä tutkielman onnistumisen edellytyksenä on mahdollisimman edustavan otoksen saaminen.

Palauta ystävällisesti kyselylomake oheisessa vastauskuoressa (postimaksu maksettu) **mahdollisimman pian tai viimeistään 20.10.2005 mennessä**. Vastaan mielelläni kaikkiin kyselyn vastaamiseen liittyviin kysymyksiisi.

Kiitos avustasi.

Hannu Lahti
HTM

KYSELYLOMAKE: LAADUNVARMISTUSTARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUSTYÖHÖN

Vastaa lomakkeen kysymyksiin sen mukaan, mikä pitää paikkansa juuri sinun kohdallasi. Mieti ja vastaa sen mukaan, kuinka nimenomaan laadunvarmistustarkastukset ovat muuttaneet tilintarkastusprosessejasi. Kysymykset on jaettu neljään osakokonaisuuteen: tilintarkastuksen suunnitteluun, varsinaiseen tilintarkastustyöhön, dokumentointiin ja raportointiin.

Rengasta seuraavien väittämien kohdalla mielestäsi sopivin vaihtoehto asteikolla:

1 = ei vaikutusta, ei käytössä nyt eikä aiemminkaan

2 = ei vaikutusta, ollut käytössä jo ennen laadunvarmistustarkastusta

3 = vaikuttanut jonkin verran

4 = vaikuttanut merkittävästi

A. TILINTARKASTUKSEN SUUNNITTELU

1. Dokumentoitu yleissuunnitelma ja tarkastusohjelma on otettu käyttöön tai niitä on kehitetty edelleen	1.....2.....3.....4
2. Riskien arviointi ja olennaisuus on huomioitu suunnitelmissa tai niitä on kehitetty aiemmasta	1.....2.....3.....4
3. Riskien ja olennaisuuden arvioinnin merkitys on huomioitu ja dokumentoitu tilintarkastuksen suorittamisen kohdentamisessa aineistotarkastukseen, sen määrään ja toteutustapaan ja -aikaan	1.....2.....3.....4
4. Oma laatujärjestelmä on dokumentoitu tai sitä on aiemmasta edelleen kehitetty	1.....2.....3.....4
5. Tilintarkastusohjelmassa on huomioitu edellisen vuoden havainnot ja mahdolliset painopistealueet seuraavan tilikauden tarkastusta varten	1.....2.....3.....4

B. VARSINAINEN TILINTARKASTUSTYÖ

1. Tilintarkastuksen suunnittelun ja tarkastusohjelman kehittämällä on saatu tehokkuutta toisin sanoen keskitytty tehokkaammin ja kattavammin olennaisiin seikkoihin tilintarkastusevidenssin hankinnassa	1.....2.....3.....4
2. Analyyttisten menetelmien soveltamista on kehitetty tai niiden käyttöä on lisätty	1.....2.....3.....4
3. Tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien tarkastusta on kehitetty tai lisätty	1.....2.....3.....4
4. Hallinnon tarkastusta sisältäen lähipiiritapahtumat on lisätty tai kehitetty aiemmasta	1.....2.....3.....4
5. Tase-erittelyiden ja liitetietojen tarkastuksen painotus eli osuus koko tarkastustyöstä on lisääntynyt	1.....2.....3.....4
6. Suunnittelun, riskikartoituksen ja analyttisten menetelmien avulla aineistotarkastuksen osuutta on kyetty vähentämään	1.....2.....3.....4

C. DOKUMENTOINTI

1. Työpapereiden jakoa pysyväisluonteisiin ja tilikausikohtaisiin asiakirjoihin on kehitetty 1.....2.....3.....4
2. Pysyväisluonteisten asiakirjojen kattavuutta on lisätty 1.....2.....3.....4
3. Tarkastusohjelman toteutuksen dokumentointi on kehittynyt siten, että työpapereista ilmenee aiempaa selkeämmin mitä on tarkastettu 1.....2.....3.....4
4. Tarkastettujen asioiden johtopäätökset ja perustelut johtopäätöksille on dokumentoitu aiempaa kattavammin 1.....2.....3.....4
5. Myös positiivisten johtopäätösten (tarkastettu tieto on oikein) perustelujen dokumentointia lisätty tai kehitetty 1.....2.....3.....4
6. Olennaisista johtopäätöksistä tukevista dokumenteista on otettu kopiot työpapereihin (esim. todistukset vastuista, lainoista jne.) aiempaa kattavammin 1.....2.....3.....4
7. Havaintojen ja johtopäätösten yhteenvedoa kehitetty tai lisätty 1.....2.....3.....4
8. Suullisen raportoinnin dokumentointia on lisätty 1.....2.....3.....4

D. RAPORTOINTI

1. Raportointi on kehittynyt johdonmukaisemmaksi siten, että perustelut ja johtopäätökset raportoinnille sisältyvät työpapereihin 1.....2.....3.....4
2. Raportoinnin tason jako (kertomus, pöytäkirja, muistio tai suullinen keskustelu) on selkeytynyt ja johdonmukaisuus tarkastuksen yhteydessä dokumentoituihin havaintoihin parantunut 1.....2.....3.....4
3. Työpapereihin dokumentoidut raportointia vaativat seikat on myös raportoitu aiempaa johdonmukaisemmin 1.....2.....3.....4
4. Kaikesta kirjallisesta raportoinnista on aiempaa kattavammin allekirjoitetut kopiot työpapereissa 1.....2.....3.....4

E. YLEISARVOSANA LAADUNVARMISTUSTARKASTUKSESTA

- miten arvioisit kouluasteikolla 4-10 kokonaisuutena laadunvarmistustarkastuksen vaikutusta oman tilintarkastustyösi laatuun: _____

F. TOIMIN TILINTARKASTAJANA (X)

- päätoimisesti ____
- sivutoimisesti ____

HTM Hannu Lahti
Luhtisentie 1A
40270 Palokka
040-5602353
lahti.riuttanen@sci.fi

7.10.2005

Arvoisa HTM- ja tukihenkilökollega

Teen Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitokselle pro gradu -tutkielmaa aiheesta ”Tilintarkastuksen laatu ja laadun valvonta”.

Oheisella kyselylomakkeella pyrin kartoittamaan Laadun tuki ja varmistus -järjestelmän vaikutuksia siihen, kuinka HTM-tilintarkastajien käytännön tarkastustyö laadun näkökulmasta on kehittynyt vuosien 1998-2004 aikana.

Olen lähettänyt samaan aikaan saman lomakkeen täysin sattumanvaraisesti valituille 100 HTM-kollegalle. Koska haluaisin saada tutkielmaani myös tukihenkilöiden näkökulmaa, olen lähettänyt tämän kyselyn 10 laadun tukihenkilölle. Me tukihenkilöt olemme viimeisen vuoden aikana tehneet kukin muutamia toisen kierroksen tarkastuksia ja oletan, että tarkastusten yhteydessä on ollut keskusteluja siitä, kuinka tarkastettavan työhön ensimmäinen Laadun tuki ja varmistus –tarkastus on vaikuttanut. Pyydän Sinua arvioimaan tarkastuskäytien kokemusten perusteella, mikä on Sinun käsityksesi Laadun tuki ja varmistus –tarkastusten vaikutuksista tarkastettavien henkilöiden tilintarkastusprosesseihin.

Lomaketta on muutettu ainoastaan siten, että vaihtoehto 2 väittämä on muutettu muotoon ”En osaa sanoa” ja pääkohdat E ja F on poistettu (ovat suluissa).

Vastaukset käsitellään ehdottoman luottamuksellisesti, eikä niitä luovuteta muille henkilöille tai muihin tarkoituksiin. Toivon, että vastaat lomakkeen kysymyksiin sen mukaan, mikä pitää paikkansa Sinun kokemustesi perusteella. Toivon myös, että mahdollisimman moni palauttaa lomakkeet täytettynä, sillä tutkielman onnistumisen edellytyksenä on mahdollisimman edustavan otoksen saaminen.

Palauta ystävällisesti kyselylomake oheisessa vastauskuoressa (postimaksu maksettu) **mahdollisimman pian tai viimeistään 20.10.2005 mennessä**. Vastaan mielelläni kaikkiin kyselyn vastaamiseen liittyviin kysymyksiisi.

Kiitos avustasi.

Hannu Lahti
HTM

KYSELYLOMAKE: LAADUNVARMISTUSTARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUSTYÖHÖN

Vastaa lomakkeen kysymyksiin sen mukaan, mikä pitää paikkansa juuri sinun kohdallasi. Mieti ja vastaa sen mukaan, kuinka nimenomaan laadunvarmistustarkastukset ovat muuttaneet tilintarkastusprosessejasi. Kysymykset on jaettu neljään osakokonaisuuteen: tilintarkastuksen suunnitteluun, varsinaiseen tilintarkastustyöhön, dokumentointiin ja raportointiin.

Rengasta seuraavien väittämien kohdalla mielestäsi sopivin vaihtoehto asteikolla:

1 = ei vaikutusta, ei käytössä nyt eikä aiemminkaan

2 = en osaa sanoa

3 = vaikuttanut jonkin verran

4 = vaikuttanut merkittävästi

A. TILINTARKASTUKSEN SUUNNITTELU

1. Dokumentoitu yleissuunnitelma ja tarkastusohjelma on otettu käyttöön tai niitä on kehitetty edelleen	1.....2.....3.....4
2. Riskien arviointi ja olennaisuus on huomioitu suunnitelmissa tai niitä on kehitetty aiemmasta	1.....2.....3.....4
3. Riskien ja olennaisuuden arvioinnin merkitys on huomioitu ja dokumentoitu tilintarkastuksen suorittamisen kohdentamisessa aineistotarkastukseen, sen määrään ja toteutustapaan ja -aikaan	1.....2.....3.....4
4. Oma laatujärjestelmä on dokumentoitu tai sitä on aiemmasta edelleen kehitetty	1.....2.....3.....4
5. Tilintarkastusohjelmassa on huomioitu edellisen vuoden havainnot ja mahdolliset painopistealueet seuraavan tilikauden tarkastusta varten	1.....2.....3.....4

B. VARSINAINEN TILINTARKASTUSTYÖ

1. Tilintarkastuksen suunnittelun ja tarkastusohjelman kehittämisen avulla on saatu tehokkuutta toisin sanoen keskitytty tehokkaammin ja kattavammin olennaisiin seikkoihin tilintarkastusevidenssin hankinnassa	1.....2.....3.....4
2. Analyyttisten menetelmien soveltamista on kehitetty tai niiden käyttöä on lisätty	1.....2.....3.....4
3. Tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien tarkastusta on kehitetty tai lisätty	1.....2.....3.....4
4. Hallinnon tarkastusta sisältäen lähipiiritapahtumat on lisätty tai kehitetty aiemmasta	1.....2.....3.....4
5. Tase-erittelyiden ja liitetietojen tarkastuksen painotus eli osuus koko tarkastustyöstä on lisääntynyt	1.....2.....3.....4
6. Suunnittelun, riskikartoituksen ja analyttisten menetelmien avulla aineistotarkastuksen osuutta on kyetty vähentämään	1.....2.....3.....4

C. DOKUMENTOINTI

1. Työpapereiden jakoa pysyväisluonteisiin ja tilikausikohtaisiin asiakirjoihin on kehitetty	1.....2.....3.....4
2. Pysyväisluonteisten asiakirjojen kattavuutta on lisätty	1.....2.....3.....4
3. Tarkastusohjelman toteutuksen dokumentointi on kehittynyt siten, että työpapereista ilmenee aiempaa selkeämmin mitä on tarkastettu	1.....2.....3.....4
4. Tarkastettujen asioiden johtopäätökset ja perustelut johtopäätöksille on dokumentoitu aiempaa kattavammin	1.....2.....3.....4
5. Myös positiivisten johtopäätösten (tarkastettu tieto on oikein) perustelujen dokumentointia lisätty tai kehitetty	1.....2.....3.....4
6. Olennaisista johtopäätöksistä tukevista dokumenteista on otettu kopiot työpapereihin (esim. todistukset vastuista, lainoista jne.) aiempaa kattavammin	1.....2.....3.....4
7. Havaintojen ja johtopäätösten yhteenvedoa kehitetty tai lisätty	1.....2.....3.....4
8. Suullisen raportoinnin dokumentointia on lisätty	1.....2.....3.....4

D. RAPORTOINTI

1. Raportointi on kehittynyt johdonmukaisemmaksi siten, että perustelut ja johtopäätökset raportoinnille sisältyvät työpapereihin	1.....2.....3.....4
2. Raportoinnin tason jako (kertomus, pöytäkirja, muistio tai suullinen keskustelu) on selkeytynyt ja johdonmukaisuus tarkastuksen yhteydessä dokumentoituihin havaintoihin parantunut	1.....2.....3.....4
3. Työpapereihin dokumentoidut raportointia vaativat seikat on myös raportoitu aiempaa johdonmukaisemmin	1.....2.....3.....4
4. Kaikesta kirjallisesta raportoinnista on aiempaa kattavammin allekirjoitetut kopiot työpapereissa	1.....2.....3.....4

(E. YLEISARVOSANA LAADUNVARMISTUSTARKASTUKSESTA)

- miten arvioisit kouluasteikolla 4-10 kokonaisuutena laadunvarmistustarkastuksen vaikutusta oman tilintarkastustyösi laatuun: _____

(F. TOIMIN TILINTARKASTAJANA (X))

- päätoimisesti ____
- sivutoimisesti ____